

TUSSEN VRIJHEID EN GEBONDENHEID :
HET POSTMODERNE GEZIN ONTDEKT

932177

Landbouwniversiteit Wageningen
Werkgroep Recreatie & Toerisme
Vakgroep Sociologie
Vakgroep Huishoudstudies

Jan W. te Kloeze, Kees de Hoog,
Marlies van Bergen & Myron Duivenvoorden

Tussen vrijheid en gebondenheid : het postmoderne gezin ontdekt

Een sociologisch onderzoek naar typologieën
van gezins- en vrijetijd domeinen

Garant

Garant is een imprint van Garant Uitgeverij, onderdeel van de Uitgeverij Garant, gevestigd in Leuven-Apeldoorn.
Leuven-Apeldoorn

Jan W. te Kloeze, Kees de Hoog, Marlies van Bergen & Myron Duivenvoorden
Tussen vrijheid en gebondenheid : het postmoderne gezin ontdekt
Een sociologisch onderzoek naar typologieën van gezins- en vrijetijdsdomeinen
Leuven - Apeldoorn
Garant
1996
X + 166 blz. - 24 cm
D/1996/5779/36
ISBN 90-5350-490-7
NUGI 662/652

Omslagontwerp : Studio IO

© Garant Uitgevers n.v. en de auteurs

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van
druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de auteur en van de uitgever.

Garant
Tiensesteenweg 83, 3010 Leuven — Kessel-Lo (België)
Koninginnelaan 96, 7315 EB Apeldoorn (Nederland)

Inhoudsopgave

Voorwoord

IX

Hoofdstuk 1 Verkenning van het onderzoeksveld	1
1.1 Onderzoekskader	1
1.2 Probleemverkenning	2
1.3 Doel en opzet van het onderzoek	7
1.4 Beschrijving van de populatie	9
1.4.1 Sociaal-economische status	9
1.4.2 Sociaal-religieus milieu	11
1.4.3 Gezinsfase	13
1.5 Statistische methoden	15
Hoofdstuk 2 Concepten van de algemeen gezinssociologische typologie . .	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Sekse-specifieke taakverdeling	17
2.2.1 Literatuur	17
2.2.2 Frequentieverdelingen	20
2.2.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken	22
2.2.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen	24
2.2.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	26
2.3 Zeggenschap	27
2.3.1 Literatuur	28
2.3.2 Frequentieverdelingen	29
2.3.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken	31
2.3.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen	33
2.3.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	34
2.4 Zelfstandigheid in de huwelijksrelatie	35
2.4.1 Literatuur	35
2.4.2 Frequentieverdelingen	37
2.4.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken	38
2.4.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen	39
2.4.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	40
2.5 Zelfbepaling	41
2.5.1 Literatuur	41
2.5.2 Frequentieverdelingen	42
2.5.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken	43
2.5.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen	44
2.5.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	46
2.6 Houding ten opzichte van het instituut huwelijk	47
2.6.1 Literatuur	47
2.6.2 Frequentieverdelingen	49
2.6.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken	51

2.6.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	52
2.6.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	53
2.7	Moederschap	54
2.7.1	Literatuur	54
2.7.2	Frequentieverdelingen	55
2.7.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	56
2.7.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	57
2.7.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	58
2.8	Algemeen gezinssociologische concepten samengevat	58
Hoofdstuk 3	Concepten van de vrijetijdstypologie	61
3.1	Inleiding	61
3.2	Taakverdeling vrije tijd	61
3.2.1	Literatuur	62
3.2.2	Frequentieverdelingen	63
3.2.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	64
3.2.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	66
3.2.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	67
3.3	Definitie van vrije tijd	68
3.3.1	Literatuur	69
3.3.2	Frequentieverdelingen	70
3.3.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	72
3.3.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	74
3.3.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	76
3.4	Gezamenlijkheid	77
3.4.1	Literatuur	77
3.4.2	Frequentieverdelingen	78
3.4.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	82
3.4.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	84
3.4.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	85
3.5	Vrijheden toegestaan aan de partner	86
3.5.1	Literatuur	86
3.5.2	Frequentieverdelingen	87
3.5.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	90
3.5.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	92
3.5.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	93
3.6	Sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding	93
3.6.1	Literatuur	94
3.6.2	Frequentieverdelingen	94
3.6.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	95
3.6.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	96
3.6.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	97
3.7	Televisie en spelletjes	98
3.7.1	Literatuur	98
3.7.2	Frequentieverdelingen	100
3.7.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	104
3.7.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	105
3.7.5	Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur	107

3.8	Autonomie	107
3.8.1	Literatuur	108
3.8.2	Frequentieverdelingen	108
3.8.3	Onderzoeksgegevens nader bekeken	110
3.8.4	Relatie met sociaal-structurele variabelen	111
3.9	Vrijtijdsconcepten samengevat	111
Hoofdstuk 4 Constructie van beide typologieën		
4.1	Inleiding	113
4.2	Constructie van de algemeen gezinssociologische typologie	113
4.2.1	Taakverdeling	114
4.2.2	Zeggenschap	115
4.2.3	Zelfstandigheid in een huwelijksrelatie	115
4.2.4	Zelfbepaling	117
4.2.5	Houding ten opzichte van het instituut huwelijk	118
4.2.6	Moederschap	120
4.2.7	Constructie algemeen gezinssociologische typologie	121
4.3	Constructie van de vrijetijdstypologie	124
4.3.1	Taakverdeling vrije tijd	124
4.3.2	Definitie vrije tijd	127
4.3.3	Gezamenlijkheid	128
4.3.4	Vrijheden toegestaan aan de partner	131
4.3.5	Sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding	133
4.3.6	Televisie en spelletjes	134
4.3.7	Autonomie	136
4.3.8	Constructie van de vrijetijdstypologie	138
4.4	Verband tussen de algemeen gezinssociologische en de vrijetijdstypologie	141
4.5	Kruising met de sociaal-structurele variabelen	144
4.5.1	Kruising van de algemeen gezinssociologische typologie met de sociaal-structurele variabelen	144
4.5.2	Kruising van de vrijetijdstypologie met de sociaal-structurele variabelen	146
4.5.3	Kruising van de vijf respondenttypen met de sociaal-structurele variabelen	148
Hoofdstuk 5 Conclusies		
5.1	Conclusies ten aanzien van het gezin in het algemeen	151
5.2	Conclusies ten aanzien van het vrijetijd domein van het gezin	152
5.3	Discussie	153
Literatuurlijst		161

VOORWOORD

Het gezin staat weer op de politieke agenda. Kranten en televisie maken melding van discussies tussen politici en beleidsvoerders. Echter, onafhankelijk van het politieke tij doen wetenschappers gezinsonderzoek, en pogen de daadwerkelijke ontwikkelingen weer te geven.

In dit boek wordt verslag gedaan van een in 1986 verricht onderzoek naar gezin, opvoeding en vrijetijd. Het onderzoek is voor de derde keer uitgevoerd in de Zuid-Hollandse dorpen Arkel en Kedichem. Eerder is onderzoek verricht in 1960 en 1972. Daarover is gerapporteerd in de studies 'Het gezinsleven op een verstedelijkend platteland; een gezinssociologisch onderzoek in twee Zuid-Hollandse plattelandsgemeenten met een verschillende urbanisatiegraad' (Douma 1960) en 'Het gezin tussen verleden en toekomst' (Douma 1975). De eerste studie was gericht op de vaststelling van het bestaan van het modern-westerse gezin. In het tweede onderzoek schetst de onderzoeker de contouren van een dan nieuw gezinstype: het plastische gezin. De derde studie zou dan de empirische vaststelling van dat nieuwe gezinstype tot taak hebben. Terwijl de eerste twee studies - behoudens uitbreidingen in de tweede studie - identiek van opzet waren, is het derde onderzoek in vergelijking met beide voorgaande, sterk gewijzigd. Dit kwam vooral door de onmogelijkheid vragen uit de eerdere onderzoeken voor de derde maal te herhalen. Bovendien bestaat het derde onderzoek uit drie hoofdthema's: algemene gezinsaspecten, gezin en opvoeding, en gezin en vrijetijd. De verslaglegging van het derde onderzoek heeft betrekking op het eerste en het derde thema; over het tweede thema is ook elders gepubliceerd (Van der Wouw, diverse publikaties).

Door wisselingen in de personele samenstelling van het onderzoeksteam (Douma, Te Kloeze en Van der Wouw) heeft de verslaglegging langer op zich doen wachten dan voorgenomen was. Niettemin lijken de resultaten belangrijk en belangwekkend: namelijk de vaststelling van het voorkomen van drie gezinstypen op het Nederlandse platteland - het modern-westerse, het transitionele en het postmoderne gezin -, genuanceerd en gedifferentieerd naar vrijetijdswaarden in het gezin. Gezinnen in soorten en maten: dit dient voor de huidige discussies over het gezin een belangrijke constatering te zijn.

Destijds hebben de volgende - toen nog - studenten de interviews in beide dorpen afgenomen: Marlén Arkesteijn, Addie van Bergen, Hanneke van Breeijen, René de Bruin, Carine Coehoorn, Nicole van Doesburg, Mardie Hack, Janneke van de Hoek, Jessica van Kammen, Stephan Meershoek, Peter Schuthof, Annette Stolwijk, Paulien Strengholt, Marianne Veldhuis en Nicole Vervaet. Hen wil ik heel hartelijk bedanken voor hun inbreng toen. Eerder zijn de 331 ondervraagde moeders in beide dorpen al bedankt door ons; dat wil ik hier nog eens herhalen. Bert Bosch van de vakgroep Sociologie heeft de data geschikt gemaakt voor computerverwerking, en Ir Annita van Betuw en Riet van de Weste-

ringh hebben de opmaak verzorgd en de tekst gecorrigeerd. Hen bedank ik voor hun werkzaamheden.

Het onderzoek is afgerond door Ir Marlies van Bergen, Ir Myron Duivenvoorden, Dr Kees de Hoog en mijzelf. We hopen dat de inzichten van Dr Ir Wout Douma en Dr Ir Dick van der Wouw voldoende zichtbaar zijn in deze publikatie.

Drs Jan W. te Kloeze

1. Verkenning van het onderzoeksveld

1.1 ONDERZOEKSKADER

Dit onderzoek maakt deel uit van een omvangrijk onderzoeksproject dat in de periode 1960 - 1986 in de dorpen Arkel en Kedichem heeft plaatsgevonden. Vanuit een gezinssociologische optiek is in 1960 en 1972 veldonderzoek in beide plaatsen uitgevoerd (Douma, 1961, 1975). In 1986 is daar voor de derde keer onderzoek verricht; dat onderzoek bestond uit drie onderdelen: een algemeen gezinssociologisch deel, een deel over gezin en opvoeding en een deel over gezin en vrije tijd. In dit verslag van het onderzoek met als titel 'Tussen vrijheid en gebondenheid. Gezins- en vrijetijd domeinen getypeerd' worden de resultaten gepresenteerd van een deel van de eerste twee deelprojecten en vooral van het derde deel via een typering van gezins- en vrijetijd domeinen. Zoals blijkt uit het voorgaande, heeft de studie in aanleg een longitudinaal karakter: in 1960 stelde Douma (1961) het bestaan van het modern-westers gezin empirisch vast, in 1972 ontdekte hij de contouren van een nieuw gezinstype, het 'plastische' gezin (Douma, 1975). Hier presenteren wij het daadwerkelijke bestaan van het postmoderne gezin (het plastische gezin). Van de resultaten van een meer precieze longitudinale vergelijking van de gegevens uit 1986 met die uit 1960/1972 wordt in ander verband verslag gedaan. Al eerder is in een deelverslag beredeneerd dat de dorpen Arkel en Kedichem model kunnen staan voor het Nederlandse verstedelijkte platteland (Douma, 1975; Van der Wouw, 1988; Te Kloeze en Van der Wouw, 1989).

De aanleiding van het eerste onderzoek (1960) is de welzijnsproblematiek van het plattelandsgezin. Geprobeerd is om de theorie van Kooy uit 1957 (zie Douma, 1961), over de veranderingen in de positie en het karakter van het Nederlandse gezin sinds het begin van deze eeuw, te toetsen (Kooy, 1957). De essentie van deze theorie is dat onder invloed van structurele en culturele veranderingen in het algemeen maatschappelijke patroon (als sociaal-economische differentiatie, fysieke en mentale verstedelijking, mobiliteit, secularisatie) het gezin, dat tot dan traditioneel meer ingebed was in de grotere duidelijk patriërchaal getinte familiale arbeidsgemeenschap, als institutie zich verzelfstandigt. Dit geïndividualiseerde instituut in zijn structuur en functies vertoont kenmerken, die als 'modern-westers' aangeduid worden: een gesloten type met democratische interne verhoudingen en een gerichtheid op het bevredigen van de affectieve behoeften van de gezinsleden (Douma, 1975). Kooy stelt dat het modern-westerse gezin een koesteringsverband is: affectieve aspiraties staan hoog genoteerd. Het voldoen daaraan vormt de kernfunctie van dit gezinstype. Hij gaat zover dat hij het modern-westerse gezin als een vrijetijdsgemeenschap schetst. In het traditionele agrarisch-ambachtelijke gezin wordt vrije tijd beschouwd als restcategorie in de strijd om het bestaan en vrije tijd vindt vooral plaats in sterk geïstitutionaliseerde gebruiken en gewoonten (geritualiseerde feestdagen en andere folklore). In het modern-westerse gezin heeft het gezin veel meer een recreatieve functie. Er vindt een verschuiving plaats van het gezin als arbeidsgemeenschap naar het gezin als vrijetijdsgemeenschap (Te Kloeze, 1985a).

In 1972 herhaalt Douma het onderzoek. Hij beziet of er in Arkel en Kedichem sociaal-culturele veranderingen gaande zijn geweest of nog gaande zijn. Het onderzoek van 1972 is een vervolgonderzoek op dat van 1960, er is exact dezelfde informatie verzameld. Douma ziet nu de contouren van een nieuw gezinstype: het plastische. In deze term komt zowel tot uitdrukking het zich kunnen vinden in de maatschappij als ook de mogelijkheid om zelf te werken aan de eigen vormgeving van deze maatschappij. Ook drukt de term plastisch de aard van de eigenschappen die er kenmerkend voor zijn uit. En ten slotte geeft de term plastisch de gevarieerde verschijningsvorm die het toelaat, weer (Douma, 1975).

Douma, Te Kloetze en Van der Wouw hebben in 1986 het longitudinale karakter van het onderzoek gehandhaafd. Omdat een aantal vragen in 1986 niet meer relevant is, wordt met een nieuwe vragenlijst gewerkt. Het onderzoek is voortgezet omdat empirisch gezinssociologisch onderzoek specifiek gericht op de plattelandsbevolking schaars is en de kennis, die aanwezig is over gezinssituaties op het platteland, sterk gedateerd lijkt te zijn. Ook is het mogelijk gebleken, door voor de derde keer dezelfde geografische setting te kiezen, een ontwikkelingslijn te geven van plattelandsgezinnen (Van der Wouw, 1988).

1.2 PROBLEEMVERKENNING

Veel sociologische benaderingen zijn zowel toegepast op het gezin als op de vrije tijd. Mommaas en Van der Poel behandelen drie sociologische benaderingen van de vrije tijd. De eerste, de operationalistische benadering, wordt gekenmerkt door het feit dat de omschrijving van de vrije tijd niet zo zeer ontwikkeld is op basis van een theoretische oriëntatie, maar op basis van methodisch-technische argumenten. Binnen deze benadering wordt de vrije tijd meestal gedefinieerd in termen van een reeks discrete activiteiten. De tweede benadering, de functionalistische benadering, is een benadering waarbij de vrije tijd omschreven wordt in relatie tot de behoefte van het één of andere systeem. Bij de derde benadering, de actor-centrische, wordt de vrije tijd niet zo zeer in verband gebracht met discrete activiteiten of met bepaalde systeembehoeften, maar met situatiedefinities, met processen van betekenisstoekenning (Mommaas en Van der Poel, 1984). Een nieuwe inspiratie betreft de structuratietheorie van Giddens (Beckers en Van der Poel, 1990; Van der Poel, 1993; Mommaas, 1993).

In de praktijk van de institutionele benadering, een belangrijke traditie binnen de gezinssociologie, houdt men zich vooral met de volgende twee onderwerpen bezig. Het eerste onderwerp is de aard en de inhoud van het geheel van waarden en normen, dat de verhoudingen binnen huwelijk, gezin, familie en huishouden regelt. Het gaat dan bijvoorbeeld om onderwerpen als partnerkeuze, huwelijksvormen, huwelijksluiting en -ontbinding. Het tweede onderwerp is de plaats en de betekenis van de instituties huwelijk, gezin, familie en huishouden binnen het grotere geheel van de samenleving. Hierbij gaat het niet alleen om het belang van deze instituties voor het totaal van de samenleving, maar ook om de wisselwerking tussen deze familiale instituties en de rest van de samenleving. Typerend voor deze benadering is dat men bovengenoemde onderwerpen niet voor één samenleving op één moment in de tijd aan de orde stelt. Steeds

blijkt er bij de benadering van deze onderwerpen een voorkeur te bestaan voor het vergelijken naar plaats en/of tijd (Van Leeuwen, 1976). De eerder genoemde studies van Douma, waarin de twee plattelandsgemeenten Arkel en Kedichem centraal staan, zijn een typisch voorbeeld van deze benadering.

Vrije tijd kan ook vanuit de gezinscontext benaderd worden. 'Gezin' moet dan niet opgevat worden in de strikte zin des woords: een gehuwd paar met thuiswonende kinderen. De primaire leefvorm is binnen onze context wellicht een passender benaming. Onderzoek van vrije tijd met de gezinsbenadering als uitgangspunt is schaars. Vrije tijd wordt in de sociale wetenschappen meestal als tegenpool van arbeid gezien. Het is een compensatie voor gedane arbeid of ligt in het verlengde ervan. Toch is er een aantal redenen te noemen om juist de gezinsbenadering te gebruiken. Zo vindt het overgrote deel van de vrijetijds-socialisatie plaats binnen de gezinnen. Ook is het met deze benadering mogelijk in te gaan op de relationele betekenis van vrije tijd: relaties tussen ouders en kinderen, tussen partners en tussen kinderen. Verder is er aandacht voor de specifieke positie en de verzorgingspositie van de gezinsleden. De betekenis van vrije tijd voor huisvrouwen, werkenden en werklozen is bijvoorbeeld heel verschillend. De gezinsbenadering kan een beter inzicht geven in belangrijke overgangen in het gezinsleven. De geboorte van een eerste kind blijkt bijvoorbeeld zo'n overgang te zijn die ook consequenties heeft voor de vrije tijd (Te Kloeze, 1989).

De gezinsbenadering moet gezien worden tegen de achtergrond van grotere maatschappelijke ontwikkelingen als individualisering, technisering en emancipatie (Kooy, 1967; De Hoog, 1989; Te Kloeze, 1989). Deze ontwikkelingen zijn waarschijnlijk sterk van invloed geweest op gezin en vrije tijd.

Individualisering betekent dat *vanzelfsprekendheden* en *traditioneel vastliggende patronen* met betrekking tot gedragingen, opvattingen en verwachtingen ter discussie worden gesteld. Het individu gaat zich het recht voorbehouden eigen keuzen te maken, die hij/zij vindt passen bij de eigen persoonlijkheid en de eigen voorkeuren. Traditie, sleur en gewoonte worden losgelaten.

Het individualiseringsproces is echter niet iets van de laatste tientallen jaren, het is een historisch proces dat zijn wortels heeft in de Verlichting en de Franse Revolutie. In deze tijd ontstaat een nieuw wereldbeeld waarin het individu zichzelf als centrum en oorsprong van zijn eigen handelen definieert.

Individualisering kan niet los gezien worden van *pluriformiteit: veelvormigheid*. Wanneer er ruimte is voor meerdere gedragsvormen, dan dienen deze gedragsvormen ook te bestaan. Er dient een veelvormige werkelijkheid te zijn (Van den Akker *et al.*, 1992).

Het individualiseringsproces wordt door diverse auteurs op verschillende wijzen geïnterpreteerd. Eén van de denkwijzen is dat individualisering te ver doorschiet en mensen zich egoïstisch zullen gaan gedragen; Hofstee (1980) noemt dit *hyperindividualatie*. Een andere opvatting over ditzelfde verschijnsel luidt dat het individu zich dan bevrijdt heeft uit het web van strikte sociale controle en uit starre normen en waarden. Hierdoor ontstaat een 'nieuwe' mens. Bij dit laatste wordt echter wel vergeten dat nieuwe vrijheden ook nieuwe verplichtingen oproepen, terwijl oude afhankelijkheidsrelaties worden vervangen door nieuwe (bijvoorbeeld: de sociale controle door familie en buurt wordt overgenomen door maatschappelijke instituties als het sociale zekerheidsstelsel). Te Kloeze (1989)

komt met een variant waarbij de essentie van het individualiseringsproces (de bewustwording van de betekenis van de eigen persoonlijkheid) overeind blijft zonder dat dit ten koste gaat van de ander: *associatie*. Hierbij staat de zelfontplooiing en de waardevolheid van het individu in een dialectische verhouding tot de gerichtheid op de ander en het andere, op de sociale en natuurlijke omgeving. Velen denken bij individualisering in termen van hyperindividualisering: individualisering is dan gelijk aan egoïsme. Deze opvatting wordt onder andere gevoed door de daling van het aantal echtparen met kinderen en de omvang van de (echt)scheidingen. Resultaten van recent sociaal-wetenschappelijk onderzoek laten echter een ander beeld zien. Hoogeveen en Smit concluderen dat het gezin populair blijft, ook onder de jongeren van nu. Er is nog steeds een voorkeur voor een vaste partner en kinderen (Hoogeveen en Smit, 1991).

Daarnaast is er een verschuiving te zien van de eisen die aan een relatie worden gesteld. De verschuiving kan worden getypeerd van een materieel overleven als paar naar een meer interpersoonlijke verhouding met nadruk op de emotionele steun die partners elkaar kunnen verlenen. Het huwelijk lijkt dan geen maatschappelijke institutie meer te zijn maar scheidt vooral een kader voor eigen wederzijdse verplichtingen. De grotere vrijheid heeft de betrokkenheid op elkaar dus juist vergroot.

Dit maakt een relatie natuurlijk wel kwetsbaarder. Het gestegen aantal (echt)scheidingen kan hier een uitvloeisel van zijn (Van den Akker *et al.*, 1992).

Op de vrije tijd heeft individualisering een dubbele invloed. Gezinnen brengen de vrije tijd meer en meer in gezinsverband door, in plaats van met omringende anderen, zoals familie en bureu. Ook binnen het gezin vindt echter individualisering plaats. De leden van het gezin ontwikkelen ten opzichte van elkaar individuelere vrijetijdspatronen.

Wanneer individualisering zich ontwikkelt tot hyperindividualisering, dan is de gezinscontext voor de vrije tijd niet meer relevant, de 'ik eerst'-gedachte legt dan een volledige claim op de vrije tijd. Wanneer er echter sprake is van een meer sociaal gerichte variant van het individualiseringsproces, de associatie, dan kan er zowel sprake zijn van gezamenlijke als van aparte vrije tijd binnen de primaire levenssfeer (Te Kloeze, 1989; Van Betuw en Van Dijk, 1993).

Ook de technisering is een beïnvloedende macro-sociale ontwikkeling voor gezin en vrije tijd. Deze ontwikkeling kan het individualiseringsproces versterken. De effecten van technologische veranderingen op de vrije tijd zijn tweeledig. Ten eerste bestaat het effect uit de manier waarop vrijetijdsactiviteiten zijn veranderd en nog zullen veranderen als gevolg van de toepassing van techniek op deze activiteiten. Ten tweede is er de vraag of technologie nieuwe creatieve vormen van vrije tijd mogelijk maakt (Parker, 1983). Door nieuwe technieken zijn de recreatieve mogelijkheden uitgebreid. Door het toegenomen autobezit zijn gezinnen bijvoorbeeld mobieler geworden. Het mobiliteitsaspect is belangrijk voor de (besteding van de) vrije tijd. Deze gezinsmobiliteit is mede vergemakkelijkt door het kleiner worden van de gezinnen. Dit is onder andere mogelijk geworden door geboortenregeling (de anticonceptiepil).

De introductie van de televisie is een ander typerend voorbeeld van de invloed van de techniek op de vrije tijd (Te Kloeze, 1985b). Voor de 'armere' gezinnen blijkt de televisie een goedkope manier van vrijetijdsbesteding waarvan op ieder moment gebruik kan worden gemaakt. De keuzemogelijkheid en de tijdssoeverei-

niteit van de televisiekijker worden steeds groter. Enerzijds kan men uit steeds meer zenders kiezen, anderzijds kunnen binnen gezinnen meer leden een individuele keuze maken, doordat men in huis de beschikking heeft over meerdere toestellen. Door de video, waarvan het bezit sinds 1980 is vervijfvoudigd in Nederland, is bovendien het moment van consumptie te beïnvloeden. Technische ontwikkelingen kunnen dus het individualiseringsproces versterken en beïnvloeden.

Een derde macro-sociale ontwikkeling die van invloed is op gezin en vrije tijd is emancipatie. Onder emancipatie kan hier worden verstaan het streven naar een meer gelijkwaardige verdeling van huishoudelijke, opvoedings-, arbeids- en vrijetijdstaken tussen mannen en vrouwen en naar een evenwicht in machtsposities tussen de beide seksen (Te Kloeze, 1989).

Emancipatie is, in onze opvatting, evenals overigens individualisering, een bewustwordingsproces. De bewustwording van een, als een ten onrechte ervaren, achterstand. Ook kan emancipatie eenzelfde werking hebben als individualisering. Er treedt verzelfstandiging op van individuen, vooral van vrouwen. Individualisering zal vaak een emanciperende werking hebben: de vrijheid om te kiezen voor verschillende rollen wordt ruimer door de afnemende invloed van sociale controle. De rolverdeling naar sekse is dan minder vanzelfsprekend (Te Kloeze, 1985b).

De positie van de vrouw is in een aantal opzichten achtergesteld geweest, of nog steeds achtergesteld aan die van de man. In het domein van de arbeid is de rol van de vrouw ondergeschikt aan die van de man. Doordat de vrouw vaak geen arbeid buitenshuis verricht, heeft zij ook geen arbeidsvrije tijd. Voor het overgrote deel van de bevolking is juist arbeidsvrije tijd de meest gelegitimeerde vorm van vrije tijd.

Het onderscheid tussen mannen en vrouwen komt ook naar voren in de verdeling van de verzorgingsposities. Vrouwen hebben in het algemeen de eindverantwoordelijkheid voor de huishouding. De (voltijds) huisvrouw is voor haar levensonderhoud van de 'kostwinnende man' afhankelijk via de zorg die zij haar partner en de kinderen weet te geven. Het gevolg hiervan is dat de indeling van haar vrije tijd afhankelijk is van de zorgbehoefte van de andere leden van het huishouden. Er kan echter ook sprake zijn van een omgekeerde afhankelijkheid. De andere gezinsleden zijn dan afhankelijk van de huisvrouw. In sommige gezinnen draagt de man zijn loon af aan de vrouw, die hem dan 'zakgeld' geeft. Zij beheert dan de rest van het (huishoud)geld.

Uit onderzoek van Van Doorne-Huiskes en De Olde (1988) blijkt dat de ongelijkheid in de taakverdeling en de organisatie van de vrije tijd naar sekse in de afgelopen dertig jaar nauwelijks veranderd is. De inrichting van de vrije tijd van vrouwen wordt nog steeds gekenmerkt door een sterke versnippering. Bij huisvrouwen en vrouwen met een (kleinere) parttime baan is deze versnippering van de vrije tijd sterk aanwezig. Daarom is een emancipatieproces dat leidt tot een herverdeling van rollen en taken binnen het huishouden een essentiële voorwaarde voor echte vrije tijd voor vrouwen. De emancipatie loopt dus niet alleen via een grotere deelname aan het arbeidsproces, maar ook via een gelijke taakverdeling binnen het huishouden.

Het belang van emancipatie van vrouwen is vooral het 'eigen' geld en het recht op 'eigen' vrije tijd. Dit wijzigt de zeggenschapsverhoudingen. Daarnaast treden

er ontwikkelingen op als het ontstaan van kleinere één- en tweepersoonshuishoudens, de groei van de groep kinderloze tweeverdieners, de langzaam groeiende bereidheid bij mannen om iets in de huishouding te doen en de mogelijk nog langzamere uitbreiding van de kinderopvangmogelijkheden. Hierdoor ontstaan er zo toch meer mogelijkheden voor (werkende) vrouwen hun tijd onafhankelijk van (zware) huishoudelijke verplichtingen in te delen (Beckers en Van der Poel, 1990).

Deze macro-sociale ontwikkelingen zijn natuurlijk niet de enige ontwikkelingen die gaande zijn, maar zij zijn wel aan te duiden als essentiële macro-sociale ontwikkelingen. Zij werken door in vele andere domeinen en gebieden die van invloed zijn op gezin en vrije tijd.

In de literatuur worden verschillende termen voor niet-traditionele gezinnen gebruikt. Douma (1975) spreekt over het plastische gezin. Young en Willmott (1973) noemen dit plastische gezin 'the symmetrical family'. De relaties binnen het gezin zijn symmetrischer geworden, met meer verwisselbare rollen dan voorheen. De totstandkoming van de symmetrie is bevorderd doordat beide partners en kinderen meer thuis-georiënteerd zijn geworden. De nadruk is meer op het gezin komen te liggen en er heeft een afname plaatsgevonden van de rolsegregatie tussen de seksen.

Een andere indeling is afkomstig van Orthner (1974). Volgens hem is er een ontwikkeling in gezinnen waar te nemen waarbij de traditionele gezinsstijl plaats maakt voor een kameraadschappelijke stijl. De traditionele gezinsstijl wordt gekenmerkt door vastgelegde, gescheiden rolpatronen en beperkte interactie tussen de leden; de vrije tijd is gelijk aan individuele vrije tijd, vrije tijd met niet-gezinsleden en parallelle vrije tijd. Parallelle vrije tijd betekent in deze context dat gezinsleden hun vrije tijd wel in dezelfde ruimte doorbrengen, maar niet vullen met het gezamenlijk ondernemen van een activiteit.

Kameraadschappelijke gezinsstijlen zijn gebaseerd op een grotere interpersoonlijke interactie. Deze gezinnen behoeven veel vrije tijd voor hun functioneren: gezamenlijke vrije tijd. Communicatie is voor deze gezinsstijl een belangrijke factor voor stabiliteit en tevredenheid en vrije tijd is een belangrijk gebied waarin deze communicatie mogelijk is (Orthner, 1974).

Ook Roberts (1978) stelt dat de traditionele gezinsstructuur over gaat in de democratische gezinsstructuur. Hij noemt deze democratische gezinsstructuur 'nieuwe huwelijksstijlen', waarbij sprake is van gedeelde huwelijksrollen en grotere statusgelijkheid tussen mannen en vrouwen. Roberts heeft het over nog een derde gezinsstijl. Hij onderscheidt net als de auteurs die hierboven beschreven zijn, de traditionele en de niet-traditionele gezinsstijl. Deze niet-traditionele stijl bestaat niet alleen uit de kameraadschappelijke stijl, maar ook uit de 'colleague' stijl; het verschil tussen deze twee is, dat de kameraadschappelijke stijl de huiselijke gezamenlijkheid benadrukt en dat bij de 'colleague' stijl de vrije tijd buitenshuis meer op de voorgrond staat. Contacten buitenshuis bestaan bij deze stijl niet alleen uit familieleden, maar uit een wijder netwerk van vrienden.

We hebben het fenomeen van de hyperindividualisering genoemd. Te Kloeze (1989) spreekt in dit verband van associatie. Deze beide termen worden in dit onderzoek gebruikt voor de niet-traditionele gezinnen. De traditionele gezinnen worden aangeduid met de term 'modern-westers' van Kooy (1967). In hoofdstuk vier worden twee typologieën geconstrueerd waarbij hyperindividualisatie en

associatie (noodgedwongen) samen worden genomen in de term 'postmodern', die als tegenhanger van 'modern-westers' fungeert. Hier geven we alvast aan dat inspectie van de frequentieverdeling van de diverse variabelen namelijk leerde dat de aanvankelijke ambitie: onderscheid maken tussen hyperindividuele en associatieve gezinnen, empirisch-statistisch te weinig opleverde.

1.3 DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK

Een uitgebreide literatuurstudie over gezin en vrije tijd is eerder verricht (Van Betuw en Van Dijk, 1993; Te Kloeze, Van Betuw en Van Dijk, 1993). Aan de hand van de literatuur zijn verschillende doelstellingen te formuleren. Déze kwantitatieve analyse is uitgevoerd om meer inzicht te verkrijgen in de gezins- en de vrijetijdssfeer en de relatie tussen beide sferen. Ook is het ontwerpen en beschrijven van een algemeen gezinssociologische typologie en een vrijetijdstypologie als doel gesteld, waarbij uit de aard der zaak ook de relatie tussen beide typen beschreven wordt.

Deze doelen zijn uitgewerkt in de volgende probleemstellingen:

- In hoeverre zijn gezinnen te typeren op relevante aspecten met betrekking tot gedragingen, houdingen, normen en waarden specifiek gericht op het gezinsleven, en in hoeverre zijn gezinnen te typeren op relevante aspecten met betrekking tot gedragingen, houdingen, normen en waarden specifiek gericht op de vrije tijd?
- Is er een relatie tussen deze te ontwerpen algemeen gezinssociologische typologie en vrijetijdstypologie en waaruit bestaat deze?
- Welke samenhang is er tussen beide typologieën enerzijds en sociaal-structurele en sociaal-culturele variabelen als sociaal-economische status, sociaal-religieuze milieu en gezinsfase anderzijds?

Om een antwoord te kunnen geven op deze probleemstellingen is het nodig meer in detail te treden. Een belangrijke vraag is waarop een algemeen gezinssociologische typologie wordt gebaseerd. Het is van betekenis om te onderzoeken of het mogelijk is om op basis van bepaalde concepten die van belang zijn voor gedragingen, houdingen, normen en waarden, een algemeen gezinssociologische typologie te beschrijven in termen van 'modern-westers' en 'postmodern'¹. De concepten die hiervoor in dit onderzoek zijn gebruikt, zijn: sekse-specifieke taakverdeling, zeggenschap, zelfstandigheid in een huwelijksrelatie, zelfbepaling, houding ten opzichte van huwelijk en moederschap.

Ook de vrijetijdstypologie dient een conceptuele basis te hebben. De concepten taakverdeling, definitie van vrije tijd, gezamenlijkheid, vrijheden toegestaan aan de partner, sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding, televisie en spelletjes en autonomie van de kinderen lenen zich hiertoe. In ander verband is een analyse

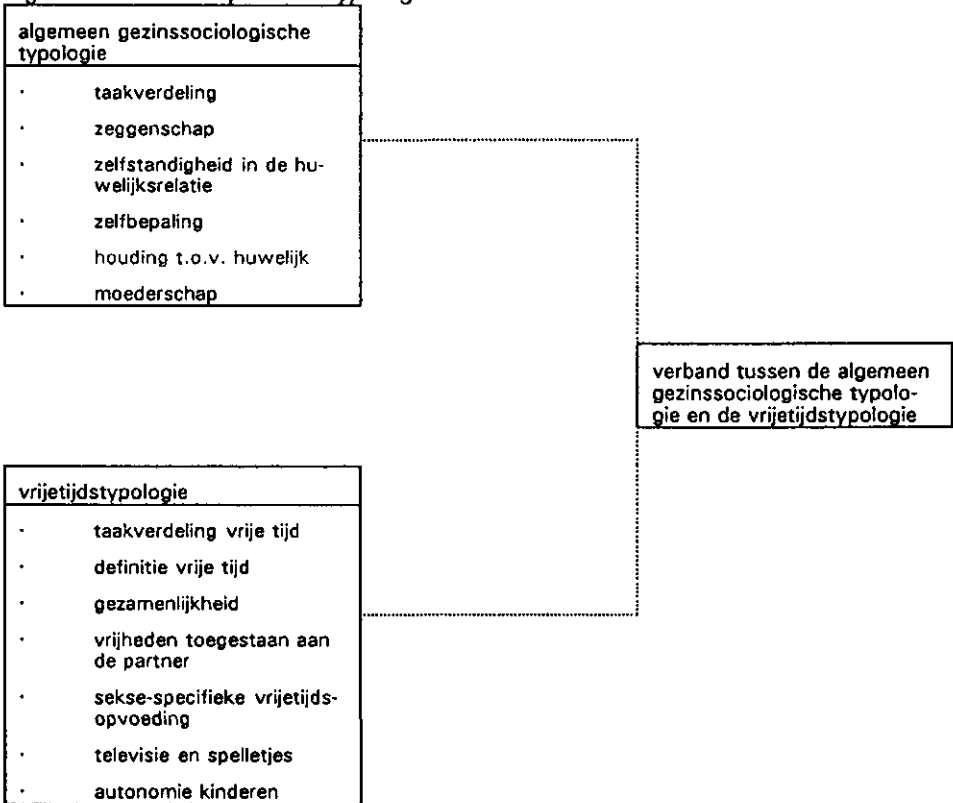
---

¹ We hanteren in dit onderzoek de term postmodern. Onder postmodern verstaan we niet per definitie de tegenstrijdigheden die volgens sommigen het hedendaags gedrag kenmerken. Ons gaat het in de eerste plaats om een aanduiding die aangeeft 'in de tijd volgend op modern-westers'. Tegenstrijdigheden tussen gedragingen onderling en tussen het gedrag en de houding van vrouwen en mannen kunnen voorkomen, voor onze hantering van het begrip postmodern behoeft dat niet zo te zijn.

gemaakt van de vrijetijdsgedragingen van de gezinnen. Die analyse resulteerde in de constructie van gezinsrecreatiestijlen (Te Kloeze, 1990). Indien het mogelijk blijkt deze twee typologieën te beschrijven, dan dient ook de vraag naar de onderlinge relatie te worden gesteld. Verwacht wordt dat respondenten in hun normen en waarden ten aanzien van vrije tijd moderner zijn dan in hun normen en waarden met betrekking tot algemene gezinszaken. Dit wordt verwacht omdat in het vrijetijd domein veel ongeschreven, stilzwijgend aanvaarde regels uit het alledaagse leven wellicht eerder wegvallen dan in andere levensdomeinen, gezien het veronderstelde 'vrijere' karakter van 'vrije' tijd. De basis van dit onderzoek is de vragenlijst die door Douma, Te Kloeze en Van der Wouw in 1986 is opgesteld. Ten einde één van de doelen van dit onderzoek, het creëren van de twee typologieën, te bereiken zijn vragenclusters in de vragenlijst opgezocht die een breed scala van aspecten van het gezinsleven beslaan. Op deze wijze ontstaat een inventarisatie van houdingen en gedragingen van getrouwde vrouwen over de gezinssituatie. Uit deze vragenclusters is een selectie gemaakt van relevante items, die de concepten waarop de typologieën gebaseerd zijn voldoende dekken. Figuur 1.3 laat de samenhang tussen de concepten en de typologieën zien.

Figuur 1.3 *Concepten en typologieën.*

In hoofdstuk een van deze verslaglegging komt de probleemverkenning, gevolgd door de doel- en de probleemstellingen van het onderzoek aan bod. Verder worden in dit hoofdstuk de sociaal-structurele variabelen beschreven. In het tweede hoofdstuk worden de concepten waarop de algemeen gezinssociologische typologie gebaseerd is beschreven.

Hoofdstuk drie behelst de concepten die ten grondslag liggen aan de vrijetijdstypologie. Dit hoofdstuk kent eenzelfde opbouw als hoofdstuk twee. Hoofdstuk twee en drie geven inzicht in de concepten van de algemeen gezinssociologische en de vrijetijdstypologie. De typologieën die in hoofdstuk vier gecreëerd worden, zijn gebaseerd op het in hoofdstuk twee en drie verkregen beeld van de concepten. De twee typologieën worden in dit hoofdstuk ook met elkaar vergeleken en gekoppeld met de sociaal-structurele variabelen. Hoofdstuk vijf bestaat uit een beschouwing over de betekenis van de bevindingen.

1.4 BESCHRIJVING VAN DE POPULATIE

In 1986 zijn alle gehuwde vrouwen uit de twee plattelandsgemeenten Arkel en Kedichem met tenminste één thuiswonend kind in de leeftijd van 0 tot 18 jaar benaderd. In totaal kwamen 547 vrouwen hiervoor in aanmerking; uiteindelijk zijn er 324 geldige interviews gehouden.

Vergelijking van de kenmerken van de response-groep en de non response-groep (leeftijdverdeling man en vrouw, autochtoniteit, huwelijksduur, huishoudensgrootte, gezinsfase) leverde geen belangrijke verschillen op. De gegevens zijn derhalve representatief te achten voor de twee plattelandsgemeenten. Deze gegevens kunnen model staan voor het verstedelijkte platteland in Nederland (Van der Wouw, 1988).

Het gemiddelde gezin uit de onderzoekspopulatie kan als volgt worden getypeerd. De leeftijd van de vrouw is 37 jaar, die van haar man is 40. Zij zijn getrouwd in 1970 en in 1986 hebben zij samen twee kinderen, de oudste is 12 jaar. De man en/of de vrouw verricht hoofdarbeid en zij hebben lager of voortgezet onderwijs gevolgd. Zij zijn niet erg godsdienstig.

Het gemiddelde gezin is mede beschreven aan de hand van de verklarende kenmerken waar in de vragenlijst van 1986 naar gevraagd is. Deze verklarende variabelen zijn sociaal-structureel van aard en worden in deze paragraaf behandeld. Eerst wordt beschreven hoe de variabele sociaal-economische status is geconstrueerd. Vervolgens komt constructie van de godsdienstigheid aan bod. De paragraaf wordt afgesloten met een beschrijving van de 'family life cycle' of gezinsfase waarin de respondenten zich bevinden.

1.4.1 Sociaal-economische status

De gezins-index voor SES (sociaal-economische status) is geconstrueerd door Van der Wouw (1988). Naast het beroeps- en opleidingsniveau van de man wordt ook het beroeps- en opleidingsniveau van de vrouw hierin opgenomen. Uit vele onderzoeken blijkt namelijk dat de invloed van de sociale achtergrond van de vrouw een belangrijke factor is voor de verklaring van culturele verschillen tussen gezinnen.

Het beroepsniveau is gemeten volgens een schaalmethode van Van Westerlaak, Kropman en Collaris (1975). Deze schaal bestaat uit zes niveaus: ongeschoolde arbeiders, geschoolde arbeiders, lagere employés, kleine zelfstandigen, middelbare employés en hogere beroepsbeoefenaren. De zedeling is teruggebracht tot twee categorieën: handarbeid en hoofdarbeid. Dit is gedaan omdat na principale componentenanalyse grote spreidingen per categorie van beroepsniveau gevonden zijn, hetgeen de inhoudelijke interpreteerbaarheid van het SES-begrip sterk beïnvloedt.

De gevolgde opleidingen en cursussen zijn geïnventariseerd en vervolgens in tien categorieën verdeeld. Voor verdere verwerking is deze tiendingeling teruggebracht tot een vierdeling. Deze vier categorieën zijn: lager (enkel lager onderwijs), voortgezet (lager onderwijs aangevuld met beroepscursussen of een lagere beroepsopleiding), middelbaar (mulo, mavo, havo, vwo, middelbaar beroepsonderwijs) en hoger (hogere beroepsopleiding of universitaire opleiding).

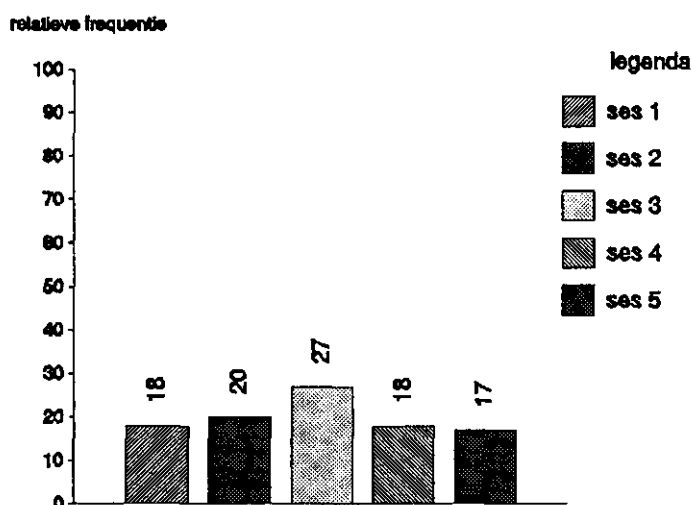
Aan de hand van de methode van Meijnen is een index voor SES geconstrueerd (Meijnen, 1977). Ook hier is een principale componentenanalyse uitgevoerd over de vier variabelen. De gevonden factorladingen zijn gedeeld door de standaardafwijkingen en zijn vervolgens als weegmaten gebruikt voor de bepaling van de SES-score (een gewogen optelling van de vier variabelen). 320 respondenten zijn ingedeeld bij de constructie van de SES-index. Elf vrouwen hadden geen arbeidsverleden en konden dus niet ingedeeld worden. De categorieën die ontstaan zijn, kunnen worden benoemd door na te gaan wat de scores van de respondenten op de vier variabelen zijn. Dit is weergegeven in tabel 1.4.1.

Tabel 1.4.1 *Scores op opleidings- en beroepsniveau per categorie van SES, in absolute aantallen (N=320).*

opleiding- en beroepsniveau	SES 1	SES 2	SES 3	SES 4	SES 5
man handarbeid	57	54	12	-	1
man hoofdarbeid	-	11	75	57	53
vrouw handarbeid	57	13	23	5	2
vrouw hoofdarbeid	-	52	64	52	52
man lagere opleiding	53	58	43	2	-
man voortgezette opleiding	4	6	32	26	6
man middelbare opleiding	-	1	10	23	9
man hogere opleiding	-	-	2	6	39
vrouw lagere opleiding	57	50	49	8	-
vrouw voortgezette opleiding	-	15	34	46	12
vrouw middelbare opleiding	-	-	2	2	9
vrouw hogere opleiding	-	-	2	1	33

De vijf SES-categorieën worden als volgt benoemd: milieu 1 (handarbeid, lager onderwijs), milieu 2 (een der partners handarbeid, lager onderwijs), milieu 3 (hoofdarbeid, lager of voortgezet onderwijs), milieu 4 (hoofdarbeid, voortgezet of middelbaar onderwijs) en milieu 5 (hoofdarbeid, hoger onderwijs). In figuur 1.4.1 is tabel 1.4.1 grafisch weergegeven.

Figuur 1.4.1 Een grafische weergave van de SES-scores, in %.

1.4.2 Sociaal-religieus milieu

De wijze waarop in het gezin met kerkelijke rituelen en voorschriften wordt omgegaan kan de betrokkenheid bij de geloofsgemeenschap aangeven. Het belang van godsdienst in het algemeen (ongeacht de denominatie) voor attitudes ten aanzien van zaken als huwelijk, man-vrouw verhouding en socialisatie in een gezin wordt door velen, ook voor deze tijd, onderkend (Kooy, 1975; Felling *et al.*, 1983). In de vragenlijst zijn 11 items over godsdienstigheid (sociaal-religieus milieu) opgenomen: lidmaatschap van een kerkgenootschap, kerkbezoek van de vrouw, kerkbezoek van de man, bezoek van de vrouw aan andere kerkelijke bijeenkomsten, bezoek van de man aan andere kerkelijke bijeenkomsten, deelname van kind aan catechisatie, toediening aan kind van vormsel, bidden aan tafel, bijbellezen aan tafel, bezoek van dominee, pastoor of ouderling, en de vraag in hoeverre het geloof een gespreksthema is. Deze items blijken aan de voorwaarden voor een eendimensionale schaal te voldoen. De α (alpha) van Cronbach² is

² Cronbach's α wordt uitgelegd in paragraaf 1.5

0.84. De antwoorden zijn zo ingedeeld dat een lage score op weinig of geen godsdienstigheid duidt. Optelling van de scores op de variabelen vormt de index voor sociaal-religieus milieu. De scores lopen van 0 tot en met 19. Gemiddeld blijkt de score 5.3 te zijn met een standaardafwijking van 5.4.

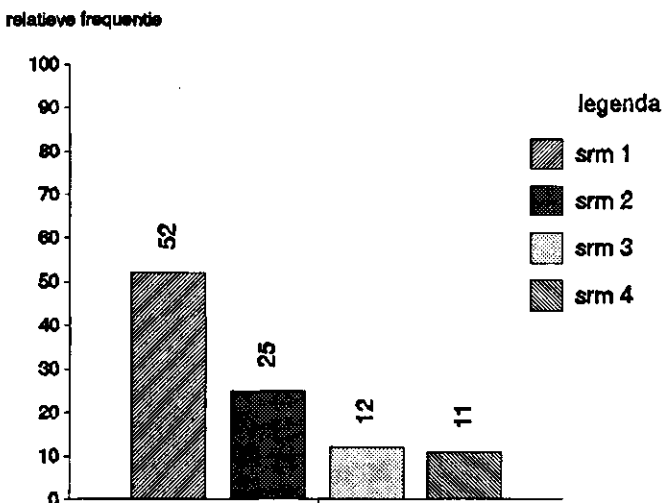
De meest voorkomende scores zijn 0 (11%), 1 (21%) en 2 (12%). 44% van de respondenten heeft dus een score lager dan 3.

Er is onderscheid gemaakt naar de mate waarin de ondervraagde gezinnen 'godsdienstig' zijn. Er zijn vier categorieën gemaakt in oplopende volgorde van niet godsdienstig tot sterk godsdienstig. Aangezien de naamgeving van de categorieën tot misverstanden kan leiden zullen deze de namen sociaal-religieus milieu 1 tot en met sociaal-religieus milieu 4 krijgen.

Tot sociaal-religieus milieu 1 behoren die respondenten die een totaalscore van 3 of minder hebben op de bovenstaande items. Respondenten met een totaalscore tussen de 4 en 8 behoren tot sociaal-religieus milieu 2. Een totaalscore tussen de 9 en 15 betekent dat de respondent tot sociaal-religieus milieu 3 behoort. Degene die een score van 15 of hoger hebben behoren tot het vierde sociaal-religieus milieu. Deze gezinnen zijn het meest godsdienstig.

Een voorbeeld van een gezin dat tot SRM 2 behoort is een gezin waarvan de vrouw lid is van een kerkgenootschap, man en vrouw beide af en toe eens naar de kerk gaan, waarbij aan tafel wordt gebeden en af en toe eens over het geloof gepraat wordt (score 7). De frequentieverdeling van het sociaal-religieus milieu staat vermeld in figuur 1.4.2.

Figuur 1.4.2 Frequentieverdeling sociaal religieus milieu (SRM), in %.

Uit figuur 1.4.2 blijkt dat 52% van de ondervraagde gezinnen in een niet-godsdienstig milieu leeft. Van de ondervraagde vrouwen is 62% lid van een kerkgenootschap, slechts 11% van de respondenten leeft evenwel ook daadwerkelijk in een godsdienstig milieu.

1.4.3 Gezinsfase

De gezinsfase- of 'family life cycle' benadering is vooral van belang om het ontwikkelingsproces te schetsen dat een gezin en zijn individuele leden in de loop van de gezinscyclus doormaakt. Deze benadering richt zich op het gezin als concrete groep. De factoren die deze benadering bij de analyse van het gezin betreft moeten vooral binnen het gezin gezocht worden (bijvoorbeeld aanwezigheid van kinderen). Deze voorkeur voor interne factoren betekent echter niet dat men bij deze benadering het gezin als een gesloten systeem beschouwt. De meeste belangstelling gaat echter uit naar het effect van de ontwikkeling van het gezin op de ontplooiing en het welzijn van het individuele gezinslid (Van Leeuwen, 1976).

Essentieel in de gezinsfasebenadering is de idee dat iedere fase gekenmerkt wordt door specifieke ontwikkelingstaken. De ontwikkeling van het individu en de sociale en culturele eisen die in onze maatschappij gesteld worden aan individu en gezin hebben tot gevolg dat in iedere gezinsfase andere behoeften en problemen en andere omstandigheden een rol spelen. Natuurlijk verkeert ieder gezin steeds in een eigen bijzondere situatie met daarbij behorende behoeften en problemen. En ook doorloopt ieder gezin op de eigen wijze en in het eigen tempo de achtereenvolgende gezinsfasen. Maar er zijn zeker algemene lijnen aan te geven volgens welke de ontwikkelingstaken van het gezin veranderen wanneer een volgende fase bereikt wordt (Niphuis-Nell, 1974).

Een variabele die door de fasen van de 'family life cycle' lijkt te worden beïnvloed is de hoeveelheid vrije tijd die beschikbaar is. Het onderzoek van de Rapoport naar vrije tijd en de 'family life cycle' laat zien dat gezinsleden verschillende hoeveelheden tijd en verschillende interesses hebben in individuele, echtpaar- en gezinsvrije tijd, in verschillende fasen van de 'family life cycle' (Rapoport en Rapoport, 1975). De fasen in de 'family life cycle' blijken ook het soort activiteit dat een gezin ontplooit te beïnvloeden. Uit andere onderzoeken (o.a. Kelly, 1987) bleek dat de 'family life cycle' over het algemeen een goed instrument is om soorten activiteiten te voorspellen (bijvoorbeeld informele activiteiten zoals wandelen en picknicken). De 'family life cycle' zou tevens discriminerend werken ten aanzien van het kijken naar de televisie, het bezoeken van familie en vrienden en het participeren in plaatselijke organisaties. Naast dit soort activiteiten geeft de 'family life cycle' ook zicht op de frequentie van een bepaalde activiteit, bijvoorbeeld het aantal gezinsvakanties per jaar (Holman en Epperson, 1984).

Te Kloetze stelt dat de gezinsfase preferenties voor veranderingen in vrijetijdsgedrag differentieert. Wel moet worden gezegd dat de gezinsfasebenadering enigszins gedateerd is, want voor de verklaring van variatie in (onder meer) vrijetijdsgedrag wordt uitgegaan van het dominante gezinsmodel (Te Kloetze, 1985c).

Ook Van Leeuwen stelt dat de gezinsfase een vereenvoudigde voorstelling van zaken is. Er wordt geen rekening gehouden met reële alternatieven zoals bijvoorbeeld blijvende kinderloosheid en tussentijdse huwelijksontbinding door verweeduwing of echtscheiding (Van Leeuwen, 1976).

Ondanks deze beperkingen van de 'family life cycle' benadering is bewezen dat aandacht voor de verschillende verwachtingen, hulpbronnen en verantwoordelijkheden met betrekking tot gezinsrollen een waardevol perspectief biedt op het leven van volwassenen (Kelly, 1987).

Aangezien in dit onderzoek alleen gezinnen betrokken zijn die bestaan uit vader, moeder en minimaal één thuiswonend kind jonger dan 19 jaar, zijn er geen afwijkingen aanwezig van het dominante gezinsmodel. Door deze samenstelling van de onderzoekspopulatie is het wel zo dat de fase voor het stichten van een gezin en de fase nadat alle kinderen het huis uit zijn, in dit onderzoek niet te achterhalen zijn. Binnen deze beperkingen kan de gezinsfasebenadering gebruikt worden om vrijetijdsgedrag te verklaren.

Een enkele keer kan de vraag gesteld worden of het verband tussen de gezinsfase en een concept niet te herleiden is tot het feit dat mensen in de latere gezinsfasen ouder zijn. Dit betekent dus dat in plaats van het effect van de gezinsfase vooral de effecten van de leeftijd gemeten worden.

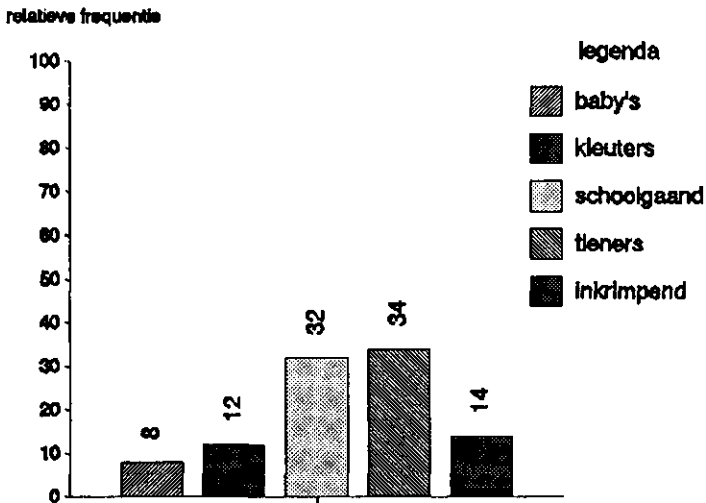
Het centrale thema voor de gezinsfasebenadering is het ontwikkelingsproces, dat een gezin en zijn individuele leden in de loop van de gezinscyclus doormaken. Duvall (1957) maakt een onderscheid in verschillende fasen waarbij de leeftijd van het oudste kind een belangrijk criterium is. De reden die Duvall voor deze keuze geeft is dat de opgaven voortvloeiend uit de ontwikkeling van het oudste kind voor de ouders steeds nieuwe zijn. De leeftijdsgrenzen die Duvall hanteert, zijn voor een belangrijk deel aan de ontwikkelingspsychologie ontleend. Niet uit het oog mag worden verloren, dat de grenzen voor een deel ook cultureel bepaald zijn (Niphuis-Nell, 1974). Duvall heeft een indeling gemaakt aan de hand van de Amerikaanse situatie. Voor de Nederlandse situatie zouden andere leeftijdsgrenzen van belang kunnen zijn. Daarbij kan worden gedacht aan de leeftijd waarop het kind leerplichtig is en wanneer het kind de school verlaat.

Aan de hand van de indeling van Duvall kunnen voor de Nederlandse gezinnen de volgende fasen onderscheiden worden: jong echtpaar met baby's en/of peuters (oudste kind niet ouder dan twee jaar), jong echtpaar met peuters en/of kleuters (oudste kind in de leeftijd 3 t/m 5 jaar), gezin met schoolkinderen (oudste kind in de leeftijd 6 t/m 12 jaar), gezin met tieners (oudste kind in de leeftijd 13 t/m 18 jaar) en het inkrimpend gezin (oudste kind ouder dan 18 jaar). De grenzen van de fasen vallen samen met de leeftijden waarop in het algemeen de kinderen in Nederland de verschillende scholen verlaten. Ze wijken dus iets af van de door Duvall in de Amerikaanse situatie gehanteerde grenzen.

Figuur 1.4.3 laat zien hoe de gezinnen in dit onderzoek naar de verschillende fasen zijn verdeeld.

Uit deze figuur blijkt dat 20% van de ondervraagde gezinnen nog geen kinderen heeft die naar de lagere school gaan. Van 14% van de respondenten is één van de kinderen ouder dan 18 jaar. Deze respondenten zijn dus aan de inkrimpende fase begonnen. De grootste groepering bestaat uit gezinnen met schoolgaande kinderen. In 66% van de in dit onderzoek betrokken gezinnen heeft het oudste kind de lagere of de middelbare schoolleeftijd.

Figuur 1.4.3 De verdeling naar gezinsfase, in %.

1.5 STATISTISCHE METHODEN

In het onderzoek maken we gebruik van associatiematen. Daarnaast wordt ook gewerkt met een maat die de betrouwbaarheid van een schaal, een verzameling items, aangeeft: Cronbach's α (alpha). Om associatie te meten wordt gebruik gemaakt van een Cramer's V-waarde, een r (tau) Kendall-waarde en er wordt gebruik gemaakt van de tekentoets. De inhoud van deze begrippen kan als volgt worden toegelicht.

Cronbach's α is een betrouwbaarheidsmaat die de interne consistentie van een schaal meet. Wanneer deze schaal bijvoorbeeld uit tien items bestaat waarbij de antwoordcategorieën variëren van 1 tot en met 4, dan kan de gesommeerde score van een respondent dus liggen tussen de tien en de veertig. Daarbij doet zich de moeilijkheid voor of de items wel opgeteld mogen worden. Het is mogelijk dat sommige items heel weinig te maken hebben met het continuüm dat gemeten moet worden. De Cronbach's α geeft hierop een antwoord. Hoe hoger de uitkomst van α , des te homogener is de schaal. Een vuistregel is dat voor een redelijk goede schaal de waarde van α tenminste 0.85 moet zijn (Nooij, 1990a). Hierbij moet aangetekend worden dat deze waarde gerelateerd dient te worden aan het aantal items waaruit de schaal is opgebouwd. Voor een schaal bestaande uit drie items wordt in het algemeen een α van 0.50 voldoende geacht.

Cramer's V is gebaseerd op de toetsingsgrootheid X^2 (chi-kwadraat). Deze geeft aan in welke mate de waargenomen frequenties in de cellen van de tabel afwijken van de frequenties die, gegeven de rij- en kolomtotalen in een kruista-

bel, op grond van het toeval verwacht mogen worden. Een hoge waarde van chi-kwadraat wijst dus op een hoge samenhang tussen de twee variabelen. Cramer's V is een formule die van chi-kwadraat een maatstaf maakt die varieert tussen 0 en 1. Als algemene stelregel geldt dat een Cramer's V vanaf 0.20 duidt op een redelijke samenhang en vanaf 0.80 dient er met enig wantrouwen gekeken te worden of er niet twee variabelen vergeleken worden die precies hetzelfde meten.

Tau Kendall bekijkt systematisch van telkens twee respondenten of hun rangnummers op twee ordinale variabelen in dezelfde richting liggen of in omgekeerde richting. Van perfecte associatie wordt gesproken indien, wanneer de ene variabele in opklimmende volgorde is gerangschikt, de rangnummers van de andere variabele ook een systematisch toenemende (positief verband) of afnemende (negatief verband) volgorde laten zien (Nooij, 1990b). Ook bij deze associatiemaat geldt dat sprake is van een goed verband wanneer tau Kendall varieert tussen 0.20 en 0.80.

Bij de tekentoets wordt gekeken op welke van telkens twee variabelen een respondent hoger scoort. De respondent krijgt een '+' (plus) toegekend wanneer zij op de eerste variabele hoger scoort dan op de tweede en een '-' (min) wanneer zij op de tweede variabele hoger scoort dan op de eerste. Dit wordt gedaan voor iedere respondent. Alle plussen worden bij elkaar opgeteld en alle minnen worden bij elkaar opgeteld. Zijn er nu significant meer plussen, dan is op de eerste variabele significant hoger gescoord.

In de tabellen die de associaties tussen verschillende variabelen als onderwerp hebben wordt een significantiewaarde van kleiner dan of gelijk aan 0.05 ($p \leq 0.05$) onderstreept. Een niet onderstreepte waarde is statistisch gezien niet significant.

2. Concepten van de algemeen gezinssociologische typologie

2.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk komen de concepten aan de orde die ten grondslag liggen aan de algemeen gezinssociologische typologie. Ieder concept wordt in een aparte paragraaf behandeld. Alle paragrafen beginnen met een beschrijving van de literatuur. Vervolgens komen de frequentieverdelingen aan bod die een eerste indruk van het betreffende concept geven. Daarna wordt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens en een relatie met de sociaal-structurele variabelen gegeven. De paragraaf wordt afgesloten met een vergelijking van de onderzoeksresultaten en de eerder beschreven literatuur.

In paragraaf 2.2 komt de sekse-specifieke taakverdeling aan bod. Dit concept behandelt de taakverdeling tussen man en vrouw in de huishouding en de kinderverzorging. Zeggenschap staat centraal in paragraaf 2.3. Hierbij gaat het om de vraag wie in het gezin over welke zaken beslist. De mate waarin de partners naar zelfstandigheid streven in hun relatie wordt behandeld in paragraaf 2.4. In paragraaf 2.5 wordt de zelfbepaling behandeld. Het gaat daarbij om het beeld dat moeders hebben van kinderen en welke eigenschappen zij van belang achten voor tien-jarige kinderen. In paragraaf 2.6 wordt een beeld geschetst van de houding van de respondenten ten opzichte van het huwelijk. In de laatste paragraaf staat het moederschap centraal. Hier gaat het om de vraag in hoeverre de respondenten het moederschap als dominant levensperspectief zien.

2.2 SEKSE-SPECIFIEKE TAAKVERDELING

In ieder gezin is er sprake van een bepaalde verdeling van de taken. Hier staat de verdeling van de huishoudelijke verzorging en de kinderverzorging in het gezin centraal.

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over taakverdeling worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens; in paragraaf 2.2.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal afgesloten worden met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

2.2.1 Literatuur

De taken in een gezin kunnen worden verdeeld in 'kostwinning' en 'huishouding'. In het traditionele gezin zijn deze taken veelal gescheiden. De man draagt de verantwoordelijkheid voor de kostwinning, de vrouw voor de huishouding (De Jonghe *et al.*, 1990).

In 1974 doet Oakley, als één van de eersten, onderzoek naar deze sekse-specifieke taakverdeling. Uit dit onderzoek blijkt dat slechts 15% van de mannen aanzienlijk bijdraagt aan de huishouding en 25% aan de verzorging van de kinderen. Oakley concludeert: "Slechts een minderheid van de echtgenoten geeft het soort hulp dat bedoeld wordt in beweringen over gelijkheid in het moderne huwelijk" (in: Komter, 1990).

Uit onderzoek van Edgell blijkt dat er in 1980 nog steeds een sterke scheiding van rollen en taken tussen de seksen bestaat, waarmee vrouwen meer moeite hebben dan mannen. Edgell's conclusie luidt: "In tegenstelling tot bepaalde optimistische beoefenaren van de sociale wetenschappen die stellen dat het negentiende-eeuwse patriarchale gezin plaats gemaakt heeft voor een meer 'democratisch' type, biedt dit onderzoek overvloedige bewijzen voor het overleven van patriarchale tendensen" (in: Komter, 1990).

Ook Knulst en Schoonderwoerd komen tot de conclusie dat er, ondanks het feit dat werkende moeders tegenwoordig een normaal verschijnsel zijn, nog niet een revolutionaire verandering is bereikt in de rolverdeling van moeder (thuiszorg) en vader (kostwinning). Uit de tijdsbudgetonderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat veel vrouwen die in de afgelopen decennia een combinatie hebben gezocht van betaalde arbeid en huishouding, in feite nauwelijks minder in de huishouding zijn gaan doen. Deze vrouwen hebben er een baan bij; zij hebben hun activiteiten uitgebreid met betaalde arbeid. Partners van buitenshuis werkende vrouwen doen volgens deze tellingen niet méér in de huishouding dan partners van niet-buitenshuis werkende vrouwen; integendeel, deze partners doen zelfs minder in de huishouding (Knulst en Schoonderwoerd, 1983, in: De Jonghe *et al.*, 1990). Een tijdsbestedingsonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau uit 1990 (Sociaal Cultureel Planbureau, 1992) laat zien dat huisvrouwen in 1975 37,4 uur aan huishoudelijke en gezinstaken besteedden, in 1990 35,7 uur (daling 5%). Voor buitenshuis werkende vrouwen zijn deze cijfers 13,5 resp. 16,4 uur (stijging 21%) en voor werkende mannen 6,3, resp. 8,4 uur (stijging 33%). Het verschil tussen de verschillen tussen huisvrouwen en werkende mannen daalde 12%, dat tussen huisvrouwen en werkende vrouwen steeg 23% en dat tussen werkende vrouwen en werkende mannen steeg 11%. Nog steeds komen werkende vrouwen er het bekaaidst af, werkende mannen zijn - vanuit een achterstandspositie - bezig een inhaalmanoeuvre op dit gebied te maken.

Komter concludeert eveneens dat er nauwelijks verschil is tussen echtparen waar de vrouw wel buitenshuis werkt en die waar de vrouw geen betaalde baan heeft. Vrouwen doen, ook wanneer ze buitenshuis werken, het meest in de huishouding.

Komter vindt in haar onderzoek drie belangrijke redenen die door mannen en vrouwen worden gebruikt als verklaring voor de in het gezin bestaande taakverdeling. Ten eerste wordt in de lagere klasse huishoudelijk werk dikwijls gezien als vrouwenwerk, waar een man zich niet mee moet bemoeien. In de hogere klasse ligt de nadruk meer op begrippen als 'bewuste keuze' en 'verantwoordelijkheid'. De strekking van de uitspraken is echter in beide sociale klassen hetzelfde: huishoudelijk werk behoort door de vrouw te worden gedaan. Deze legitimering wordt vaker door mannen dan door vrouwen gebruikt.

Wanneer vrouwen deze legitimering gebruiken, formuleren zij deze vaak als opinie van hun echtgenoot: hij vindt dat het haar verantwoordelijkheid is.

Ten tweede benadrukken veel vrouwen en mannen dat de vrouw nu eenmaal de meeste tijd heeft voor de huishouding: *de man werkt de hele dag, dus van hem kun je geen grote bijdrage verwachten*. Hoewel deze legitimering een ijzeren logica lijkt te bezitten, is deze bij nader inzien minder overtuigend. In werkelijkheid komt het regelmatig voor dat vrouwen juist zijn opgehouden met buitenshuis werken om de zorg voor huishouding en kinderen op zich te kunnen nemen. Of ze hebben hun werk aangepast aan de eisen die de verantwoordelijkheid voor het gezin stelt. Het zou dan ook meer in overeenstemming met de werkelijkheid zijn om te zeggen dat vrouwen tijd gecreëerd hebben om de verantwoordelijkheid op zich te nemen, dan te stellen dat zij de verantwoordelijkheid hebben omdat zij de meeste tijd hebben.

Ten derde wordt door mannen en vrouwen de waardering van één van beide partners voor de huishouding of zorg voor de kinderen ter sprake gebracht. Veel mannen en vrouwen benadrukken dat 'hij het minder leuk vindt'. Kenmerkend is dat het hebben van de verantwoordelijkheid op het gebied van huishouding en kinderverzorging wordt voorgesteld als een vrije keuze: omdat ze het niet leuk vinden of er een hekel aan hebben, zo zeggen veel mannen, houden zij zich er niet mee bezig. Verschillende mannen verklaren het feit dat hun echtgenotes het grootste aandeel hebben in de taakverdeling door te wijzen op hun eigen gebrek aan 'ambitie', hun gebrek aan 'hobby' voor de huishouding, en dergelijke. Deze legitimering in positieve gedaante ('zij vindt het leuker') komt niet zoveel voor als het gaat om huishoudelijke taken. Dit komt waarschijnlijk doordat de keuze van vrouwen op dit gebied helemaal niet zo vrij is. Op het gebied van de verzorging en opvoeding van de kinderen ligt dit anders; daar wijst men er soms wel op dat vrouwen het gewoon leuker vinden om zich daarmee bezig te houden (Komter, 1990).

Horna en Lupri (1987, in: Horna, 1989) illustreren eveneens, dat de waardering van de huishouding en de betaalde arbeid door mannen en vrouwen verschillend is. Vaders zien hun participatie in de arbeidsmarkt als een primaire verplichting voor hun gezin. Zij plaatsen de buitenshuis betaalde arbeid boven andere activiteiten, als huishoudelijke arbeid of vrije tijd, zowel in termen van relatieve belangrijkheid als in termen van de mate waarin men er tijd aan besteedt. Dit in tegenstelling tot de moeders, voor wie de prioriteiten bij de huishoudelijke taken en zorg voor de gezinsleden liggen (Henderson en Bialeschki, 1991).

Volgens Hochschild is één van de redenen dat vrouwen zich meer dan mannen voor de problematiek van de combinatie werk-gezin interesseren dat, zelfs indien hun man zonder morren zijn aandeel in de huishouding heeft, zij zich toch altijd meer verantwoordelijk voelen voor het huis en de kinderen. Zelfs als tussen beide partners meer gelijkheid heerst op het gebied van de huishouding doen de vrouwen toch nog tweederde van de dagelijkse karweitjes zoals koken en afwassen, waardoor ze in een strak routinepatroon moeten leven. Vrouwen verzorgen vaker de kinderen en mannen repareren vaker dingen in huis. Een kind moet echter iedere dag verzorgd worden, maar de klusjes kunnen meestal wel wachten 'tot ik eens tijd heb' (Hochschild, 1990).

Komter stelt dat vrouwen graag willen dat hun echtgenoten zich wat meer betrokken tonen bij de huishouding en een groter aandeel in de taken hebben, liefst uit zichzelf, zodat er niet elke keer om gevraagd hoeft te worden. Zij ondernemen dan ook regelmatig allerlei pogingen om veranderingen op dit gebied door te voeren, maar de effectiviteit daarvan is over het geheel genomen gering. Naast het feit dat de meeste mannen weinig bereidwilligheid tonen, hebben vrouwen ook meer last van schuldgevoelens: ze willen hun echtgenoten niet lastig vallen met 'kleine probleempjes'; ze moeten al zo hard werken en hebben al zo veel aan hun hoofd.

Op het gebied van de kinderverzorging is het patroon ongeveer hetzelfde als bij de huishoudelijke taakverdeling. Meer vrouwen dan mannen wensen veranderingen. Vrouwen willen ook op dit gebied dat hun echtgenoten zich meer daadwerkelijk betrokken tonen (Komter, 1990).

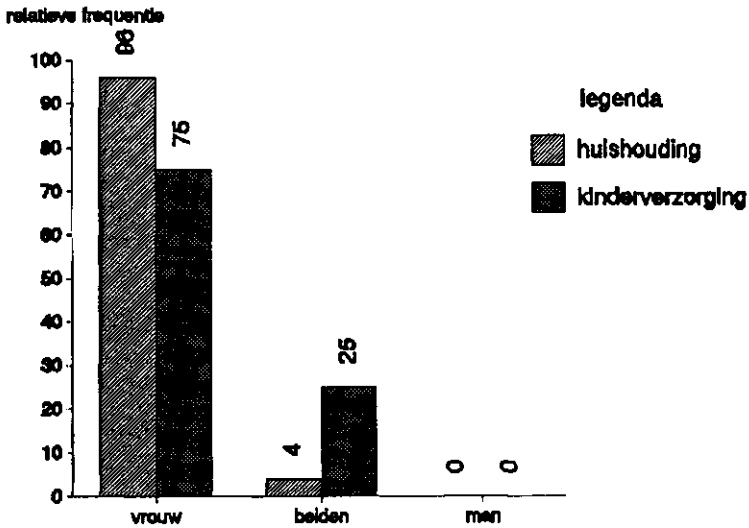
Van de totale tijd die mannen aan huishoudelijk werk besteden, bestaat een groot deel uit kinderverzorging. Werkende vrouwen besteden relatief meer tijd aan het 'bemoederen van het huis', en mannen meer aan het 'bemoederen van de kinderen'. Aangezien de meeste ouders liever met hun kinderen bezig zijn dan met de huishouding doen mannen dus vaker en langer wat ze het prettigst vinden. Mannen gaan vaker leuke dingen doen met de kinderen en vrouwen nemen een groter deel van de eigenlijke verzorging op zich (Hochschild, 1990).

2.2.2 Frequentieverdelingen

Aan de respondenten zijn de volgende twee vragen gesteld over de taakverdeling. Deze zijn: Hoe is bij U de taakverdeling tussen U en Uw man wat betreft het huishouden, d.w.z. schoonmaken, boodschappen doen, koken e.d.? en Hoe is bij U de taakverdeling tussen U en Uw man wat betreft de kinderopvang, d.w.z. aankleden, opvang na schooltijd, helpen met huiswerk e.d.? De respondenten konden antwoorden op een zevenpuntsschaal, die liep van 'de vrouw regelt het huishouden / de kinderopvang alleen' tot en met 'de man regelt het huishouden / de kinderopvang alleen'. Deze schaal is gecompriemd tot een driepuntsschaal. Figuur 2.2.1 laat zien hoe de respondenten op de twee vragen hebben geantwoord.

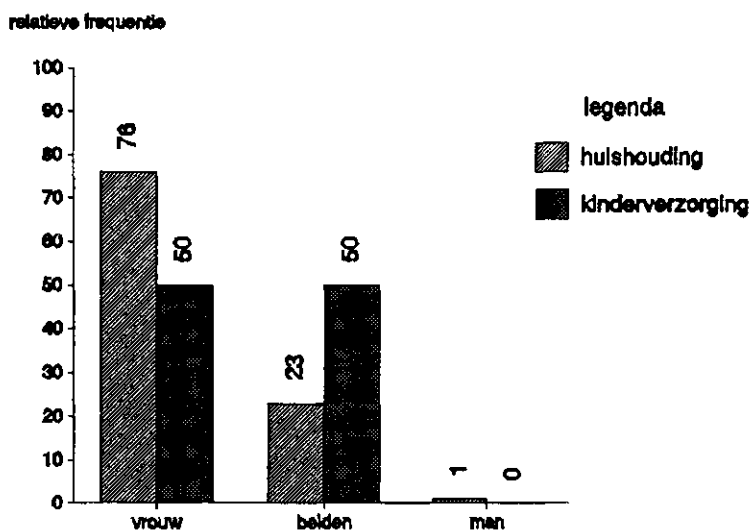
De categorie 'vrouw' bestaat uit de situatie waarin de vrouw de huishouding en de kinderverzorging, al dan niet met de hulp van haar man, regelt. 'Beiden' geeft de situatie aan waarin man en vrouw beiden verantwoordelijk zijn voor de huishouding en de kinderverzorging. Wanneer de man verantwoordelijk is voor de huishouding en de kinderverzorging en zijn vrouw hem daarbij al dan niet helpt valt dit in de categorie 'man'. Uit deze figuur blijkt dat de huishouding vrijwel altijd door de vrouw wordt geregeld. Slechts in 4% van de onderzochte gezinnen is de huishouding de verantwoordelijkheid van beide partners. Het aantal gezinnen waarin de man de huishouding regelt is te verwaarlozen. Bij de kinderverzorging blijkt toch een wat andere verdeling te bestaan, nog steeds heeft de vrouw in een meerderheid van de gezinnen de verantwoordelijkheid voor de kinderverzorging. Maar deze verantwoordelijkheid wordt in 25% van de gezinnen met de man gedeeld.

Figuur 2.2.1 De taakverdeling binnen gezinnen, in %.

Naast de vraag over de bestaande taakverdeling, is in het onderzoek de vraag opgenomen over hoe de taakverdeling tussen man en vrouw behoort te zijn. Uit figuur 2.2.2 blijkt dat de meningen verdeeld zijn. Drie kwart van de onder-vraagde vrouwen vindt dat zij zelf de huishouding behoort te regelen, een kwart van de respondenten vindt echter dat dit samen met haar man dient te gebeu-ren. Slechts twee vrouwen uit de onderzochte gezinnen vinden dat hun echtge-noot de huishouding zou moeten regelen. Over de kinderverzorging zijn de meningen evenredig verspreid, de helft van de vrouwen vindt dat zij zelf de kinderverzorging dient te regelen, de andere helft vindt dat haar man daar een gelijk aandeel in behoort te hebben.

Figuur 2.2.2 *Meningen over de ideale taakverdeling, in %.*

2.2.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

In hoeverre er sprake is van samenhang tussen de bestaande en de ideale situatie blijkt uit tabel 2.2.1. Het positieve verband geeft aan dat wanneer de man in het gezin zich meer bezighoudt met de huishouding / de kinderverzorging, zijn echtgenote ook vindt dat hij dat behoort te doen.

Het is niet uit te sluiten dat bij de beantwoording van deze vraag over de ideale taakverdeling in het gezin, sprake is van sociale wenselijkheid; de vrouw zal wellicht een ideale situatie aangeven die dicht bij haar bestaande situatie ligt en zij zal niet haar eigenlijke ideeën blootgeven over de ideale taakverdeling.

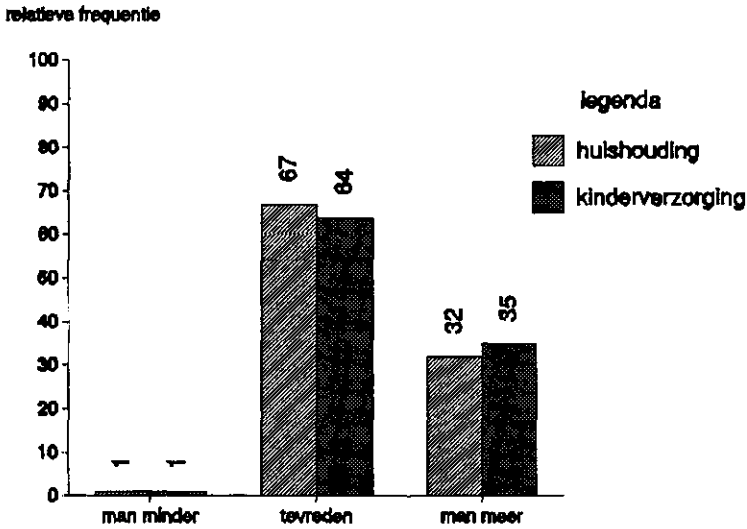
Tabel 2.2.1 *Associatie tussen ideale en bestaande situatie; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

huishouding	kinderverzorging
<u>0.50</u>	<u>0.49</u>

Het verband tussen de bestaande en de ideale taakverdeling in de huishouding en de kinderverzorging is nader bekeken door de scores van de bestaande en de ideale situatie van elkaar af te trekken. Een score nul geeft op deze manier aan dat het ideaal en de werkelijkheid overeenkomen. Een positieve score geeft aan dat de man in werkelijkheid minder in de huishouding doet dan de vrouw zou

willen en een negatieve score geeft aan dat de vrouw vindt dat de man minder in de huishouding zou moeten doen. Figuur 2.2.3 laat de scores van de respondenten zien.

Figuur 2.2.3 *Bestaande versus ideale situatie bij taakverdeling, in %.*

Een negatieve score komt bij 1% van de ondervraagde vrouwen voor, een positieve score bij 32%, 67% geeft op de beide vragen hetzelfde antwoord. De meeste vrouwen zijn dus tevreden met de bestaande taakverdeling in de huishouding.

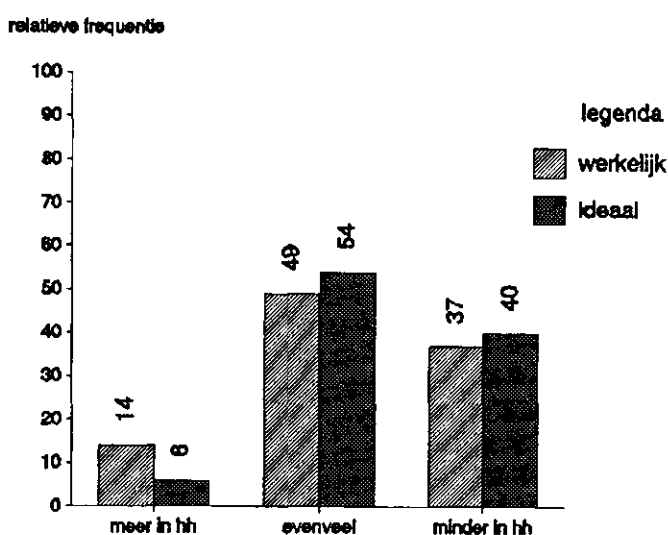
Voor de kinderverzorging geldt ongeveer dezelfde verdeling, ook hier krijgt 1% van de ondervraagde vrouwen een negatieve score, zij vinden dus dat hun man zich minder met de kinderverzorging dient te bemoeien dan hij daadwerkelijk doet. 35% van de ondervraagde vrouwen heeft een positieve score en vindt dus dat de man zich meer met de kinderverzorging dient te bemoeien. Het hoogste percentage, namelijk 64% is echter te vinden bij die vrouwen die een score nul hebben. Deze vrouwen vinden dat de bestaande taakverdeling ook kennelijk de ideale is.

Om te onderzoeken of de mannen meer helpen bij de kinderverzorging dan bij de huishouding zijn, de antwoordscores van elkaar af getrokken. De scores van de respondenten worden in figuur 2.2.4 weergegeven. 14% van de respondenten krijgt dan een negatieve score, dit wijst er op dat de man in de huishouding meer doet dan bij de kinderverzorging. 37% van de mannen bemoeit zich meer met de kinderverzorging dan met de huishouding, de score is hier positief. Wanneer de man volgens zijn vrouw evenveel in de huishouding als bij de kinderverzorging doet is de score 0. Dit is in 49% van de gezinnen het geval.

Wanneer de scores van de beide ideale situaties van elkaar afgetrokken worden, blijkt dat 6% van de vrouwen vindt dat hun man zich minder met de kinderverzorging dient te bemoeien dan met de huishouding. 40% van de gezinnen vindt dat de man juist minder in de huishouding behoort te doen dan in de kinderverzorging. Ook hier is score 0 weer het meest aanwezig, 54% van de respondenten vindt dat de man evenveel in de huishouding als bij de kinderverzorging behoort te doen. De ondervraagde vrouwen vinden dus dat de mannen zich evenveel of (iets) meer met de kinderverzorging dienen te bemoeien als/dan met de huishouding.

Figuur 2.2.4 *Huishouding versus kinderverzorging, in %.*

2.2.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Er is onderzocht of de antwoorden op de vragen over taakverdeling samenhang vertonen met de sociaal-structurele variabelen.

Tabel 2.2.2 laat zien dat er enige samenhang bestaat tussen de bestaande taakverdeling en de SES van een gezin. Hoe hoger de SES van een gezin, hoe meer de man in de huishouding doet. De relatie met de ideale taakverdeling is minder sterk. Van een relatie tussen SES en de taakverdeling bij de kinderverzorging is geen sprake.

Het sociaal-religieus milieu van de respondent vertoont geen significante samenhang met de bestaande of de ideale taakverdeling in het gezin.

Tabel 2.2.2 *Associatie tussen taakverdeling en sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

taakverdeling	SES	SRM	gezinsfase
huishouding werkelijk	<u>0.17</u>	0.14	<u>-0.18</u>
huishouding ideaal	<u>0.14</u>	-0.03	<u>-0.11</u>
kinderverzorging werkelijk	<u>0.06</u>	0.06	<u>-0.14</u>
kinderverzorging ideaal	<u>0.08</u>	-0.01	<u>-0.09</u>

Uit tabel 2.2.2 blijkt verder dat er enige negatieve samenhang bestaat tussen de gezinsfase en de bestaande taakverdeling in de huishouding. Hoe later de gezinsfase waarin een gezin zich bevindt, hoe minder de man in de huishouding doet. Dit kan wellicht verklaard worden door het feit dat er in gezinnen uit een vroegere gezinsfase meer 'te doen' is, waardoor de man vaker bijspringt dan in gezinnen uit een latere gezinsfase. Een andere mogelijke verklaring is dat een latere gezinsfase samengaat met een hogere leeftijd en oudere mensen vaak wat traditioneler ingesteld zijn. Voor de overige items geldt een minder sterk verband.

De Jonghe *et al.* stellen de vraag of de man, wanneer zijn vrouw een betaalde baan buitenshuis heeft, ook meer huishoudelijke taken op zich neemt en of er ook sprake is van meer gedeelde verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in de huishouding (De Jonghe *et al.*, 1990). Tabel 2.2.3 laat zien dat er bij de respondenten in Arkel en Kedichem een verband bestaat tussen het buitenshuis werken van de vrouw en de hulp die zij in de huishouding van haar man krijgt. Er is echter geen significant verband aangetoond tussen het werken van de vrouw en de hulp die zij bij de kinderverzorging krijgt.

Tabel 2.2.3 *Associatie tussen taakverdeling en betaalde arbeid vrouw; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

taakverdeling	betaalde arbeid vrouw
huishouding werkelijk	<u>0.17</u>
huishouding ideaal	0.13
kinderverzorging werkelijk	0.15
kinderverzorging ideaal	0.11

Tabel 2.2.3 toont dat er wel sprake is van een verband tussen de bestaande taakverdeling in de huishouding en het al dan niet werken van de vrouw.

Wanneer de vrouw een betaalde baan buitenshuis heeft, krijgt zij bij de huishouding iets meer hulp van haar man. Het blijft echter, ook in de gezinnen waar de vrouw een betaalde baan heeft, meestal de vrouw die de huishouding regelt. In 6% van de gezinnen waarin de vrouw een betaalde baan heeft doen de partners de huishouding samen. Wanneer de vrouw niet werkt is dit slechts in 2% van de gezinnen het geval.

2.2.5 Onderzoekresultaten vergeleken met de literatuur

Na de rapportage van de bevindingen in Arkel en Kedichem is het van belang te bezien of de onderzoekresultaten stroken met de eerder behandelde literatuur.

Uit het onderzoek van Oakley blijkt dat in 1974 slechts een minderheid van de mannen het soort hulp in de huishouding geeft dat bedoeld wordt in beweringen over gelijkheid in het moderne huwelijk (in: Komter, 1990).

Wanneer de categorie 'man en vrouw zijn beiden verantwoordelijk voor de huishouding / kinderverzorging' wordt gezien als een bewering over gelijkheid in het moderne huwelijk, blijkt uit figuur 2.2.1 dat in 1986 in 25% van de onderzochte gezinnen sprake is van gelijkheid in de taakverdeling bij de kinderverzorging. Bij de taakverdeling in de huishouding is in nog minder gezinnen sprake van gelijkheid (4%). Uit deze cijfers blijkt dat voor wat betreft gelijkheid in de taakverdeling de Nederlandse situatie in 1986 niet echt beter is dan de Engelse situatie in 1974.

Volgens Komter willen vrouwen, zowel op het gebied van de huishoudelijke taken als op het gebied van de kinderverzorging, dat hun mannen hierbij meer daadwerkelijk betrokken zijn (Komter, 1990). Uit figuur 2.2.3 blijkt dat 32% van de ondervraagde vrouwen vindt dat de man meer in de huishouding behoort te doen. 67% van de vrouwen vindt echter dat de man net zoveel behoort te doen als hij daadwerkelijk doet. Voor de kinderverzorging gelden ongeveer dezelfde percentages, respectievelijk 35% en 64%. In dit onderzoek blijkt dat het merendeel van de vrouwen tevreden is met de huidige taakverdeling, een minderheid van hen vindt dat de man meer in de huishouding / kinderverzorging behoort te doen.

Komter heeft het in haar onderzoek over 'het zich betrokken tonen bij', in dit onderzoek gaat het echter om het daadwerkelijk vervullen van taken. Vrouwen vinden het wellicht belangrijker dat de man interesse toont, betrokken is bij de huishouding / de kinderverzorging dan dat hij daadwerkelijk huishoudelijke taken op zich neemt.

Hochschild stelt dat van de totale tijd die mannen aan huishoudelijk werk besteden voor een groot deel uit kinderverzorging bestaat (Hochschild, 1990). In dit onderzoek is geen vraag opgenomen over de totale tijd die mannen aan huishoudelijke dan wel opvoedingstaken besteden, er is echter wel gevraagd of de mannen tijd besteden aan deze beide taken.

Uit figuur 2.2.4 blijkt dat in 47% van de gezinnen de man zich meer met de kinderen bezighoudt dan met de huishouding. Voor 14% van de gezinnen geldt echter het omgekeerde en 37% doet evenveel aan beide taken. Voor ongeveer de helft van de mannen geldt dus inderdaad dat ze meer aan kinderverzorging doen dan aan de huishouding.

Zowel Knulst en Schoonderwoerd als Komter merken op dat een vrouw die een betaalde baan buitenshuis heeft bij de huishouding niet méér door haar man geholpen wordt dan een vrouw die geen betaalde baan heeft. Knulst en Schoonderwoerd stellen zelfs dat mannen minder bijdragen aan de huishouding wanneer hun vrouw buitenshuis werkt (Komter, 1990; Knulst en Schoonderwoerd, 1983, in: De Jonghe *et al.*, 1990).

Uit paragraaf 2.2.4 blijkt dat bij de onderzochte gezinnen een verband bestaat tussen het buitenshuis werken van de vrouw en de hulp die zij in de huishouding van haar man krijgt. Het verband is niet sterk te noemen maar geeft wel aan dat, in tegenstelling tot wat Knulst en Schoonderwoerd vinden, mannen van buitenshuis werkende vrouwen niet minder in de huishouding doen dan mannen van thuisblijvende vrouwen. We tekenen hierbij aan dat gerapporteerd is door (huis-)vrouwen. Tevens lijken deze resultaten meer overeen te komen met de gegevens uit een tijdsbestedingsonderzoek van het SCP (1990) dan met eerdere uitkomsten uit ander onderzoek.

In de literatuur komt naar voren dat de prioriteiten van moeders bij huishoudelijke taken en zorg voor de gezinsleden liggen (Henderson en Bialeschki, 1991). In het onderzoek in Arkel en Kedichem werd aan de vrouwen gevraagd van zes leefsfere de drie belangrijkste te noemen en deze in volgorde van belangrijkheid te zetten. De opgenomen leefsfere waren: familie, betaald werk, werk als huisvrouw, vrije tijd, gezin en vrienden. Wanneer de prioriteiten van de vrouw bij het gezin en de huishouding zouden liggen, kan verwacht worden dat 'gezin' en 'werk als huisvrouw' door veel vrouwen bij de drie belangrijkste leefsfere genoemd worden. Gezin wordt inderdaad door 96% van de respondenten als de belangrijkste sfeer genoemd. Het werk als huisvrouw wordt echter slechts door 20% van de vrouwen bij de drie belangrijkste sferen genoemd. Alle andere sferen, inclusief betaald werk, werden door meer dan 20% van de respondenten bij de drie belangrijkste genoemd. De prioriteiten van de onderzochte vrouwen liggen dus wel bij het gezin, maar niet bij de huishouding.

Naast deze bevindingen zou verwacht kunnen worden dat het werk als huisvrouw vaker bij de drie belangrijkste sferen wordt genoemd door vrouwen die niet buitenshuis werken dan door vrouwen die dit wel doen. Er is gezocht naar een verband tussen het noemen van de sfeer 'werk als huisvrouw' en het al dan niet werken van de respondent. Het blijkt inderdaad zo te zijn dat vrouwen die niet buitenshuis werken de sfeer 'werk als huisvrouw' vaker bij de drie belangrijkste sfeer noemen dan vrouwen met een betaalde baan buitenshuis (Cramer's $V=0.15$, $p=0.01$). Vrouwen die buitenshuis werken noemen betaald werk vaker als één van de drie belangrijkste sferen dan vrouwen die niet buitenshuis werken. Cramer's V is significant en bedraagt 0.32.

2.3 ZEGGENSCHAP

Zeggenschap of macht in een relatie heeft betrekking op de beslissingsmacht van de beide partners. Hierbij gaat het om de vraag wie wanneer wie waarover kan aanspreken en welke regels hierbij worden gebruikt (Beckers en Van der Poel, 1990).

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over zeggenschap worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 2.3.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal weer worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

2.3.1 Literatuur

Afhankelijk van het gezinstype en het gezinsinterne klimaat verschilt de zeggenschap (macht) van de partners over een aantal zaken. Als rollen verwisselbaar zijn in het huishouden, is de zeggenschap anders geregeld dan wanneer er sprake is van vaste rolpatronen. Rolverwisselbaarheid wil zeggen dat taken en rollen verwisselbaar zijn, zowel die welke buitenshuis als die welke binnenshuis (voor het gezin) bestaan, waarbij impliciet het sekse-specifieke ervan wordt teruggedrongen (Te Kloeze, 1993). Zeggenschap verschilt ook met wat eerlijk en oneerlijk gevonden wordt in een huishouden, vooral in een conflictsituatie. Deze (on)eerlijkheid is te benoemen met de term 'equity'. 'Equity' is te definiëren als rechtvaardigheid of billijkheid als omgangsmaatstaf voor gelijken, met name in onderhandelingsprocessen: beslissings- en besluitvormingswijzen waarin 'maximum joint profit' (relatie waarin ieder van de partners de uitwisseling winstgevend acht) voor beide partijen een nastrevenswaardig goed op zichzelf wordt geacht. In meer geïndividualiseerde en geëmancipeerde gezinnen worden beslissingen meer op basis van onderhandeling genomen. Dit in tegenstelling tot de traditionele gezinnen, waar de besluitvorming autoritair is (Te Kloeze, 1993).

Blood en Wolfe vinden in hun studie onder 909 vrouwen dat 46% van de huwelijken een egalitaire beslissingsstructuur kent, 22% door de man wordt gedomineerd en in 22% van de huwelijken is de vrouw de baas. Van de overige 10% is het antwoord niet bekend. De conclusie van Blood en Wolfe is dat de 'hedendaagse getrouwde stellen bevrijd zijn van de 'dodelijke' patriarchale traditie, zodat ze hun eigen bestaan vorm kunnen geven op de manier zoals hun dat het beste uitkomt. Dit betekent niet dat ze helemaal vrij zijn in hun patroon van beslissingen-nemen, maar dat ze niet meer gebonden zijn aan enigerlei macht der gewoonte, die aan de ene sekse willekeurig macht toekent boven de andere' (Blood en Wolfe, 1960, in: Komter, 1990).

Blood en Wolfe hebben gebruik gemaakt van een grootschalig vragenlijst-onderzoek. In dit onderzoek wordt vooral gekeken naar zichtbare resultaten van macht, namelijk de beslissingen en de conflicten. Onder andere Komter argumenteert dat hierdoor geen juist beeld van de machtsstructuren verkregen wordt. Onderliggende machtsprocessen blijven namelijk buiten beschouwing. Ook wordt het belang en gewicht van verschillende soorten beslissingen niet meegenomen. Tevens wordt er in dit soort (grootschalig vragenlijst-)onderzoek geen rekening gehouden met de structurele (sociaal-economische) ongelijkheid tussen mannen en vrouwen die met elkaar trouwen (Komter, 1990). Een belangrijke factor bij het nemen van beslissingen is de mogelijkheid van de gezinsleden om hulpbronnen als geld, tijd, ruimte en mensen in te zetten (Karsten, 1992).

Indien uitgebreide vraaggesprekken (binnen het kader van kwalitatief onderzoek) gebruikt worden, waarin dieper op zaken ingegaan kan worden, wordt een veel ongelijkere machtsverdeling in huwelijksrelaties gevonden. Bott heeft deze methode gebruikt en wijst er op dat met het meer gescheiden worden van de rol van man en vrouw, de ongelijkheid in hun huwelijk toeneemt. Gezinnen met een gezamenlijke rolrelatie zijn in haar onderzoek in de minderheid (Bott, 1957, in: Komter, 1990).

Maatschappelijke structuren zijn van invloed op de zeggenschap die mensen naar zich toe kunnen trekken. Onderzoeken zijn uitgevoerd naar de samenhang tussen de achtergrond van een gezin en de wijze waarop de zeggenschap verdeeld is. Eén van de resultaten is dat de tendens tot gelijkheid en symmetrie bij echtparen in de hogere sociale klassen groter is. Om deze reden onderzocht Edgell (1980) de verdeling van de beslissingsmacht onder echtparen uit de middenklasse. Hij ontdekte dat in de middenklasse die beslissingen die in de ogen van de respondenten het meest belangrijk zijn, doorgaans door de man worden genomen, terwijl de minder belangrijke beslissingen vooral het domein van de vrouw zijn. Er blijkt dus een verschil te bestaan tussen de zeggenschapsverdeling in de middenklassen en in de hogere sociale klassen (Edgell, 1980, in: Komter, 1990).

Inkomen lijkt de hiërarchie in een relatie te bepalen, maar de traditionele 'man als kostwinner' rol heeft ook invloed op de zeggenschap. Hierdoor krijgt de man in het algemeen meer zeggenschap toegewezen dan de vrouw. Wanneer een vrouw (veel) verdient krijgt ze niet noodzakelijkerwijs een proportioneel deel van de zeggenschap. Als de man gelooft in de 'man als kostwinner' filosofie heeft hij het meest te zeggen bij belangrijke beslissingen. Wanneer zijn vrouw ook in deze filosofie gelooft, dan geeft ze toe aan de wensen van haar echtgenoot. Zelfs wanneer ze full-time werkt en meer verdient dan haar echtgenoot, geeft ze hem de (financiële) controle.

Toch blijkt dat de vrouw ook vaak beslist over kostbare zaken als de inrichting van het huis en dingen die hiervoor aangeschaft moeten worden. Het is mogelijk dat dit gebeurt omdat de man de verantwoordelijkheid aan zijn vrouw delegeert. De 'man als kostwinner' rol geeft de man het recht tegen zijn vrouw te zeggen: 'jij doet dit'. De man mag dan verwachten dat het gebeurt. Ook is het mogelijk dat de vrouw beslissingen over kostbare zaken neemt omdat zij en haar man door de jaren heen wederzijds vertrouwen hebben opgebouwd. Haar man heeft geleerd dat ze in het belang van het paar en in overeenstemming met de normen en waarden die zij hanteren zal handelen. Hoewel zijn vertrouwen haar controle kan geven over belangrijke aankopen, is deze controle aan haar toegewezen en is het niet een teken van meer fundamentele zeggenschap (Blumstein en Schwartz, 1983).

2.3.2 Frequentieverdelingen

In het onderzoek zijn vijf items opgenomen die de zeggenschapsverdeling in de gezinnen aan de orde stellen. Tabel 2.3.1 laat zien wie in het huishouden beslist over een aantal zaken. Deze zaken betreffen het merk van de aan te schaffen koelkast, het kijken naar een tv-programma, het merk van de aan te schaffen

auto, welk tv-programma er gekeken wordt, wat het gezin in het weekend gaat doen en wat er warm wordt gegeten. De antwoordmogelijkheden waren 'zaak van de man', 'zaak van de vrouw' en 'zaak van beiden'. Het antwoord 'zaak van beiden' geeft een gezamenlijke zeggenschapsverdeling aan, impliciet geeft dit rolverwisselbaarheid aan.

Tabel 2.3.1 *Beslissing naar geslacht binnen gezinnen, in %.*

beslissing over	man	beiden	vrouw
auto	51	46	3
televisie	16	72	12
weekend	4	81	15
koelkast	8	61	31
warm eten	4	15	81

De gegevens in tabel 2.3.1 zijn zodanig gerangschikt dat van boven naar beneden gezien, de vrouw steeds vaker de beslissing neemt.

Uit tabel 2.3.1 blijkt dat de besluitvorming bij 3 van de 5 beslissingsterreinen gezamenlijk is. Uit deze gezamenlijke zeggenschap blijkt dat de rollen bij een aantal zaken verwisselbaar zijn.

De man heeft veel meer te zeggen over het merk van de aan te schaffen auto (51%) dan zijn vrouw (3%). Man en vrouw beslissen samen over het tv-programma (72%), de weekendactiviteit (81%) en het merk van de aan te schaffen koelkast (61%). In verreweg de meeste gevallen beslist de vrouw wat er warm gegeten wordt (81%). Hier zijn drie beslissingsterreinen te onderscheiden: één van de man, één gezamenlijk en één van de vrouw.

Het is opvallend dat beslissingen die het meest gezamenlijk genomen worden (de weekendactiviteit, het tv-programma) vooral in het vrijetijd domein liggen. In dit domein lijkt de rolverwisselbaarheid het grootst. In paragraaf 3.2.3 wordt hier nader op ingegaan. In tabel 2.3.2 is verder ingegaan op de zeggenschapsverdeling. De vraag die gesteld is luidt: 'Wilt U voor dezelfde zaken aangeven hoe het bij U opgelost wordt wanneer U en Uw man sterk van mening verschillen'. Wanneer de percentages per item gerangschikt worden - het hoogste percentage krijgt een 1 en het laagste een 6 - ontstaat een tabel waarin in elke rij de waarden 1 tot en met 6 voorkomen. Wanneer vervolgens de waarden verticaal opgeteld worden blijkt dat de somscore van de man even hoog is als die van de vrouw. Dit betekent dat de mening van de man even vaak de doorslag geeft als de mening van de vrouw. De categorieën anders en inwinnen van advies van anderen komen het minst vaak voor.

Tabel 2.3.2 *Beslissing naar geslacht in conflictsituaties, in %.*

beslissing over	man	vrouw	lot	advies anderen	komt niet voor	anders
auto	72	7	5	8	8	-
weekend	14	22	31	2	21	10
televisie	28	21	21	1	21	8
koelkast	16	44	9	24	7	-
warm eten	5	75	3	1	13	3

De man heeft duidelijk in conflictsituaties het meest te zeggen over het merk van de aan te schaffen auto (72%), de vrouw over wat er warm gegeten wordt (75%). De vrouw heeft meer in te brengen in een conflict over het merk van de aan te schaffen koelkast dan haar man. Haar mening geeft in 44% van de gezinnen de doorslag. Bij de aanschaf van de koelkast wordt vaker naar het advies van anderen geluisterd (24%) dan naar de mening van de man (16%). Wanneer er conflict is over de weekendactiviteit, beslist voornamelijk het lot (31%). Opvallend is het grote aantal vrouwen dat aangeeft dat er nooit onenigheid is over de items die betrekking hebben op de vrije tijd. Dit kan samenhangen met de bevindingen uit tabel 2.3.1. Uit deze tabel blijkt namelijk dat beslissingen over zaken in het vrijetijd domein vooral gezamenlijk genomen worden.

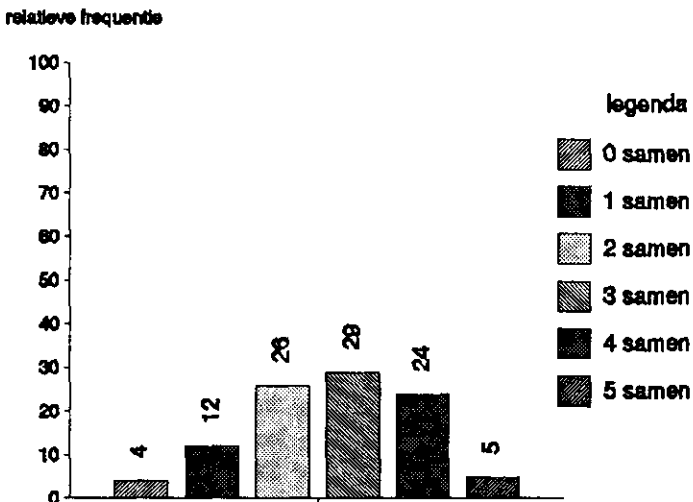
2.3.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

In paragraaf 2.3.2 blijkt dat drie van de vijf beslissingsterreinen voornamelijk gezamenlijk zijn. Dit wil echter niet zeggen dat er per gezin ook drie gezamenlijke beslissingsterreinen zijn.

Figuur 2.3.1 geeft het aantal gezamenlijke beslissingsterreinen per gezin weer. Uit deze figuur blijkt dat een meerderheid van de respondenten (58%) drie of meer gezamenlijke beslissingsterreinen kent.

Figuur 2.3.1 Gezamenlijke beslissingsterreinen, in %.

Overeenkomst in de beantwoording van de beide vragen over zeggenschap kan goed onderzocht worden door de associatiemaat te berekenen. Als de vrouw in een 'normale' situatie aangeeft dat zij beslist over de aan te schaffen koelkast, neemt zij dan ook de beslissing tijdens een conflictsituatie? De associatie is berekend met behulp van Cramer's V en is vermeld in tabel 2.3.3.

Tabel 2.3.3 Associatie 'normaal'- conflict; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.

auto	weekend	tv	koelkast	warm eten
<u>0.33</u>	<u>0.24</u>	<u>0.31</u>	<u>0.31</u>	<u>0.26</u>

Een Cramer's V van 0.33 bij 'auto' wil zeggen dat er een redelijke overeenkomst in beantwoording is wanneer de 'normale' en de conflictsituatie met elkaar vergeleken worden. De man beslist meestal over het merk van de aan te schaffen auto, ook wanneer hierover een conflict bestaat.

Wanneer de samenhang nader bekeken wordt blijkt dat voor ieder beslissingsterrein een overeenkomst in de beantwoording van de 'normale' en de conflictsituatie bestaat. De beslissingsterreinen van man en vrouw veranderen weinig tijdens een conflict.

2.3.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Ook maatschappelijke structuren zijn van invloed op de zeggenschap van mensen. Het is van belang om te kijken naar de overeenkomsten en de verschillen tussen de beslissingscategorieën en de sociaal-structurele variabelen. De associatiematen staan vermeld in tabel 2.3.4. De relatie met sociaal-economische status is als eerste onderzocht. Het blijkt dat alleen de beslissing over de auto gevoelig is voor de SES. In de hogere sociaal-economische klassen worden deze beslissingen iets vaker gezamenlijk genomen. De overige beslissingsterreinen worden niet door de sociaal-economische status beïnvloed.

Het sociaal-religieus milieu van het gezin en de gezinsfase waarin het gezin verkeert zijn niet onderscheidend voor de verdeling van de beslissingsmacht over de vijf terreinen.

Tabel 2.3.4 *Associatie tussen beslissingsterreinen en sociaal-structurele variabelen; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

beslissing over	SES	SRM	gezinsfase
auto	<u>0.17</u>	0.12	0.11
weekend	0.10	0.05	0.11
tv	0.15	0.10	0.15
koelkast	0.12	0.09	0.11
warm eten	0.09	0.13	0.10

Uit de literatuur blijkt dat de vrouw, wanneer zij (veel) verdient niet noodzakelijkerwijs een proportioneel deel van de zeggenschap krijgt. Daarom is bezien of er een relatie bestaat tussen het al dan niet werken van de vrouw en de zeggenschap die zij heeft. Tabel 2.3.5 geeft de associatie tussen deze twee variabelen weer. Uit deze tabel blijkt dat er alleen een significant verband bestaat tussen het al dan niet werken van de vrouw en de beslissing over het warme eten. Wanneer de vrouw buitenshuis werkt wordt de beslissing over de warme maaltijd iets vaker gezamenlijk genomen, dan wanneer de vrouw niet buitenshuis werkt.

Tabel 2.3.5 *Associatie tussen zeggenschap en het buitenshuis werken van de vrouw; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

auto	weekend	tv	koelkast	warm eten
0.06	0.10	0.05	0.05	<u>0.15</u>

2.3.5 Onderzoekresultaten vergeleken met de literatuur

In de literatuur komen verschillende meningen naar voren over de vraag of grootschalig vragenlijstonderzoek de onderliggende machtsprocessen wel kan blootleggen. Tegenstanders redeneren dat het belang en gewicht van verschillende soorten beslissingen bij dergelijk grootschalig onderzoek niet adequaat onderzocht kan worden. Ook wordt volgens deze tegenstanders geen rekening gehouden met de structurele sociaal-economische ongelijkheid tussen mannen en vrouwen die met elkaar trouwen.

Bij de interpretatie van de gegevens van dit onderzoek dient in gedachten gehouden te worden dat ons onderzoek gebaseerd is op grootschalig vragenlijst-onderzoek.

In het onderzoek van Bott zijn gezinnen met een 'gezamenlijke' rolrelatie verreweg in de minderheid (Bott, 1957, in: Komter, 1990). Uit figuur 2.3.1 blijkt dat 58% van de respondenten in Arkel en Kedichem een gezamenlijke rolrelatie kent. Zij nemen bij drie van de vijf items de beslissing samen.

In paragraaf 2.3.1 komt naar voren dat er een verschil bestaat tussen de zeggenschapsverdeling in de midden- en de hogere sociale klasse. Tabel 2.3.4 laat echter zien dat de SES van de respondenten alleen van invloed is op de beslissing over de auto. Voor de overige beslissingsterreinen is geen significant verband aangetoond met de sociaal-economische status van de respondent.

Edgell komt in zijn onderzoek naar de verdeling van de beslissingsmacht onder echtparen uit de middenklasse tot de conclusie dat de belangrijke beslissingen door de man worden genomen terwijl de minder belangrijke beslissingen vooral het domein van de vrouw zijn (Edgell, 1989, in: Komter, 1990). Het is de vraag of dit verband ook bij de respondenten in Arkel en Kedichem naar voren komt.

Wanneer de sociaal-economische statusgroepen drie en vier worden gezien als bepalend voor de sociale middenklasse, blijkt dat de frequentieverdeling van de antwoorden van de respondenten uit de middenklasse niet verschilt van de antwoorden van alle respondenten. Bij drie van de vijf beslissingsterreinen worden de beslissingen gezamenlijk genomen. De auto komt voor rekening van de man terwijl de vrouw beslist over de warme maaltijd. Bij de aanschaf van de auto is sprake van een grotere uitgave dan bij de warme maaltijd. In die zin zou de auto dus als belangrijker gezien kunnen worden. Dit komt overeen met de theorie van Edgell. De beslissing over de warme maaltijd gebeurt echter iedere dag, die over de auto maar eens in de zoveel jaren. In deze redenering zou de beslissing over de warme maaltijd belangrijker kunnen zijn omdat de invloed van de elke dag terugkerende beslissing groot is. Juist daarom lijkt ons de theorie van Edgell aanvechtbaar.

Het belang dat aan de items gehecht wordt kan voor iedere respondent verschillend zijn. Het is in dit geval dus niet de taak van de onderzoeker te bepalen welke items belangrijk zijn, maar de taak van de respondent zelf.

Blumstein en Schwartz concluderen dat een vrouw die (veel) verdient niet noodzakelijkerwijs een proportioneel deel van de zeggenschap krijgt (Blumstein en Schwartz, 1983). Uit paragraaf 2.3.4 blijkt dat er geen verband bestaat tussen het buitenshuis werken van de vrouw en de zeggenschap die zij krijgt. Dit betekent dat de 'buitenshuis geld verdienende' vrouwen in Arkel en Kedichem niet méér zeggenschap krijgen dan de 'thuisblijvende' vrouwen. Voor het

warme eten geldt zelfs dat zij een deel van de zeggenschap afstaat. Wanneer de vrouw buitenshuis werkt wordt de beslissing over de warme maaltijd iets vaker gezamenlijk genomen. Een en ander strookt met de bevindingen uit de literatuur.

2.4 ZELFSTANDIGHEID IN DE HUWELIJSRELATIE

In deze paragraaf wordt verder ingegaan op zaken die betrekking hebben op de zelfstandigheid van partners in een huwelijksrelatie. Zelfstandigheid in een huwelijksrelatie is de mate waarin beide partners bepaalde dingen afzonderlijk doen. Uiteraard kan dit door de partners zowel positief als negatief ervaren worden.

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over zelfstandigheid worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 2.4.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

2.4.1 Literatuur

Weeda werpt met haar beschrijving van ideaalbeelden rond leefvormen een licht op mogelijke ontwikkelingen in het samenleven. Zij schetst zeven ideaalbeelden: het ideaalbeeld van de familie-eenheid, het ideaalbeeld van de gezinseenheid in nauw contact met de familie, het ideaalbeeld van de gezinseenheid, het ideaalbeeld van de zelfontplooiing in de gezinseenheid, het ideaalbeeld van het individu in de paarrelatie, het ideaalbeeld van het paar of het individu in de vriendenkring en het ideaalbeeld van het individu in vriendschapsnetwerken. Het blijkt dat de eerste twee door haar geschetste ideaalbeelden in de praktijk nauwelijks meer voorkomen; zij zijn verder dan ook buiten beschouwing gelaten. Mensen uit ideaalbeeld drie willen liefst alles samen doen; ze vinden het leuk, gezellig om alles samen te doen, er is geen behoefte om dingen apart te doen. Dit ideaalbeeld is vergelijkbaar met het modern-westerse gezin. Ook mensen met ideaalbeeld vier willen graag veel samen doen, maar zij vinden het ook belangrijk om eigen dingen te doen. Mensen uit ideaalbeeld vijf vinden dat je veel dingen zelf moet kunnen doen, zij willen als individu gezien worden en niet als een (echt)-paar. Deze twee ideaalbeelden komen overeen met het associatieve gezin. Mensen met ideaalbeeld zes vinden dat ieder een eigen leven moet leiden. En tenslotte mensen met ideaalbeeld zeven doen graag veel dingen samen met allerlei soorten mensen, het alles samen doen, dat wil zeggen samen met een vaste partner, is nauwelijks meer stimulerend. Hier is geen sprake meer van enig gezinsverband. Uit de opeenvolging van de stromingen zoals Weeda deze kenschetst, blijkt duidelijk een verschuivende nadruk van het 'samen als paar' naar het 'individueel met anderen'. Begrippen als 'aanpassing', 'eenheid vormen' en 'seksuele trouw' vinden een afnemende waardering.

Van de door Weeda onderzochte huishoudens blijkt 42% in ideaalbeeld 3, 12% in ideaalbeeld 4, 18% in ideaalbeeld 5, 15% in ideaalbeeld 6 en 13% in ideaalbeeld 7 te passen. De gezinseenheid, het modern-westerse gezin, komt in de door Weeda onderzocht huishoudens het meest voor (Weeda, 1982).

Ten aanzien van de economische zelfstandigheid van de gehuwde vrouw lijken de ideeën sneller te veranderen dan op andere terreinen. De overeenstemming met de ideaalbeelden van Weeda blijkt uit het feit dat reeds in ideaalbeeld vier (zelfontplooiing in de gezinseenheid) vaak de mening gevonden wordt dat het goed is als man en vrouw beiden betaald werk verrichten. Ook bij vertegenwoordigers van ideaalbeeld drie (het ideaalbeeld van de gezinseenheid) wordt het betaald werken van de vrouw niet steeds afgekeurd, wel noemt men dan de verplichting voor de vrouw werk buitenshuis te beperken tot de schooltijden van de kinderen (Weeda, 1982).

Van der Avort beschrijft in zijn onderzoek naar twee-relaties twee ideaaltypen; het burgerlijke en het moderne ideaaltype. Beide ideaaltypen hebben hun eigen karakteristieke kenmerken en meningen over de zelfstandigheid in een relatie; hieronder volgt een korte beschrijving van deze beide ideaaltypen.

In het algemeen wordt het burgerlijk ideaaltype van de twee-relatie gekarakteriseerd door een romantische inslag en een sterke institutionalisering. De relatie geldt als de hoogste levensvervulling en verschaft bij uitstek geborgenheid. De relatie is idealiter een wij-gemeenschap. De individuele identiteit wordt ontleend aan de relatie als wij-gemeenschap. De plicht tot het instandhouden van de relatie gaat vóór de individuele wensen en behoeften. In dit type relatie wordt zeer sterk gehecht aan gezamenlijke privacy; de relatie wordt sterk afgeschermd van de buitenwereld. Contacten met familie en vrienden worden samen onderhouden. Vrienden van de partners afzonderlijk worden als een potentiële bedreiging ervaren. De idee van interne eenheid blijkt ook uit het principe van 'samen doen en samen delen'. Er moet een financieel-economische gemeenschap bestaan. Afzonderlijke vermelding verdient de seksuele exclusiviteit: het is absoluut ongeoorloofd om met een ander dan de eigen partner een seksuele relatie te onderhouden. Dit wordt moreel als verwerpelijk beschouwd.

In het algemeen wordt de twee-relatie van het moderne ideaaltype gekarakteriseerd door een hoge mate van zelfstandigheid van de partners tegenover elkaar, emotioneel maar vooral financieel-economisch; door een grote nadruk te leggen op 'psychologische' aspecten van hun relatie en door institutionalisering van de relatie op een sterk algemeen niveau (de vorming van een 'contract', waarbinnen veel gedragsruimte open blijft). De persoonlijke behoeften, wensen, strevingen en capaciteiten van de beide partners nemen in dit type relatie een belangrijke plaats in. Paarvorming en twee-eenheid worden onbelangrijk geacht en er bestaat een grote openheid naar buiten toe. De relatiestructuur wordt grotendeels door de partners zelf bepaald binnen de grenzen van enkele algemene normen, met name de eis tot overleg en onderhandeling alsmede vermindering van machtsverschil en agressief gedrag. Men wil economische zelfstandigheid en veel afzonderlijke vrienden hebben, eigen interesses en hobby's uitoefenen en apart op vakantie gaan. De openheid strekt zich ook uit op het seksuele gebied. Men kan kiezen voor seksueel contact met anderen, maar ook voor seksuele trouw (Van der Avort, 1987).

Van der Avort komt in zijn onderzoek tot de conclusie dat er meer begrip is ontstaan voor buitenechtelijke seksualiteit, maar dat nog steeds ongeveer de helft van de ondervraagden het niet toelaatbaar vindt. De beschikbare gegevens wijzen niet op een toename van de feitelijke buitenechtelijke seksualiteit (Van der Avort, 1987).

2.4.2 Frequentieverdelingen

In het onderzoek is de vraag opgenomen over de mate waarin men zelfstandigheid in een relatie belangrijk acht. Deze luidt: 'Er is in een vaste relatie een aantal zaken die men juist positief kan vinden voor het voortbestaan van die relatie of juist negatief. Wilt U aangeven in hoeverre U onderstaande zaken positief dan wel negatief vindt voor een huwelijksrelatie?' Die genoemde zaken zijn: ieder aparte vrienden, financieel onafhankelijk van elkaar zijn en ieder eigen dingen doen. Tabel 2.4.1 geeft de antwoorden van de respondenten op bovenstaande vraag weer.

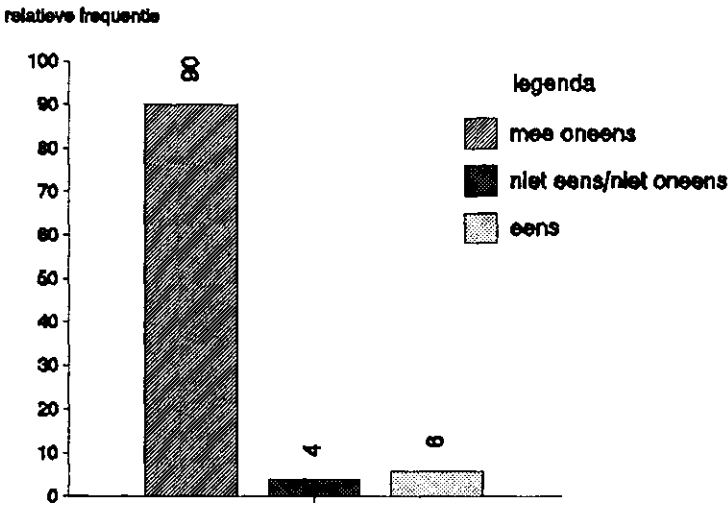
Tabel 2.4.1 *Mate waarin zelfstandigheid positief of negatief wordt gevonden, in %.*

items	negatief	niet positief/ niet negatief	positief
eigen vrienden	46	17	37
financieel onafhankelijk	33	26	41
eigen dingen	14	9	77

Uit deze tabel blijkt dat het 'ieder eigen dingen doen' door een meerderheid van de respondenten positief gevonden wordt. Dit in tegenstelling tot het hebben van eigen vrienden waarop door een meerderheid negatief is gereageerd. Dat financiële onafhankelijkheid niet door alle vrouwen hetzelfde gewaardeerd wordt blijkt uit de redelijk evenredige verdeling over de categorieën positief en negatief en ook uit het tamelijk grote aantal respondenten dat de middenweg heeft gekozen.

Volgens Van der Avort (1987) verdient de seksuele exclusiviteit afzonderlijke vermelding. In de vragenlijst is hierover de volgende vraag opgenomen: 'Een seksuele relatie met een ander hoeft niet schadelijk te zijn voor de huwelijksrelatie'. Figuur 2.4.1 laat de antwoorden van de respondenten op deze vraag zien. Uit deze figuur blijkt dat 90% van de ondervraagde vrouwen vindt dat een buitenechtelijke seksuele relatie schadelijk is voor het huwelijk. 6% van de respondenten vindt dat een buitenechtelijke seksuele relatie niet schadelijk hoeft te zijn, 4% heeft geen mening.

Figuur 2.4.1 *Onschadelijkheid buitenechtelijke relaties, in %.*

2.4.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Er is een tekentoets toegepast op de antwoorden van de items van tabel 2.4.1. Hieruit blijkt dat het doen van eigen dingen positiever gevonden wordt dan het financieel onafhankelijk van elkaar zijn en het hebben van eigen vrienden ($p = 0.00$).

De mate waarin de items uit paragraaf 2.4.2 voldoen aan de eis van een eendimensionale schaal, kan met een alpha van Cronbach van 0.61 weergegeven worden. Als het laatste item, de buitenechtelijke seksuele relatie, niet mee wordt genomen, stijgt de alpha van Cronbach tot 0.66. Rekening houdend met het feit dat het hier een schaal betreft die uit slechts drie items bestaat, is de hoogte van deze alpha redelijk te noemen.

Wanneer een principale componentenanalyse wordt toegepast op de bovenstaande vier items ontstaat één factor. De items zijn dus in één dimensie te vangen. Ook hier geldt echter dat de buitenechtelijke seksuele relatie minder bij de dimensie past dan de andere items.

Tabel 2.4.2 *Factorladingen zelfstandigheid, met een totaal verklaarde variantie van 46%.*

financieel onafhankelijk	eigen vrienden	eigen dingen	buitenechtelijke seksuele relatie
0.79	0.78	0.69	0.39

2.4.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Er zou verwacht kunnen worden dat er een verband bestaat tussen de mening van de respondent op een zelfstandigheidsitem en zijn sociaal-structurele achtergrond. Tabel 2.4.3 geeft deze relatie weer.

Een positief verband geeft aan dat de waardering voor een item toeneemt met een stijging van de (cijfermatige) waarde van de sociaal-structurele variabele.

De sociaal-economische status van de respondent blijkt geen grote invloed te hebben op de mate waarin zelfstandigheid, zoals hier geoperationaliseerd, wordt gewaardeerd.

Tabel 2.4.3 *Associatie tussen de zelfstandigheidsitems en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

items	SES	SRM	gezinsfase
financieel onafhankelijk	<u>0.14</u>	<u>-0.19</u>	<u>-0.07</u>
eigen vrienden	<u>0.11</u>	<u>-0.13</u>	<u>-0.11</u>
eigen dingen	0.03	<u>-0.09</u>	-0.02
buitenechtelijke seksuele relatie	<u>0.13</u>	<u>-0.07</u>	<u>-0.08</u>

Ook het sociaal-religieus milieu van de respondent blijkt geen grote invloed te hebben op de waardering van zelfstandigheid. Er werd alleen een relatie gevonden tussen het sociaal-religieus milieu en de waardering voor financiële onafhankelijkheid. Respondenten die hoger scoren ten aanzien van het sociaal-religieus milieu, blijken financiële onafhankelijkheid negatiever te waarderen dan respondenten die hierop lager scoren. Samenhang tussen het sociaal-religieus milieu en de waardering van een buitenechtelijke seksuele relatie kan in dit onderzoek niet aangetoond worden.

Ook de gezinsfase werkt niet onderscheidend met betrekking tot het zelfstandigheidsconcept.

Er werd verwacht dat vrouwen die een betaalde baan buitenshuis hebben positiever zouden reageren op zelfstandigheid (vooral de financiële onafhankelijkheid) dan vrouwen die geen arbeid buitenshuis verrichten. Er is gezocht naar een verband tussen de antwoorden op de bovenstaande vragen en het al dan niet buitenshuis werken van de vrouw. De gevonden verbanden zijn in tabel 2.4.4 vermeld. Uit deze tabel blijkt dat de antwoorden van de vrouwen die een betaalde baan buitenshuis hebben niet significant verschillen van de antwoorden van de vrouwen die dit niet hebben. De financiële onafhankelijkheid is wel het item dat de hoogste, weliswaar niet significante, samenhang heeft met het buitenshuis werken van de vrouw. Buitenshuis werkende vrouwen hebben dus niet een significant positievere houding ten opzichte van zelfstandigheid dan vrouwen zonder betaalde baan buitenshuis.

Tabel 2.4.4 *Associatie tussen zelfstandigheidsitems en het buitenshuis werken van de vrouw; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

financiële onafhankelijkheid	eigen vrienden	eigen dingen	buitenechtelijke seksuele relatie
0.19	0.15	0.13	0.04

2.4.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur

Het lijkt erop dat de gezinnen in dit onderzoek, ten aanzien van zelfstandigheid, zich vooral bevinden binnen de ideaalbeelden drie en vier van Weeda (respectievelijk het ideaalbeeld van de gezinseenheid en het ideaalbeeld van de zelfontplooiing in de gezinseenheid) (Weeda, 1982). Zoals eerder vermeld, willen mensen uit de derde stroming het liefst alles samen doen; ze vinden het leuk, gezellig om alles samen te doen, er is geen behoefte aan dingen apart doen. Mensen die zich in stroming vier bevinden willen ook graag veel samen doen, maar vinden het ook belangrijk om eigen dingen te doen. Gezien het hoge percentage respondenten dat eigen dingen doen positief vindt voor de relatie, lijkt op het punt van zelfstandigheid ideaalbeeld vier meer bij onze populatie voor te komen dan ideaalbeeld drie.

Weeda stelt dat seksuele trouw een afnemende waardering vindt (Weeda, 1982). Ook Van der Avort komt in zijn onderzoek tot de conclusie dat er meer begrip is ontstaan voor buitenechtelijke seksualiteit, maar hij vindt wel dat ongeveer de helft van de jong-volwassenen, dat wil zeggen jonger dan 35 jaar, het niet toelaatbaar vindt (Van der Avort, 1987).

In dit onderzoek zijn weinig tekenen van een afnemende waardering voor seksuele trouw te ontdekken. 90% van de respondenten vindt een buitenechtelijke seksuele relatie schadelijk voor de huwelijksrelatie, slechts 6% van de respondenten kan er enig begrip voor opbrengen.

Van der Avort beschrijft twee ideaaltypen. In het ene type worden vrienden van de partners afzonderlijk als een potentiële bedreiging ervaren, bestaat het principe van samen doen en samen delen en moet er een financieel-economische gemeenschap bestaan. In dit type is tevens sprake van seksuele exclusiviteit.

Het tweede type bestaat uit respondenten die zelfstandigheid, eigen vrienden en eigen interesses en hobby's wensen. Deze respondenten kunnen kiezen voor een seksuele relatie met een ander, maar ook voor seksuele trouw (Van der Avort, 1987).

Respondenten die tot het eerste type van Van der Avort behoren zullen alle items uit tabel 2.4.1 negatief waarderen. 8% van de respondenten blijkt negatief te reageren op alle drie de items. Van deze 8% is ook niemand het eens met de stelling dat een seksuele relatie met een ander niet schadelijk hoeft te zijn voor de huwelijksrelatie.

Respondenten die tot het tweede type van Van der Avort behoren zullen alle drie de items positief waarderen. 20% van de respondenten is het eens met alle drie de items. Van deze 20% vindt 82% dat een buitenechtelijke seksuele relatie

schadelijk is voor het huwelijk. 11% van de respondenten die positief reageren op alle drie de items vindt een buitenechtelijke seksuele relatie niet schadelijk. Van der Avort beschrijft met deze twee typen twee uitersten. 8% van de respondenten in Arkel en Kedichem valt in het eerste, en 20% in het tweede type. Beide ideaaltypen blijken inderdaad te bestaan, waarbij de tweede iets meer voorkomt dan de eerste. Het blijkt wel dat van de respondenten uit het tweede type slechts 11% seksueel contact met anderen aanvaardbaar vindt, 82% blijft bij seksuele trouw.

2.5 ZELFBEPALING

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan het beeld dat ouders hebben van kinderen en de vraag welke eigenschappen zij van belang achten voor tienjarigen. Dit ideaalbeeld en deze eigenschappen zullen een rol spelen in de wijze van opvoeden. Van der Wouw (1988) heeft hiertoe een schaal ontwikkeld, die hier wordt gebruikt.

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over zelfbepaling worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 2.5.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

2.5.1 Literatuur

Kohn heeft een uitgewerkt theoretisch kader (schaalmodel) ontwikkeld voor de relatie tussen sociaal milieu en opvoedingsstijl (Kohn, 1977).

De veronderstelling van Kohn is dat de levenssfeer van de ouders veel invloed heeft op de waarden die door hen nageleefd (en nagestreefd) worden. Met name iemands ervaringen in de beroepsfeer zijn bepalend te achten voor de ontwikkelde waardenoriëntaties op het gebied van de opvoeding.

Deze waardenoriëntaties leiden het handelen van ouders ten opzichte van hun kinderen. Mensen met hoofdarbeid zullen, omdat hun levensomstandigheden een grotere mate van zelfbepaling toestaan en/of vereisen, in de opvoedingsrelatie meer de nadruk leggen op zelfbepalingswaarden zoals zelfstandigheid, individualiteit, initiatief en creativiteit. Handarbeiders zullen vanwege hun levensomstandigheden meer op conformiteit en autoriteit georiënteerd zijn, waardoor zij conformiteitswaarden zoals orde, netheid en gehoorzaamheid in hun opvoeding zullen benadrukken (Van der Wouw, 1988).

Kohn veronderstelt dat wanneer ouders de nadruk op zelfstandigheidswaarden leggen, dit zal uitmonden in opvoedingsgedrag waarin het kind een grotere mate van zelfstandigheid en daarmee zeggingskracht krijgt toegewezen (Kohn, 1977). In tegenstelling tot wat Kohn vindt over het beroep van de ouders, blijkt uit onderzoek overigens ook dat de opleiding de belangrijkste voorspeller is van iemands waardenoriëntaties, veel meer dan de eigenschappen van het beroep (Peterson en Rollins, 1987, in: Van der Wouw, 1988).

2.5.2 Frequentieverdelingen

De schaal van Kohn is onder andere door Meijnen (1977) aan de Nederlandse situatie aangepast in zijn onderzoek naar de relatie tussen sociale klasse en intelligentie. Zijn vertaling van het schaalmodel van Kohn is door Van der Wouw (1988) uitgewerkt.

Aan de moeders is gevraagd welke eigenschappen zij van belang achten voor een kind van tien jaar. Van de tien eigenschappen die gegeven zijn, zijn er vijf conformistisch te noemen: gehoorzaamheid, netjes en beleefd zijn, goede manieren hebben, goed je best doen op school en je gedragen zoals een jongen of een meisje past. De vijf eigenschappen: rekening houden met anderen, willen weten waarom dingen gebeuren, verantwoordelijkheidsgevoel hebben, zelfbeheersing hebben en verstandig zijn/helder oordelen wijzen op zelfbepaling. De ondervraagde vrouwen hebben de drie belangrijkste en de drie onbelangrijkste eigenschappen aangegeven. Steeds zijn er dus per respondent vier eigenschappen niet genoemd. Tabel 2.5.1 geeft weer welke eigenschappen de respondenten belangrijk, en welke eigenschappen zij onbelangrijk vinden.

Tabel 2.5.1 *Conformiteit en zelfbepaling, in %.*

eigenschap kind	onbelangrijk	niet genoemd	belangrijk
rekening houden met anderen	2	22	76
waarom dingen gebeuren	30	44	26
verantwoordelijkheidsgevoel	13	25	62
zelfbeheersing	36	56	8
verstandig en helder oordelen	32	43	25
netjes en beleefd zijn	65	28	7
goede manieren hebben	13	56	31
best doen op school	8	60	32
ouders gehoorzamen	8	60	28
doen zoals jongen/meisje past	85	12	3

Uit tabel 2.5.1 blijkt dat de eigenschap 'rekening houden met anderen' het belangrijkste gevonden wordt door de gehuwde vrouwen. Ook verantwoordelijkheidsgevoel is een gewenste eigenschap. Doen zoals een jongen of meisje past heeft afgedaan: liefst 85% van de respondenten stelt dit op de laatste plaats.

Netjes en beleefd blijken geen belangrijke eigenschappen meer te zijn voor een kind van tien jaar.

De eigenschappen welke zelfbepaling aangeven worden geen enkele keer door een meerderheid van de respondenten onbelangrijk gevonden. Wel worden twee van de vijf items door de meeste respondenten niet genoemd. De conformistische eigenschappen worden geen enkele keer door een meerderheid belangrijk gevonden. Een meerderheid geeft ofwel aan dat het conformistische item onbelangrijk is ofwel noemt het niet.

Het blijkt dus dat zelfbepaling de boventoon voert. De meeste respondenten vinden het belangrijk dat kinderen zich zelfstandig gedragen.

Om de veronderstelling van Kohn te toetsen, zijn aan de respondenten twee beschrijvingen van kinderen voorgelegd en vervolgens is gevraagd welke beschrijving het dichtst bij de werkelijkheid komt. De twee beschrijvingen zijn als volgt geformuleerd: "Kinderen van tien jaar zijn nog echt kind. Je moet goed op ze letten en nog veel voor ze bedenken. Ze zijn nog erg afhankelijk. Ze moeten nog regelmatig worden aangespoord om dingen goed en op tijd te doen" en "Kinderen van tien jaar beginnen al aardig mens te worden. Je kunt al heel wat aan ze overlaten en ze doen ook al aardig wat uit zichzelf. Ze doen sommige dingen al goed en op tijd zonder dat ze voortdurend aansporingen nodig hebben". Tabel 2.5.2 geeft weer hoe de respondenten op deze vraag hebben geantwoord.

Tabel 2.5.2 *Kindbeschrijvingen, in %.*

een kind van 10 is nog afhankelijk	een kind van tien is al zelfstandig	geen beantwoording
29	66	5

2.5.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Uit een principale componentenanalyse die Van der Wouw over deze tien eigenschappen heeft uitgevoerd, blijkt de dichotomie conformisme - zelfbepaling. De conformiteitswaarden laden positief en de zelfbepalingswaarden laden negatief op dezelfde factor (Van der Wouw, 1988).

In de constructie van de zelfbepalingsschaal van Kohn heeft Van der Wouw de waarderungen voor de zelfbepalingsitems opgeteld. Deze scoringsprocedure levert een schaal op met een reikwijdte van 28 tot en met 52. Hoge scores geven een grotere waardering aan van zelfbepaling. De gemiddelde score blijkt 44 te zijn, met een standaardafwijking van 6.5. Bij de onderzochte gezinnen speelt zelfbepaling dus een grotere rol in de opvoeding dan conformisme.

De in paragraaf 2.5.2 gevonden bevindingen over 'kindbeschrijvingen' stroken met de uitkomsten van de vraag over eigenschappen van kinderen. Bij beide vragen komen de antwoorden die zelfstandigheid benadrukken het meest voor. Is het zo dat mensen die aangeven dat een kind al aardig zelfstandig is op zijn

tiende ook de zelfbepalingsitems als het belangrijkste aangemerkt hebben? In tabel 2.5.3 worden de verbanden tussen de antwoorden op deze vragen weergegeven.

Uit deze tabel blijkt dat indien een moeder verantwoordelijkheidsgevoel en willen weten waarom dingen gebeuren belangrijk vindt, die moeder dan een kind van tien ook al aardig zelfstandig vindt. Tau Kendall bedraagt respectievelijk 0.12 en 0.14. Hetzelfde geldt voor rekening houden met anderen, alleen in mindere mate; tau Kendall bedraagt 0.12. Wanneer een ouder 'je best doen op school' van belang vindt, dan wordt het kind nog afhankelijk gevonden. Tau Kendall bedraagt hiervoor -0.15.

Tabel 2.5.3 *Associatie tussen kindbeschrijving en conformiteit/zelfbepaling; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

eigenschap kind	
rekening met anderen houden	<u>0.12</u>
waarom dingen gebeuren	<u>0.14</u>
verantwoordelijkheidsgevoel	<u>0.12</u>
zelfbeheersing	0.07
helder oordelen	-0.03
netjes en beleefd zijn	-0.03
goede manieren hebben	-0.09
best doen op school	<u>-0.15</u>
ouders gehoorzamen	<u>-0.10</u>
doen zoals jongen/meisje past	-0.05

2.5.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Er is onderzocht of er een onderscheidend vermogen van de sociaal-structurele variabelen uitgaat met betrekking tot de vraag over opvoedingswaarden. Er is naar een relatie gezocht tussen de zelfbepalings- en conformiteitsitems en de SES, het SRM en de gezinsfase waarin het gezin zich bevindt. De resultaten staan vermeld in tabel 2.5.4. Een '-' (minteken) voor het getal wil zeggen dat bij een hogere waarde op de sociaal-structurele variabele het item minder belangrijk is voor de respondent.

Of een kind gehoorzaam moet zijn aan zijn/haar ouders is afhankelijk van de sociaal-economische status van de ouders. Hoe hoger de sociaal-economische status van de ouders, hoe minder belang er aan gehoorzaamheid gehecht wordt.

Tabel 2.5.4 *Associatie tussen kindeigenschappen en sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

eigenschap kind	SES	SRM	gezinsfase
rekening met anderen houden	<u>0.14</u>	0.00	0.00
waarom gebeuren dingen	<u>0.19</u>	-0.05	-0.02
verantwoordelijkheidsgevoel	<u>0.10</u>	-0.06	<u>-0.08</u>
zelfbeheersing hebben	0.05	-0.07	<u>-0.08</u>
helder oordelen	<u>0.19</u>	<u>-0.09</u>	<u>-0.13</u>
netjes en beleefd zijn	<u>-0.12</u>	0.07	<u>0.17</u>
goede manieren hebben	<u>-0.15</u>	0.04	0.02
best doen op school	<u>-0.15</u>	0.03	<u>0.07</u>
gehoorzaam zijn	<u>-0.24</u>	<u>0.11</u>	0.02
doen zoals jongen/meisje past	<u>-0.19</u>	0.03	<u>0.16</u>

In tabel 2.5.1 is te zien dat rekening houden met anderen en verantwoordelijkheidsgevoel als belangrijkste kindeigenschappen aangemerkt zijn. De sociaal-economische status van de respondent blijkt geen invloed te hebben op het belang dat aan deze twee eigenschappen wordt gehecht. Het item 'doen zoals een jongen of meisje past' komt in tabel 2.5.1 als minst belangrijk naar voren. De SES van de respondent blijkt van invloed te zijn op de waardering van dit item. Naarmate de SES toeneemt, wordt minder belang gehecht aan het sekse-specifieke gedrag van kinderen.

Het sociaal-religieus milieu van de respondenten is niet bepalend voor het standpunt dat zij innemen ten aanzien van de opvoedingswaarden.

De gezinsfase is onderscheidend voor de conformistische waarden: doen zoals een jongen/meisje past en netjes en beleefd zijn. Als het gezin in een latere fase terecht komt, wordt sekse-specifiek gedrag en netheid (en beleefdheid) meer gewaardeerd. Respondenten uit de latere gezinsfase, oudere respondenten dus, blijken deze traditionele waarden meer aan te hangen dan respondenten uit de vroegere gezinsfasen (jongere respondenten).

Uit de literatuur blijkt dat de opleiding een belangrijkere voorspeller is van iemands waardenoriëntaties dan het beroep. Tabel 2.5.5 toont de samenhang tussen de waardering van de kindeigenschappen en het beroep en de opleiding van respectievelijk de man en de vrouw.

Tabel 2.5.5 *Associatie tussen kindeigenschappen en opleidings- en beroepsniveau van man en vrouw; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

eigenschap kind	opleiding man	opleiding vrouw	beroep man	beroep vrouw
rekening houden met anderen	<u>0.11</u>	<u>0.18</u>	<u>0.09</u>	0.15
waarom dingen gebeuren	<u>0.19</u>	<u>0.18</u>	<u>0.11</u>	0.09
verantwoordelijkheidsgevoel	<u>0.12</u>	<u>0.10</u>	0.03	0.10
zelfbeheersing	<u>0.10</u>	0.04	<u>0.09</u>	<u>-0.02</u>
helder oordelen	<u>0.22</u>	<u>0.18</u>	<u>0.14</u>	<u>0.04</u>
netjes zijn	<u>-0.13</u>	<u>-0.17</u>	<u>-0.11</u>	<u>-0.04</u>
goede manieren	<u>-0.20</u>	<u>-0.21</u>	<u>-0.08</u>	-0.09
best doen op school	<u>-0.22</u>	<u>-0.08</u>	<u>-0.13</u>	<u>-0.06</u>
gehoorzaam zijn	<u>-0.19</u>	<u>-0.24</u>	<u>-0.14</u>	-0.16
doen zoals jongen/meisje past	<u>-0.20</u>	<u>-0.17</u>	<u>-0.14</u>	-0.13

Het blijkt dat beroepsniveau van man en vrouw met geen enkel item hoog samenhangt. Het hoogste verband dat gevonden is bedraagt -0.16 (tussen het beroepsniveau van de vrouw en de vraag of een kind gehoorzaam moet zijn aan zijn of haar ouders). Tussen opleidingsniveau en de verschillende items zijn wel duidelijke relaties gevonden. Bij alle conformistische items is een negatief verband zichtbaar, alle zelfbepalingsitems geven een positief verband weer. Het hebben van goede manieren, gehoorzaam zijn en doen zoals een jongen of meisje past, zijn zaken die minder belangrijk worden gevonden naarmate het opleidingsniveau van de ouders stijgt. Willen weten waarom dingen gebeuren en helder oordelen, worden juist belangrijker naarmate het opleidingsniveau stijgt. Het is opvallend dat het 'je best doen op school' wel samenhang vertoont met de opleiding van de man, maar niet met die van de vrouw. Dit betekent dat naarmate de opleiding van haar echtgenoot toeneemt, de vrouw het belangrijker vindt dat haar kind zijn/haar best doet op school. Kennelijk zien moeders de (hoge) opleiding van hun echtgenoot als een nastrevenswaardig perspectief voor hun kinderen (waarbij 'je best doen op school' synoniem wordt gesteld met het (kunnen) volgen van een hoge opleiding.

2.5.5 Onderzoekresultaten vergeleken met de literatuur

Kohn gaat er in zijn model vanuit dat wanneer ouders de nadruk op zelfstandigheidswaarden leggen, dit zal uitmonden in een opvoedingsgedrag waarin het

kind een grotere mate van zelfstandigheid en daarmee zeggingskracht, krijgt toegewezen (Kohn, 1977).

Om deze veronderstelling te toetsen, zijn de antwoorden op de twee vragen uit paragraaf 2.5.2 met elkaar vergeleken. Bij drie van de vijf zelfbepalingsitems is zichtbaar dat wanneer zij belangrijk gevonden worden, het kind ook al aardig zelfstandig beschouwd wordt. Bij één conformistisch item geldt dat wanneer deze belangrijk geacht wordt voor een kind van tien jaar, dit kind nog afhankelijk gevonden wordt. Uit deze resultaten kan geconcludeerd worden dat zelfbepaling positief tendeert met toegewezen zelfstandigheid.

Kohn stelt dat het beroep een belangrijke voorspeller is voor de waarden met betrekking tot zelfstandigheid van de kinderen die nagestreefd worden. Uit andere onderzoeken blijkt echter dat de opleiding veel meer de belangrijkste voorspeller is van iemands waardenoriëntaties dan de eigenschappen van het beroep. Uit tabel 2.5.5 blijkt dat het beroepsniveau van zowel de man als de vrouw inderdaad met geen enkele variabele een hoge samenhang vertoont. Tussen het opleidingsniveau van beide partners en de verschillende items zijn wel verbanden zichtbaar. Er kan dus gesteld worden dat de waardenoriëntaties van de respondenten met betrekking tot zelfstandigheid van de kinderen meer beïnvloed worden door hun opleiding dan door het beroep dat ze uitoefenen. In termen van de door Bourdieu (1984) onderscheiden soorten kapitaal kan dus worden gezegd dat cultureel kapitaal als voorspeller van zelfstandigheidswaarden belangrijker is dan economisch kapitaal.

2.6 HOUDING TEN OPZICHTE VAN HET INSTITUUT HUWELIJK

Een terrein waarop zich de laatste decennia belangrijke ontwikkelingen en veranderingen hebben voorgedaan is dat van de primaire relaties. Alternatieve samenlevingsvormen zijn in de belangstelling komen te staan en deze samenlevingsvormen worden steeds meer geaccepteerd door de samenleving.

In deze paragraaf zal worden nagegaan hoe gehuwde vrouwen tegen huwelijk en samenwonen aankijken.

Allereerst zal een kort overzicht van de literatuur over houding ten opzichte van huwelijk worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 2.6.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

2.6.1 Literatuur

De betekenis van het huwelijk in de huidige maatschappij is niet meer zo vanzelfsprekend als vroeger. Dit blijkt o.a. uit de volgende ontwikkelingen. Jongeren trouwen op steeds latere leeftijd. De gemiddelde leeftijd bij de eerste huwelijksluiting in 1970 bedroeg voor mannen 24,8 jaar en voor vrouwen 22,9 jaar. In 1985 is dit voor mannen 26,7 jaar en voor vrouwen 24,5 jaar. In 1992 is dit voor mannen 28,8 jaar en voor vrouwen 26,6 jaar. Naast uitstel is er ook

sprake van afstel. Tussen 1947 en 1982 verviervoudigt het aantal alleenstaanden. De sterkste toename vindt plaats na de jaren '60 (Saal, 1985). In de periode 1981-1990 is het aantal alleenstaanden gegroeid van ruim 1 miljoen tot bijna 2 miljoen (Ploegmakers en Van Leeuwen, 1994).

Andere relatievormen dan het huwelijk zijn sinds de jaren zestig in populariteit gestegen. Vooral het ongehuwd samenwonen springt eruit. In 1979 woont 8% van de 18- tot en met 24-jarige vrouwen ongehuwd samen, in 1985 is dit 16% (CBS, 1988). Wel maken we de kanttekening dat deze ontwikkelingen niet alleen zijn toe te schrijven aan een 'vrijere' keuze. Ook demografische ontwikkelingen (vergrijzing, kleinere gezinnen) zijn hierop van invloed, naast bijvoorbeeld wijzigingen in de patronen bij het verlaten van het ouderlijk huis (De Hoog, 1995).

Volgens Van der Avort zijn er onmiskenbaar tekenen die wijzen op een geleidelijke afbrokkeling van het instituut huwelijk. Deze onderzoeker wijst er echter ook op dat veel mensen na enige tijd te hebben samengewoond een huwelijk niet uitsluiten. Ook gaan mensen samenwonen als voorbereiding op het huwelijk. Slechts weinigen beschouwen het samenwonen als een levenslang alternatief (Van der Avort, 1987).

Ook Weeda geeft aan dat verwacht mag worden dat het huwelijk verder in betekenis zal afnemen. Het belang van de kwaliteit van de tussen-menselijke relatie zal steeds meer benadrukt worden. Het lijkt erop dat er een nieuw keuze-element is toegevoegd: niet alleen mag men kiezen met wie men samen wil leven, maar ook in welke vorm. De vormen die het meest op een huwelijk lijken, bijvoorbeeld ongehuwd samenwonen, zijn het meest geaccepteerd (Weeda, 1981).

Er zijn echter ook onderzoekers die een andere mening toegedaan zijn. Kampschuur, Buunk en Schaap bijvoorbeeld stellen dat het zeer onwaarschijnlijk is dat ooit één van de 'alternatieve' leefvormen een serieuze concurrent voor het huwelijk zal zijn. Zij geven hiervoor de reden dat het samenleven met een partner over het algemeen de beste garantie lijkt te bieden tegen eenzaamheid, bovendien blijken gehuwde partners het langst met elkaar samen te leven (Kampschuur, Buunk en Schaap, 1990).

Liefbroer heeft onderzoek gedaan naar houdingen en gedragingen van jongvolwassenen bij relatievorming. Hij concludeert dat jongeren die een opleiding gevolgd hebben op minimaal HAVO-niveau ongehuwd samenwonen centraler stellen in hun plannen dan jongeren die een lagere opleiding hebben gevolgd. Liefbroer concludeert ook dat de kerkelijke en religieuze betrokkenheid van jongvolwassenen van grote invloed is op hun plannen ten aanzien van relatievorming. Hoe religieuzer de jongvolwassene is, hoe centraler het huwelijk staat in zijn/haar plannen. Oorzaken van deze tendensen zijn volgens Liefbroer de invloeden uit de familie- en vriendenkring en de persoonlijke normen. Jongvolwassenen die meer religieus zijn, denken dat hun ouders, vrienden en eventuele partner minder positief tegenover ongehuwd samenwonen staan. Deze jongeren verwachten meer waardering voor het huwelijk uit hun omgeving.

Meer religieuze jongvolwassenen wijzen ongehuwd samenwonen als voorbereiding op, of als alternatief voor het huwelijk zelf ook meer af.

Deze onderzoeker merkt op dat kerkelijke betrokkenheid het meest lijkt te differentiëren tussen jongeren die niet ongehuwd willen gaan samenwonen en

jongeren die dat wel, als voorbereiding op, of als alternatief voor het huwelijk, van plan zijn. Andere sociale kenmerken zoals opleidingsniveau, woonplaats en beroepsniveau van de ouders zijn niet onbelangrijk, maar differentiëren in mindere mate (Liefbroer, 1991).

2.6.2 Frequentieverdelingen

Om te bezien hoe de respondenten over huwelijk en samenwonen denken is een aantal stellingen aan hen voorgelegd. Steeds is gevraagd aan te geven met welke van twee tegengestelde uitspraken men het meer eens is. De respondent kon ook antwoorden dat ze het evenveel eens is met de beide uitspraken.

- 1 a: Het huwelijk dient opgevat te worden als een levenslange band, die eigenlijk onverbreekelijk is
b: Het huwelijk dient beschouwd te worden als een overeenkomst, die partijen onder bepaalde voorwaarden ook weer kunnen opzeggen
- 2 a: Het ongehuwd samenwonen is eigenlijk hetzelfde als een huwelijk
b: Het ongehuwd samenwonen verschilt sterk van het huwelijk
- 3 a: Het huwelijk is een menselijk bedenkfel en niets beter dan andere relatievormen
b: Het huwelijk is de meest natuurlijke relatievorm
- 4 a: Jongeren die vaste verkering hebben zouden eerst een tijd moeten gaan samenwonen
b: Jongeren die vaste verkering hebben kunnen beter direct gaan trouwen
- 5 a: Als je van je huwelijk samen iets wilt maken, dan zal je telkens over veel dingen met elkaar moeten praten
b: In een goed huwelijk heb je aan een half woord genoeg
- 6 a: Trouwen zal in de toekomst gebruikelijk blijven
b: Trouwen zal in de toekomst in onbruik raken
- 7 a: Het belangrijkste aan trouwen is, dat het de persoonlijke band, die je samen hebt, echt bevestigt
b: Het belangrijkste aan trouwen is, dat je samen voor de maatschappij officieel een eenheid vormt

De resultaten staan vermeld in tabel 2.6.1. De meeste respondenten denken dat het huwelijk in de toekomst gebruikelijk zal blijven (74%). Ongeveer de helft van de respondenten (43%) vindt het huwelijk 'een menselijk bedenkfel', de andere helft van de respondenten (47%) vindt het huwelijk juist 'de meest natuurlijke relatievorm'.

Een meerderheid van de respondenten stemt ermee in dat jongeren met vaste verkering eerst een tijdje zouden moeten gaan samenwonen alvorens te trouwen (67%). Tevens vindt een meerderheid van de respondenten dat het huwelijk opgevat dient te worden als een levenslange band die eigenlijk onverbreekelijk is (61%). Het lijkt erop dat het huwelijk niet meer de relatievorm bij uitstek is, ook het samenwonen lijkt aanvaard te zijn.

Tabel 2.6.1 *Houding ten opzichte van huwelijk, in %.*

stellingen	meer eens met a	evenveel eens met beide	meer eens met b
stelling 1	61	12	27
stelling 2	70	6	24
stelling 3	43	10	47
stelling 4	67	15	18
stelling 5	71	12	17
stelling 6	74	13	13
stelling 7	73	19	8

Teneinde een beter beeld te krijgen van de visie op het huwelijk, is aan de respondenten gevraagd de volgende vier items op volgorde van belangrijkheid voor een huwelijksrelatie te plaatsen: 'duurzaamheid (samen oud worden)', 'vrijheid om ook eigen dingen te doen', 'je thuis en veilig voelen' en 'iets voor elkaar betekenen'. Wanneer het belangrijkste item een 1 krijgt en het minst belangrijke item een 4, is de uitkomst als in tabel 2.6.2.

Tabel 2.6.2 *Volgorde van belang voor de huwelijksrelatie, in %.*

items	1	2	3	4
duurzaamheid	28	17	22	33
vrijheid om ook eigen dingen te doen	5	22	28	45
je thuis en veilig voelen	16	29	38	17
iets voor elkaar betekenen	53	31	12	4

Het item 'duurzaamheid' berust op de gedachte dat een huwelijk wordt aangegaan als een levenslange verbintenis. 28% van de respondenten vindt duurzaamheid het belangrijkste in een huwelijksrelatie.

'Vrijheid om ook eigen dingen te doen' is een indicator van de denkbepelden omtrent zelfstandigheid in het huwelijk. 5% van de respondenten vindt dit het belangrijkste in een huwelijksrelatie.

Het is duidelijk dat 'iets voor elkaar betekenen' het belangrijkste wordt gevonden in een huwelijksrelatie (53%).

Tabel 2.6.3 geeft inzicht in de gemiddelde volgorde van het belang van de vier items.

Tabel 2.6.3 Gemiddelde volgorde van belang op een schaal van 1 tot en met 4.

items	gemiddelde score	standaardafwijking
iets voor elkaar betekenen	1.7	0.8
je thuis en veilig voelen	2.6	1.0
duurzaamheid	2.6	1.2
vrijheid om ook eigen dingen te doen	3.1	0.9

Uit tabel 2.6.3 blijkt dat iets voor elkaar betekenen gemiddeld de laagste score krijgt en dus het belangrijkste wordt gevonden.

2.6.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Wanneer een tekentoets gedaan wordt is het item iets voor elkaar betekenen significant belangrijker dan de andere drie. 'Vrijheid om ook eigen dingen te doen' wordt significant het minst belangrijk gevonden. 'Duurzaamheid' en 'je thuis en veilig voelen' worden ongeveer gelijk gewaardeerd.

Stelling 1 (moet het huwelijk opgevat worden als een levenslange band of is het onder bepaalde omstandigheden opzegbaar) en het item duurzaamheid liggen op hetzelfde vlak. Om deze reden is onderzocht of de antwoorden op deze twee vragen samenhang vertonen. Dit blijkt inderdaad zo te zijn, een tau Kendall van 0.27 geeft aan dat wanneer een respondent het huwelijk ziet als een levenslange band die eigenlijk onverbreekbaar is, zij duurzaamheid in een relatie belangrijker vindt.

Ook het item vrijheid om ook eigen dingen te doen en het item ieder eigen dingen doen uit paragraaf 2.4.2 liggen op hetzelfde vlak. Een tau Kendall van 0.23 geeft aan dat naarmate een respondent vrijheid om ook eigen dingen te doen belangrijker vindt in een huwelijksrelatie, zij het positiever waardeert dat ieder eigen dingen doet.

Om inzicht te krijgen in wat de geprefereerde samenlevingsvorm is, huwelijk of samenwonen, wordt de huwelijk-samenwonen schaal van Van der Wouw gebruikt. Deze bestaat uit stelling 2, stelling 3 en stelling 4 van tabel 2.6.1. Deze geven aan of de respondent het huwelijk een duidelijk van het samenwonen te onderscheiden en te prefereren leefvorm vindt. De betrouwbaarheid van deze schaal wordt gegeven met een alpha van Cronbach van 0.66.

De somscore van de drie items gedeeld door het aantal items is de score van de respondenten op deze schaal. Een hoge score betekent dat het huwelijk boven het samenwonen geprefereerd wordt. De gemiddelde score bedraagt 2.6 op een schaal van 1 tot en met 5 met een standaardafwijking van 1.0. De score tendert licht een preferentie voor het huwelijk.

2.6.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

De vraag kan gesteld worden of het verschil in de achtergrondsituatie van de respondenten van invloed is op het denken over huwelijk en samenwonen. De bevindingen staan vermeld in tabel 2.6.4.

Een positief verband bij de zeven stellingen geeft aan dat respondenten met een hogere waarde op de sociaal-structurele variabele meer naar de b-stelling neigen dan naar de a-stelling. De vier andere items over huwelijk zijn zo gecodeerd dat een positief verband betekent dat met een stijging van de waarde van de sociaal-structurele variabele, het item steeds belangrijker wordt.

Tabel 2.6.4 *Associatie tussen items over huwelijk en samenwonen en sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

stellingen en items	SES	SRM	gezinsfase
stelling 1	<u>0.19</u>	<u>-0.23</u>	<u>-0.13</u>
stelling 2	-0.05	<u>0.21</u>	0.04
stelling 3	<u>-0.13</u>	<u>0.24</u>	<u>0.15</u>
stelling 4	-0.06	<u>0.36</u>	<u>0.10</u>
stelling 5	-0.05	0.04	<u>0.08</u>
stelling 6	-0.04	<u>-0.11</u>	<u>-0.09</u>
stelling 7	<u>0.14</u>	<u>-0.12</u>	<u>-0.15</u>
duurzaamheid	<u>-0.18</u>	0.05	<u>0.23</u>
vrijheid voor eigen dingen	<u>0.15</u>	<u>-0.17</u>	-0.07
thuis en veilig voelen	0.04	0.03	<u>-0.10</u>
iets voor elkaar betekenen	0.04	<u>0.08</u>	<u>-0.17</u>

De mening over de vraag of het huwelijk al dan niet opgevat moet worden als een levenslange band blijkt redelijk samen te hangen met de sociaal-economische status van de respondent. Hoe hoger de SES, hoe meer men vindt dat het huwelijk een overeenkomst is die partijen onder bepaalde voorwaarden ook weer op kunnen zeggen.

Ook hangt de SES samen met de mate waarin duurzaamheid belangrijk gevonden wordt in een huwelijksrelatie. De waarde hiervan neemt af met het stijgen van de SES. Wanneer de SES stijgt, wordt de vrijheid die partners elkaar bieden in een relatie steeds belangrijker.

Ook is de relatie tussen de items en 'godsdienstigheid' (SRM) onderzocht. Voor stelling 1 betekent de negatieve samenhang dat hoe religieuzer de respondenten

zijn, hoe meer zij het huwelijk beschouwen als een levenslange band die eigenlijk onverbreekbaar is. Voor de stellingen 2 t/m 4 geldt een positieve samenhang. Het blijkt dat hoe religieuzer de respondent is, hoe meer zij standpunten innemen dat het huwelijk anders dan het samenwonen is, dat het huwelijk de meest natuurlijke relatievorm is en dat jongeren direct zouden moeten gaan trouwen en niet eerst een tijdje samenwonen. De waardering voor vrijheid van partners in een relatie daalt met het stijgen van de 'godsdienschtigheid'.

De gezinsfase blijkt geen hoge samenhang te vertonen met de visie op huwelijk en samenwonen. Wel is het van belang voor de waarden die belangrijk gevonden worden in een relatie. Zo stijgt de waardering voor duurzaamheid van een relatie met het toenemen van de gezinsfase en wordt het iets voor elkaar betekenen steeds onbelangrijker.

2.6.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur

In de literatuur komt naar voren dat de meningen verdeeld zijn wat betreft de vraag of het huwelijk in betekenis zal inboeten in de toekomst. Weeda stelt onder andere dat het huwelijk in de toekomst minder belangrijk zal worden (Weeda, 1981). De respondenten in ons onderzoek zijn het niet met deze auteur eens, 74% van hen denkt dat het huwelijk in de toekomst gebruikelijk zal blijven. Wellicht speelt het feit dat alle respondenten getrouwd zijn en vanuit hun eigen situatie denken, een rol. Toch denkt 26% van de gehuwde vrouwen dat het huwelijk in de toekomst in onbruik zal raken, en het mag opmerkelijk genoemd worden dat een grote minderheid der (gehuwde) vrouwen uit de onderzochte gezinnen de eigen leefvorm eigenlijk ter discussie stelt.

Kampschuur, Buunk en Schaap (1990) stellen dat het zeer onwaarschijnlijk is dat ooit één van de 'alternatieve' leefvormen een serieuze concurrent voor het huwelijk zal zijn.

70% van de respondenten in Arkel en Kedichem vindt het ongehuwd samenwonen echter hetzelfde als het huwelijk. Dit duidt erop dat het huwelijk niet meer de enige optie is. Het lijkt erop dat het huwelijk niet meer de vanzelfsprekende relatievorm van vroeger is, maar een mogelijkheid. Het ongehuwd samenwonen wordt ook geaccepteerd. Hierbij tekenen wij wel aan dat ongehuwd samenwonen een andere positie binnen de levensloop kan hebben dan het huwelijk. Het is gebruikelijk dat samenwonen bij velen vooraf gaat aan het huwelijk. Het is daardoor slechts ten dele een alternatief voor het huwelijk.

De gevonden samenhang tussen de gedachten over samenleefvormen en de sociaal-structurele variabelen van de respondenten in dit onderzoek komen overeen met de bevindingen van Liefbroer (1991), alhoewel zijn gegevens betrekking hebben op mensen in de leeftijd van 18 tot en met 26 jaar. Ook in dit onderzoek is een duidelijke relatie tussen 'godsdienschtigheid' en de denkbeelden over huwelijk en samenwonen aanwezig, terwijl de relatie met andere variabelen als SES en gezinsfase minder duidelijk naar voren komt.

2.7 MOEDERSCHAP

Deze paragraaf heeft het moederschap als thema. De hier gepresenteerde resultaten zijn deels afkomstig van Van der Wouw (1988).

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over moederschap worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 2.7.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

2.7.1 Literatuur

Door de jaren heen is de betekenis die aan het begrip moederschap gegeven wordt aan verandering onderhevig geweest. In hun onderzoek uit het begin der jaren tachtig vinden Knijn en Verheijen drie typen opvattingen over moederschap. Deze kunnen als volgt worden omschreven. Het opofferingsperspectief is kenmerkend voor de opvattingen over het moederschap in de jaren zestig. In dit perspectief is moederschap vooral een kwestie van dienstbaarheid. De eerste zorg van de moeder is het schone huis, de schone kleding van de kinderen en de goede voeding. Haar verantwoordelijkheid betreft de gezinsrelaties waarin ze een harmoniserende rol vervult. De opvoeding die de moeder haar kinderen geeft staat in het teken van de begeleiding van de kinderen tot goede burgers. Omdat de vrouw moeder is weet ze intuïtief wat goed is voor de kinderen, de moederlijke eigenschappen zijn aangeboren. Het opvoedingsperspectief is kenmerkend voor de opvattingen over het moederschap in de jaren zeventig. De opvoeding van het individuele kind staat centraal. De capaciteit van een moeder komt tot uitdrukking in haar aanwezigheid en in de mate waarin ze de cognitieve en emotionele ontwikkeling van haar kind weet te begeleiden en te stimuleren. Niet langer wordt verondersteld dat moeders als vanzelfsprekend over deze capaciteiten beschikken. Opvoedingsadviezen leren vrouwen moeder te zijn. Huishoudelijk werk wordt minder belangrijk dan de opvoeding. De activiteiten die de vrouw buitenshuis onderneemt worden gezien vanuit het perspectief van de opvoeding. Een goede moeder moet weten wat er buiten de vier muren van haar huis gebeurt. In de jaren zeventig werd in de maatschappij kinderen krijgen, verzorgen en opvoeden niet meer beschouwd als alleenzigmakende, echt vrouwelijke taak. Het ontplooiingsperspectief is kenmerkend voor de opvattingen over het moederschap in de jaren tachtig. Moederschap is één van de mogelijke vormen van ontplooiing van de vrouw. Via het moederschap kunnen vrouwen zich ontwikkelen, het is belangrijk te kunnen genieten van de relatie met het kind en bovendien is het mogelijk in het moederschap niet-vermoede eigenschappen en capaciteiten van jezelf te ontdekken. Het moederschap is een bewuste keuze. De inhoud van de relatie met het kind wordt belangrijk. Concrete opvoedingsadviezen maken plaats voor begeleiding bij het zoeken naar eigen behoeften en die van het kind. Moeder wordt wel als meest verantwoordelijke gezien en is degene die een voortdurende afweging maakt tussen haar eigen behoeften en die van het kind. Veelvormigheid en verscheidenheid van opvattingen zijn de

kenmerken van dit moederschapsperspectief (Knijn en Verheijen, 1982, 1983, in: Knijn en Verheijen, 1986).

Wanneer naar de verschuivingen in rolopvattingen naar sekse gekeken wordt, is er sprake van een omwenteling. Was men in het begin van de jaren zestig nog de mening toegedaan dat de bestemming van de vrouw bij uitstek gelegen was in huwelijk en gezin en dat hiermee maatschappelijke ongelijkheid tussen de seksen een gegeven was, twintig jaar later overheerst de mening dat mannen en vrouwen maatschappelijk gezien gelijke mogelijkheden dienen te hebben. Zolang er gesproken wordt van maatschappelijke gelijkheid tussen vrouwen en mannen, is een overgrote meerderheid hiervoor geporteerd. Deze gelijkheid kent echter haar begrenzing in het moederschap. In de jaren tachtig zijn zowel vrouwen als mannen van mening dat vrouwen aan het gezin de voorrang moeten geven. Er wordt veel belang gehecht aan de relatie tussen moeder en kind: voor een betrekkelijk groot deel van de ondervraagde respondenten in het onderzoek van Knijn en Verheijen heeft het moederschap, terwille van de ontwikkeling van de moeder-kind relatie, prioriteit boven de zelfstandige ontwikkeling van de vrouw (Knijn en Verheijen, 1986). Ook blijkt het dagelijkse leven van moeders minder veranderd te zijn dan op grond van de veranderde opvattingen over moederschap verwacht mag worden. Het verzorgen en opvoeden van kinderen wordt nog steeds niet gezien als werk, terwijl het vrouwen voortdurend bezig houdt. Het delen van de verantwoordelijkheid voor kinderen wordt weliswaar gepropageerd, maar in de praktijk blijkt dat weinig mannen bereid zijn tot daadwerkelijk taken te delen, zeker als dat bijvoorbeeld betekent dat zij een deel van hun baan moeten opgeven (Zipper, 1987). Knijn en Verheijen vinden in hun onderzoek een relatie tussen de sociaal-economische status en het moederschapsperspectief. Tevens vinden zij een relatie tussen het moederschapsperspectief en de godsdienstigheid van de respondenten (Knijn en Verheijen, 1988).

2.7.2 Frequentieverdelingen

De hier gebruikte items zijn afkomstig van de moederschapsschaal die door Van der Wouw (1988) is geconstrueerd. Details van deze schaal worden in paragraaf 2.7.3 behandeld. De volgende items vormen deze moederschapsschaal: voor je persoonlijke ontwikkeling is het hebben van kinderen een belangrijke stimulans; ik vind dat alle inspanningen die je je als moeder getroost vroeg of laat de moeite lonen; ik vind dat je volledig tevreden kunt zijn met je leven als je een goede moeder bent geweest; alleen al het gevoel dat kinderen je nodig hebben maakt het hebben van kinderen de moeite waard; een prettige kant van het hebben van kinderen is voor mij dat het je verantwoordelijkheidsgevoel geeft; ik vind dat het in de natuur van de vrouw ligt naar een kind te verlangen.

Wanneer naar de frequentieverdeling van tabel 2.7.1 wordt gekeken, blijkt dat bij iedere stelling steeds een meerderheid van de ondervraagde vrouwen het hiermee eens is. Hierbij moet wel bedacht worden dat alle hier ondervraagde vrouwen zelf moeder zijn. Vooral de stelling dat alle inspanningen die een moeder doet vroeg of laat de moeite lonen kreeg veel bijval (83%). 61% van de respondenten vindt dat het in de natuur van de vrouw ligt om naar een kind te verlangen.

Tabel 2.7.1 *Houding ten opzichte van kinderen, in %.*

stellingen	mee eens	niet eens, niet oneens	mee oneens
stelling 1	78	5	17
stelling 2	83	7	10
stelling 3	57	9	34
stelling 4	68	7	25
stelling 5	68	8	24
stelling 6	61	8	31

2.7.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Centraal bij de constructie van de moederschapsschaal (Van der Wouw, 1988) stond de vraag in hoeverre gehuwde vrouwen met kinderen het moederschap zien als hun dominante levensperspectief, of de mate waarin zij het moederschap als sociale identiteit juist afwijzen. Van der Wouw heeft zijn schaal afgeleid van een schaal van Niphuis-Nell (1981). Zij verrichtte onderzoek naar de motivatie voor het ouderschap onder vrouwen. Zij heeft voor het registreren van satisfacties bij de motivatie voor het ouderschap, grotendeels ontleend aan bestaande literatuur, een aantal schalen ontwikkeld. Vier van de zes items uit de door haar gehanteerde schaal zijn overgenomen. De schaal is aangevuld met de twee items 'het ligt in de natuur van de vrouw om naar een kind te verlangen' en 'kinderen zijn een belangrijke stimulans voor je persoonlijke ontwikkeling'. De schaal kan ook inzicht verschaffen in de veranderingen in de ouder-kind relatie. Was een kind vroeger een vanzelfsprekendheid voor een getrouwde vrouw, tegenwoordig is het nemen van een kind een mogelijkheid. Ook wordt een kind vanuit andere inzichten opgevoed. Starre voorschriften hebben veelal plaats gemaakt voor een meer persoonlijke benadering, waarbij de aandacht meer uitgaat naar begeleiding bij de ontwikkeling van de emotionele en relationele aspecten van het kind (Knijn en Verheijen, 1988).

De betrouwbaarheid van de schaal bleek redelijk te zijn (alpha van Cronbach = 0.76). Scores van respondenten op de moederschapsschaal kunnen lopen van 1 (helemaal mee eens) tot en met 5 (helemaal mee oneens). Een hoge score geeft een grotere afwijzing van het ideaal van moederschap als levensperspectief. De gemiddelde score over 'moederschap' bleek 2.3 te zijn met een standaardafwijking van 0.9. De ondervraagde moeders hebben dus een lichte neiging moederschap als een dominant levensperspectief te zien.

2.7.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Uit onderzoek van Knijn en Verheijen blijkt dat er een sterk verband bestaat tussen het moederschapsperspectief en de sociaal-economische status van de vrouw. Ook vinden zij dat de godsdienstigheid van de respondenten bepalend is voor het standpunt dat wordt ingenomen (Knijn en Verheijen, 1988). Tabel 2.7.2 laat dergelijke verbanden voor de respondenten in Arkel en Kedichem zien.

Tabel 2.7.2 *Associatie tussen moederschapitems en sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

stellingen	SES	SRM	gezinsfase
stelling 1	<u>0.10</u>	-0.07	<u>-0.09</u>
stelling 2	0.07	<u>-0.09</u>	-0.02
stelling 3	<u>0.26</u>	-0.02	<u>-0.16</u>
stelling 4	<u>0.29</u>	-0.04	<u>-0.09</u>
stelling 5	<u>0.21</u>	-0.05	<u>-0.15</u>
stelling 6	<u>0.15</u>	<u>-0.19</u>	<u>-0.12</u>

Een positief verband in tabel 2.7.2 geeft aan dat de respondenten het minder met de stellingen eens zijn wanneer zij een hogere score op de sociaal-structurele variabele hebben.

Uit deze tabel blijkt dat de sociaal-economische status weinig invloed heeft op de eerste twee items. Voor deze items geldt dat onafhankelijk van de sociale klasse een meerderheid van de respondenten het ermee eens is dat kinderen een stimulans zijn voor je persoonlijke ontwikkeling en dat alle inspanningen die je je als moeder getroost vroeg of laat de moeite lonen. De volgende vier items laten een ander beeld zien. Vrouwen uit de lagere sociaal-economische statusgroepen zijn tevreden met hun leven wanneer ze een goede moeder zijn geweest. Dit in tegenstelling tot de hogere groepen. Dit verband geldt ook voor de stelling dat alleen al het gevoel dat kinderen je nodig hebben het hebben van kinderen de moeite waard maakt en in iets mindere mate voor de mening dat het in de natuur van de vrouw ligt om naar een kind te verlangen.

De 'godsdienstigheid' van de respondent is niet onderscheidend voor het moederschapsperspectief dat aangehangen wordt. Er is enkel bij de stelling dat het in de natuur van de vrouw ligt om naar een kind te verlangen een verband zichtbaar; hoe godsdienstiger de respondent, hoe meer zij het eens is met deze stelling.

Ook de gezinsfase is niet sterk bepalend voor de mate waarin de vrouw het moederschap als sociale identiteit aanneemt of afwijst.

Wanneer enkel naar de richting van de verschillende verbanden gekeken wordt,

blijkt dat de SES positief, en het SRM en de gezinsfase juist negatief samenhangen met de stellingen. Dit wijst erop dat wanneer de respondent een hogere score op het SRM en de gezinsfase heeft, zij het moederschap meer als dominant levensperspectief ziet. Dit in tegenstelling tot de SES: wanneer deze stijgt neemt de dominantie van het moederschap als levensperspectief juist af.

2.7.5 Onderzoekresultaten vergeleken met de literatuur

Uit onderzoek van Knijn en Verheijen blijkt dat er een sterk verband bestaat tussen het moederschapsperspectief en de sociaal-economische status van de vrouw (Knijn en Verheijen, 1988).

Dit verband blijkt ook bij onze respondenten in Arkel en Kedichem aanwezig te zijn. Bij vijf van de zes items bleek een significant verband met de sociaal-economische status te bestaan. Dit verband was echter slechts bij drie van de items betekenisvol.

Knijn en Verheijen vinden tevens een verband met 'godsdienstigheid'. Dit verband kon bij de respondenten in Arkel en Kedichem echter niet aangetoond worden.

Mogelijk is dit te wijten aan een andere opbouw van de SRM-schaal. Knijn en Verheijen kijken slechts naar de frequentie van de kerkgang. In dit onderzoek is deze vraag één van de elementen waaruit de schaal is opgebouwd. Wanneer enkel naar kerkgang wordt gekeken, blijkt echter nog minder samenhang te bestaan tussen het moederschapsperspectief en de geconstrueerde variabele SRM.

Zipper stelt dat het delen van de verantwoordelijkheid voor kinderen tussen man en vrouw weliswaar gepropageerd wordt, maar dat in de praktijk weinig mannen bereid zijn tot daadwerkelijk delen (Zipper, 1987). In paragraaf 2.2 bleek dat delen van de verantwoordelijkheid voor de kinderverzorging door 50% van de respondenten in Arkel en Kedichem gewenst wordt. Slechts 25% van de respondenten deelt deze verantwoordelijkheid ook in de praktijk.

2.8 ALGEMEEN GEZINSSOCIOLOGISCHE CONCEPTEN SAMENGEVAT

De taakverdeling binnen de gezinnen is nog sterk traditioneel. Bijna alle vrouwen zijn verantwoordelijk voor de huishouding en drie kwart vindt dat het ook zo behoort te zijn. De taakverdeling bij de kinderverzorging is iets minder traditioneel. Drie kwart van de vrouwen is hiervoor verantwoordelijk en de helft vindt dat dat ook zo behoort te zijn. De sociaal-economische status is van invloed op de taakverdeling in het gezin. In gezinnen met een hogere SES doet de man meer in de huishouding. De gezinsfase heeft een tegengesteld effect op de taakverdeling in de huishouding. Hoe later de gezinsfase, hoe minder de man in de huishouding doet.

Over de zeggenschap in de relatie zijn de rollen sterk verdeeld. De man heeft heel duidelijk meer te zeggen over het merk van de aan te schaffen auto en de vrouw over wat er warm gegeten wordt. De partners beslissen samen over het tv-programma, de weekendactiviteit en de aan te schaffen koelkast. In gezinnen

met een hogere SES wordt de beslissing over de auto vaker gezamenlijk genomen. Voor de beslissing over de warme maaltijd geldt dat deze iets vaker gezamenlijk wordt genomen wanneer de vrouw een betaalde baan heeft.

Een meerderheid van de vrouwen vindt eigen dingen doen positief, maar financiële onafhankelijkheid en eigen vrienden hebben vinden zij juist negatief voor de huwelijksrelatie. Vrouwen uit een meer sociaal-religieus milieu vinden financiële onafhankelijkheid negatiever dan vrouwen uit een minder sociaal-religieus milieu. De vrouwen vinden zelfbepalingseigenschappen belangrijker dan conformistische eigenschappen in kinderen. Vrouwen met een hogere SES vinden deze conformistische eigenschappen nog minder belangrijk.

Het samenwonen is naast het huwelijk als leefvorm aanvaard. Vrouwen vinden dat jongeren eerst zouden moeten gaan samenwonen alvorens te trouwen, maar tevens denken zij dat het huwelijk in de toekomst gebruikelijk zal blijven.

Vrijheid om ook eigen dingen te doen wordt in een relatie minder belangrijk gevonden dan bijvoorbeeld duurzaamheid. Vrouwen uit een meer sociaal-religieus milieu vinden dit nog minder belangrijk dan vrouwen uit een minder sociaal-religieus milieu. Vrouwen met een hogere SES vinden duurzaamheid juist minder belangrijk dan vrouwen met een lagere SES. Vrouwen uit een latere gezinsfase hechten meer belang aan duurzaamheid.

De vrouwen zien het moederschap als dominant levensperspectief. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de mening van de vrouw dat alleen al het gevoel dat kinderen je nodig hebben het hebben van kinderen de moeite waard maakt. Vrouwen met een hogere SES zijn het hier minder mee eens dan vrouwen met een lagere SES.

3. Concepten van de vrijetijdstypologie

3.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk komen de concepten aan de orde die ten grondslag liggen aan de vrijetijdstypologie¹. Ieder concept wordt in een aparte paragraaf besproken. De opbouw van deze paragrafen is identiek. Begonnen wordt met een beschrijving van de literatuur, die vergelijkbaar is met de geselecteerde vragen. Vervolgens komen de frequentieverdelingen aan bod die een eerste indruk geven van het betreffende concept. Daarna wordt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens verricht en wordt een relatie met de sociaal-structurele variabelen gegeven. De paragrafen worden afgesloten met een vergelijking van de onderzoeksresultaten en de literatuur.

In paragraaf 3.2 komt de taakverdeling in de vrije tijd aan bod. Dit concept behandelt de taakverdeling tussen man en vrouw in het vrijetijdsdomein. In paragraaf 3.3. wordt de vraag gesteld hoe de ondervraagde vrouwen vrije tijd definiëren, wat zij als echte vrije tijd beschouwen. Paragraaf 3.4 gaat in op de mate waarin een gezin activiteiten gezamenlijk onderneemt. De hoeveelheid vrijheid die partners elkaar geven in een huwelijk wordt behandeld in paragraaf 3.5. Een aantal activiteiten komt aan bod die door man en vrouw samen dan wel apart gedaan kunnen worden. In paragraaf 3.6 gaat de aandacht uit naar de mate waarin er sprake is van een sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding. Is de sekse van het kind bepalend voor de gedragingen die worden toegestaan en de waarden die worden doorgegeven? Belangrijke vrijetijdsbestedingen, het televisie kijken en het doen van spelletjes, staan centraal in paragraaf 3.7. Ten slotte komt in paragraaf 3.8 de autonomie die gegeven wordt aan kinderen aan de orde. Hier wordt aandacht besteed aan de beslissingsvrijheid die aan kinderen wordt gegeven.

3.2 TAAKVERDELING VRIJE TIJD

In deze paragraaf wordt de taakverdeling in de vrije tijd behandeld. Hierbij gaat het om taken die vervuld worden in de vrije tijd, zoals het contact houden met de familie, het spelen met de kinderen en het serveren van drank bij bezoek. In het eerste deel van deze paragraaf wordt een korte schets gegeven van de literatuur, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf worden de onderzoeksgegevens nader bekeken en in het vierde deel vindt een koppeling met de sociaal-structurele variabelen plaats. Deze paragraaf wordt afgesloten met een vergelijking van de onderzoeksresultaten en de literatuur.

---

¹ De vrijetijdstypologie berust op de vrije tijd van het gezin, van de gezinsleden. Eigenlijk hebben we het hier over gezinsvrijetijdsideologie (family leisure).

3.2.1 Literatuur

Tot in de jaren zestig is er in Nederland een consensus aanwezig als het gaat om het benadrukken van de waarde van het gezin en de eigen taak van mannen en vrouwen daarin (Damsma, 1988, in: Karsten, 1992). In de jaren vijftig heeft de huisvrouw een opdracht, aan de verzakelijking van de maatschappij en de verleiding van de commerciële markt dienen vrouwen een liefdevol tegenwicht te bieden. Zij krijgen de taak te zorgen dat het voor de man en kinderen thuis goed toeven is en de opdracht zich in te passen in het ideaal van de 'harmoneuze ongelijkheid'. De schrik van de losbandigheid van vrouwen direct na de bevrijding zit nog in de benen. Van verschillende kanten kwam er een pleidooi om de leerplicht te verlengen en jonge vrouwen via scholing voor te bereiden op de eigenlijke bestemming (huisvrouw). Het huishoudonderwijs voor meisjes neemt een hoge vlucht. Ook hierdoor wordt de basis gelegd voor de sekse-specifieke taakverdeling in het gezin (Vossen, 1987, in: Karsten, 1992).

Mede onder invloed van de vrouwenbeweging is in de jaren zestig en zeventig de positie van de vrouw binnen het gezin ter discussie gesteld. Aan de vanzelfsprekendheid 'moeder is huisvrouw' kwam een einde. Er is meer ruimte gekomen om posities te bekleden naast die van moeder en huisvrouw. Deze nieuwe posities openen de weg naar andere rechten en plichten dan de traditionele (huis)vrouwelijke. Traditionele regels maken plaats voor meer geïndividualiseerde regels. Het proces van individualisering kan hier opgevat worden als een toename van het aantal verbanden waarin vrouwen deelnemen, waarbij gezin en familieverband de dominantie verliezen. In de dagelijkse tijdsbesteding van bepaalde groepen vrouwen is het structureren van tijd rond vele bezigheden thuis en buitenshuis belangrijk geworden. Taakgeoriënteerd handelen heeft plaatsgemaakt voor tijdgeoriënteerd handelen. Vrije tijd krijgt een zelfstandige betekenis naast de zorg- en arbeidstijd. De zeggenschap van vrouwen over vrije tijd en vrijetijdsbesteding is nu ten opzichte van de jaren vijftig toegenomen (Karsten, 1992).

Vrouwen en mannen beschouwen en waarderen zichzelf en elkaar vanuit de in onze cultuur gangbare voorstellingen van vrouwelijkheid en mannelijkheid. Die voorstellingen bevatten vaak impliciet een vorm van ongelijkheid, die zich echter aan de bewuste waarneming en ervaring onttrekt omdat men die denkbeelden als vanzelfsprekend ervaart. Juist die vanzelfsprekendheid fungeert als een zeer effectief defensiemechanisme tegen verandering; conservatisme inzake de sekseverhouding wordt juist door die weinig bewuste vanzelfsprekendheden in onze gevoels- en belevingswereld in stand gehouden (Komter, 1990).

Rubin vindt ook nog in de jaren zeventig bij arbeidersgezinnen een rigide taakverdeling tussen vrouwen en mannen. Mannen blijken hun gezag vooral te ontleen aan het feit dat zij het loon inbrengen en ze ervaren het vaak als zeer bedreigend wanneer de vrouwen buitenshuis willen gaan werken (Rubin, 1976, in: Komter, 1990). Tegenwoordig is het geen uitzondering meer dat ook gehuwde vrouwen naast de zorg voor een gezin een beroepsloopbaan als levensdoel hebben en mogen hebben. Het toegenomen aantal vrouwen dat een gezin combineert met betaald werk toont aan dat er veranderingen hebben plaatsgevonden in de maatschappelijke positie van gehuwde vrouwen (De Jonghe *et al.*, 1990).

Horna zegt hierover dat de jaren tachtig in theorie gekenmerkt kunnen worden door een minder scherpe roldifferentiatie en gelijkere verdeling van de huishoudelijke en gezinstaken. Horna stelt tevens dat vaders minder tijd besteden aan het spelen met hun kinderen als hun vrouw voltijds werkt dan wanneer hun vrouw een deeltijdbaan heeft of niet buitenshuis werkt (Horna, 1989).

3.2.2 Frequentieverdelingen

In de literatuur komt wel naar voren dat er nog steeds sprake is van een zekere rolverdeling tussen mannen en vrouwen. De taakverdeling in de vrijetijdssfeer is onderzocht via de vraag: 'Wie organiseert (organiseerde) bij U thuis de volgende zaken of doet (deed) de volgende dingen?'. Het betrof contact houden met de familie van de man, contact houden met de familie van de vrouw, verjaardagsfeestjes, spelen met de kinderen, kinderen voorlezen, serveren van koffie bij bezoek, serveren van (de) borrel bij bezoek. De respondenten konden daarbij kiezen uit vijf antwoordcategorieën die liepen van 'altijd de vrouw' tot en met 'altijd de man'. Na het samenvoegen van enkele categorieën ontstond de frequentieverdeling van tabel 3.2.1.

Tabel 3.2.1 *Taakverdeling in de vrije tijd, in %.*

taakverdeling	vrouw	beiden even vaak/ zoals het uitkomt	man
contact met familie man	40	49	11
contact met familie vrouw	61	38	1
verjaardagsfeestjes	71	28	1
spelen met kinderen	33	61	6
voorlezen kinderen	67	26	7
serveren koffie	83	16	1
serveren borrel	21	23	56

De tabel laat zien dat het contact met de familie van de vrouw meestal onderhouden wordt door de vrouw (61%) en het contact met de familie van de man meestal door beiden (49%).

Het organiseren van verjaardagsfeestjes en het voorlezen van de kinderen gebeurt in de meeste gevallen door de vrouw. Deze beide activiteiten worden in ongeveer een kwart van de gezinnen even vaak door beide partners gedaan. Het komt echter weinig voor dat de man meestal de kinderen voorleest (7%), of de verjaardagsfeestjes organiseert (1%).

Met de kinderen spelen is één van de dingen die in een groot aantal gezinnen even vaak door de man als door de vrouw gedaan worden (61%).

Het serveren van de koffie wordt meestal door de vrouw gedaan (83%), vrijwel nooit door de man (1%). Het serveren van de borrel blijkt een andere dimensie te bezitten dan het serveren van de koffie, aangezien deze taak voornamelijk voor rekening van de man komt (56%).

Uit tabel 3.2.1 blijkt duidelijk dat het, met uitzondering van het serveren van een borrel, het zelden voorkomt dat de man deze vrijetijdstaken zelf doet.

In het onderzoek is ook de vraag gesteld hoe de ideale taakverdeling zou moeten zijn. Hieruit zou afgeleid kunnen worden hoe sterk de roldifferentiatie in theorie is.

Tabel 3.2.2. Ideale taakverdeling in de vrije tijd, in %.

ideale taakverdeling	vrouw	beiden even vaak/ zoals het uitkomt	man
contact met familie man	8	82	10
contact met familie vrouw	20	80	-
verjaardagsfeestjes	44	55	1
spelen met kinderen	6	94	-
voorlezen kinderen	16	82	2
serveren koffie	59	40	1
serveren borrel	8	49	43

Tabel 3.2.2 laat zien dat het serveren van koffie en borrel ook in theorie een sterke roldifferentiatie hebben. 59% van de respondenten vindt dat de vrouw de koffie behoort te serveren en volgens 43% van de respondenten behoort de man bij bezoek de borrel te serveren. Bij de andere items lijkt er minder sprake te zijn van roldifferentiatie, het antwoord 'man en vrouw even vaak' wordt steeds het meest genoemd.

3.2.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Wanneer de items 'houdt contact met familie man' en 'houdt contact met familie vrouw' worden bezien, blijkt dat de vrouw in 39% van de ondervraagde gezinnen zowel het contact met haar eigen familie, als dat met de familie van haar man onderhoudt. Het aantal mannen dat het contact met beide families onderhoudt is te verwaarlozen (0.3%). Er werd verwacht dat in een groot deel van de gezinnen man en vrouw beiden het contact met hun eigen familie onderhouden. Dit is echter slechts in 9% van de ondervraagde gezinnen het geval. Het contact met de familie van de man wordt in de meeste gezinnen samen onderhouden, terwijl het contact met de familie van de vrouw meestal door de vrouw wordt onderhouden.

Wanneer het serveren van de dranken bij bezoek nader bekeken wordt blijkt dat de vrouw in 30% van de gezinnen zowel de koffie als de borrel serveert. Het komt slechts weinig voor dat de man deze beide dranken serveert (1%). Hieruit blijkt dat de borrel serveren de aangelegenheid van de man is en dat koffie serveren meer door de vrouw gedaan wordt. In 47% van de ondervraagde gezinnen is dit ook de daadwerkelijke taakverdeling.

Er blijkt een verband te bestaan tussen wat de respondent in theorie de juiste situatie vindt en de situatie zoals deze in de dagelijkse praktijk is. De gevonden verbanden kunnen worden weergegeven door Cramer's V en staan in tabel 3.2.3.

Tabel 3.2.3 *Associatie tussen bestaande en ideale taakverdeling in de vrije tijd; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

contact met familie man	<u>0.37</u>
contact met familie vrouw	<u>0.39</u>
verjaardagsfeestjes	<u>0.37</u>
spelen met kinderen	<u>0.31</u>
voorlezen kinderen	<u>0.31</u>
serveren koffie	<u>0.29</u>
serveren borrel	<u>0.41</u>

De gevonden verbanden in tabel 3.2.3 geven aan dat de man in de praktijk minder doet dan zijn vrouw zou willen.

Het gevonden verband is ook met behulp van een tekentoets onderzocht; hieruit blijkt dat de ideale situatie steeds een significant hogere score krijgt dan de bestaande situatie. Een hogere score duidt erop dat de man meer doet of zou moeten doen. Er kan dus gesteld worden dat volgens de respondenten de man zich meer met deze zaken bezig zou moeten houden dan hij in werkelijkheid doet.

Gezien de hoge associatie tussen de bestaande en de ideale situatie wordt bij de principale componenten analyse en de vergelijking met de sociaal-structurele variabelen enkel verder gewerkt met de bestaande situatie.

De vraag of bij de taakverdeling in de vrije tijd meerdere dimensies kunnen worden onderscheiden kan worden beantwoord met behulp van een principale componenten analyse. Deze leverde drie factoren op waarvan de factorladingen in tabel 3.3.4 staan vermeld.

Voor de naamgeving van de factoren wordt gekeken naar wat de items die op dezelfde factor laden gemeen hebben. Op de eerste factor laden de items hoog die gaan over contact houden met familie, deze factor zou dan ook de naam 'contact familie' kunnen krijgen.

Tabel 3.2.4 *Factorloadingen taakverdeling vrije tijd met een totaal verklaarde variantie van 64%.*

taakverdeling	factor 1	factor 2	factor 3
contact met familie man	0.91		
contact met familie vrouw	0.91		
serveren van de borrel		0.79	
serveren van de koffie		0.62	
verjaardagsfeestjes		0.58	
kinderen voorlezen			0.83
spelen met kinderen			0.76

De tweede factor krijgt hoge ladingen van de items over het serveren van koffie en borrel bij bezoek en het item organisatie verjaardagsfeestjes. Deze factor zou dan 'visite/bezoek' genoemd kunnen worden. De items die over de tijd met de kinderen gaan laden hoog op de derde factor. Deze factor wordt 'vrije tijd met kinderen' genoemd.

3.2.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Er is gezocht naar mogelijke verbanden tussen de wijze waarop de taken in het gezin verdeeld zijn en de sociaal-structurele achtergrond van dat gezin. De waarden van de associatie-maten van de sociaal-structurele variabelen met de bestaande en de ideale situatie ontlopen elkaar ook niet veel. Om de overzichtelijkheid te bewaren zijn alleen de associaties van de sociaal-structurele variabelen met de bestaande situaties gegeven.

In tabel 3.2.5 is zichtbaar dat de samenhang met de sociaal-economische status van de respondent bij geen van de items hoog te noemen is, het serveren van koffie blijkt het meest samen te hangen met de SES, maar dit verband is niet sterk. In enige mate geldt dat in de hogere sociale strata de man vaker de koffie serveert dan in de lagere strata.

Ook blijkt dat het sociaal-religieus milieu met geen enkele variabele een significante samenhang vertoont, de SRM van de respondenten is blijkbaar niet van invloed op de taakverdeling in de vrije tijd.

De gezinsfase blijkt enige samenhang te vertonen met het serveren van de koffie, deze samenhang is negatief. Dit betekent dat in de latere gezinsfasen de man minder vaak de koffie serveert dan in de vroegere gezinsfasen.

Tabel 3.2.5 *Associatie tussen taakverdeling vrije tijd en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

taakverdeling	SES	SRM	gezinsfase
contact met familie man	0.06	0.03	<u>-0.11</u>
contact met familie vrouw	-0.01	0.02	-0.07
verjaardagsfeestjes	0.03	0.06	<u>-0.08</u>
spelen met kinderen	<u>0.09</u>	-0.06	<u>-0.10</u>
kinderen voorlezen	<u>0.14</u>	-0.06	<u>-0.11</u>
serveren van de koffie	<u>0.15</u>	0.03	<u>-0.17</u>
serveren van de borrel	<u>0.12</u>	-0.03	-0.07

3.2.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur

Horna doet drie uitspraken over de taakverdeling tussen man en vrouw. Ten eerste kunnen volgens Horna de jaren tachtig in theorie worden gekenmerkt door een minder scherpe roldifferentiatie en verdeling van de huishoudelijke en gezinstaken, maar dit is (nog) niet in dezelfde mate zichtbaar in de dagelijkse praktijk (Horna, 1989).

Wanneer minder scherpe roldifferentiatie wordt gedefinieerd als het niet toedelen van de activiteit aan één van de partners, is aan de categorie 'beiden even vaak/zoals het uitkomt' af te lezen hoe de roldifferentiatie bij de respondenten is. In theorie, de ideale situatie, blijkt er inderdaad veel minder sprake te zijn van roldifferentiatie dan in de praktijk. De soort activiteit is echter wel van invloed op de mate van roldifferentiatie; spelen met de kinderen heeft zowel in praktijk als in theorie duidelijk een minder scherpe roldifferentiatie dan het serveren van de koffie en de borrel bij bezoek.

In dezelfde publikatie komt naar voren dat vaders de neiging hebben de 'leuke taken' zoals het spelen en in bad doen over te nemen, zodat de als 'werk' ervaren taken zoals eten koken, luiers verschonen ook voor rekening van de vrouw komen (Haas, 1980, in: Horna, 1989).

Wanneer de categorieën beiden even vaak en de man samen worden genomen blijkt dat de man in 67% van de gezinnen met de kinderen speelt. Naast het serveren van de borrel is het spelen met de kinderen de activiteit waaraan de man het meest deelneemt. Wanneer aangenomen wordt dat spelen met de kinderen leuker is dan de kinderen voorlezen en verjaardagsfeestjes organiseren, strookt dit met de uitspraken van Horna. De mannen nemen vaker de leuke taken (het spelen met de kinderen) over dan de minder leuke taken zoals het voorlezen van de kinderen en het organiseren van verjaardagsfeestjes.

3.3 DEFINITIE VAN VRIJE TIJD

In deze paragraaf staat de definitie die de respondenten aan vrije tijd geven centraal. Het gaat daarbij vooral om de vraag hoe vrouwen deze vrije tijd definiëren en wat zij zelf als echte vrije tijd beschouwen.

In het eerste deel van deze paragraaf wordt een korte schets gegeven van de ter zake doende literatuur, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf worden de onderzoeksgegevens nader bekeken en in het vierde deel vindt een koppeling met de sociaal-structurele variabelen plaats. Deze paragraaf wordt afgesloten met een vergelijking van de onderzoeksresultaten en de literatuur.

3.3.1 Literatuur

Er heeft de laatste tien jaar een verschuiving plaatsgevonden in de literatuur over vrije tijd ten aanzien van de definiëring van vrije tijd: van een objectief concept (vrije tijd in termen van participatie, activiteit en tijd) naar een meer subjectief concept van vrije tijd (vrije tijd in termen van vrije keuze/afwezigheid van belemmeringen, intrinsieke motivatie, genieten, ontspannen, rolinteractie, persoonlijke betrokkenheid en zelfexpressie) (Henderson, 1990; Freysinger en Flannery, 1992; Samdahl, 1991, in: Jackson, 1991; Samdahl, 1988; Henderson en Bialeschki, 1991).

Omdat de beleving van vrije tijd door vrouwen veelal in een andere context plaatsvindt dan die van mannen en bovendien ongelijkwaardig is aan die van mannen (Henderson, 1990), is de traditionele definitie van vrije tijd (met een tijdsdimensie en een activiteitendimensie) niet geschikt voor onderzoek naar de beleving van de vrije tijd van vrouwen. Daarom geven we de voorkeur aan de subjectieve definitie.

De positie van de vrouw in het algemeen, maar ook haar positie in het gezin, is de laatste jaren steeds meer onder de aandacht gekomen. Vooral op het gebied van de vrije tijd is de positie van de vrouw de laatste jaren meer bestudeerd. De problematiek van de vrouw en haar vrije tijd kan theoretisch worden omlijst door de studie van Karsten. Zij stelt dat een dag uit drie tijdsdomeinen bestaat: arbeidstijd, zorgtijd en vrije tijd. Deze domeinen kunnen elkaar (deels) overlappen en kunnen leiden tot verschillende soorten vrije tijd (zie ook Shaw, 1986). Juist in de vrije tijd van vrouwen is er sprake van overlappende domeinen. Uit onderzoek is gebleken dat vrouwen (met name huisvrouwen/moeders) voor veel activiteiten vaak moeilijk aan kunnen geven wat vrije tijd, zorgtijd en arbeidstijd is.

Wanneer vrije tijd wordt omschreven als de tijd waarin de betrokkenen geheel of gedeeltelijk gevrijwaard zijn van claims uit het arbeids- en zorgdomein, ontstaan drie vrijetijdsdomeinen, namelijk de eigen tijd, de vrije zorgtijd en de arbeidsvrije tijd.

Eigen tijd vormt de kern van de vrije tijd. Over de besteding van deze vrije tijd zijn mensen geen verantwoording schuldig aan anderen. Het hebben van eigen tijd betekent dat aan de verplichtingen gesteld door gezinsleden en werkgever is voldaan.

Vrije zorgtijd is de vrije tijd waarin de betrokkene gevrijwaard is van claims die voortkomen uit het arbeidsdomein. In deze vrije zorgtijd blijven echter de verantwoordelijkheden verbonden met de positie in het zorgdomein aanwezig (onder andere produktieve hobby's als breien, knutselen, vrijetijdsactiviteiten die ondernomen worden in gezinsverband).

Vrije arbeidstijd ontstaat als de claims vanuit het zorgdomein geweerd kunnen worden maar aan bepaalde claims vanuit het (toekomstig) arbeidsdomein tegemoet gekomen wordt. Deze vrije arbeidstijd betreft die tijd die ingezet wordt voor de carrière zoals die bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in het aflopen van recepties om contacten op peil te houden, in het volgen van cursussen om de carrièrekansen te verhogen of in het doen van vrijwilligerswerk om de perspectieven op de arbeidsmarkt te verbeteren. Vrije zorgactiviteiten zijn traditioneel verbonden met de vrouwelijke posities, terwijl mannen van oudsher een grotere participatie in de vrije arbeidstijd kennen. Maar er zijn zowel binnen als tussen de seksen veranderingen gaande (Karsten, 1992). Henderson spreekt over het aantal rollen van vrouwen en de belemmerende werking die daar van uitgaat met betrekking tot de beleving van de vrije tijd. Zij stelt dat als vrouwen meerdere rollen vervullen in het gezin, ze minder geneigd zijn om vrije tijd ook als zodanig te ervaren (Govaerts, 1985, in: Henderson, 1990). Bovendien hebben deze vrouwen de perceptie dat hun vrije tijd verbonden is met verplichtingen die het vervullen van de rollen met zich meebrengt (Woodward en Green, 1988, in: Henderson, 1990).

Het kan zijn dat de subjectieve gevoelens, dat men altijd 'on duty' is voor goede zorg voor anderen en dat de eigen behoeften daar ondergeschikt aan zijn, voor veel vrouwen de meest krachtige en tegelijkertijd de minst zichtbare belemmering vormen voor het genieten van de vrije tijd (Harrington *et al.*, 1992).

Ook Shank (1986) stelt dat er altijd wel iemand in het gezin is die een beroep op de vrouw kan doen, omdat zij wordt geacht altijd klaar te staan. Voor veel vrouwen is daardoor het ideaal van alleen zijn moeilijk te bereiken. Shank stelt dat: "The true definition of leisure for women is to be alone" (Shank, 1986: 314).

In tegenstelling tot Shank stellen Freysinger en Flannery dat sociale contacten en interacties van de vrouw met anderen, zowel met gezinsleden als met anderen buiten het gezin centraal staan in hun vrijetijdsbeleving (Freysinger en Flannery, 1992).

Henderson en Bialeschki stellen dat moeders het beleven van vrije tijd samen met de kinderen van groot belang vinden. Maar deze onderzoekers zijn zich er tevens van bewust dat de keuzen die de moeder maakt ook beïnvloed worden door de preferenties van de kinderen. Bovendien wordt haar vrijetijdservaring vaak belemmerd door het gevoel van verantwoordelijkheid voor de kinderen. Kinderen bieden in dit opzicht dus een mogelijkheid voor vrije tijd, maar kunnen tevens een waarlijke vrijetijdsbeleving in de weg staan (Henderson en Bialeschki, 1991).

Een andere belemmering in de beleving van de vrije tijd door vrouwen is het feit dat veel vrouwen vrije tijd zien als een beloning die zij moeten verdienen door het afronden van (huishoudelijke) arbeid; hierdoor ontbreekt vaak het gevoel dat zij recht hebben op vrije tijd (Glyptis en Chambers, 1982, in: Henderson, 1990).

3.3.2 Frequentieverdelingen

Zoals uit deze literatuur blijkt is vrije tijd een breed begrip. Veel onderzoekers hanteren een eigen definitie. Voordat we ingaan op de vrijetijdsbesteding van vrouwen, zal eerst worden verduidelijkt wat vrouwen uit de onderzoekspopulatie onder vrije tijd verstaan. In het onderzoek is de volgende vraag opgenomen: 'Zou U van elk van de volgende zes omschrijvingen aan willen geven in hoeverre U dat als vrije tijd ziet?'. De gegeven omschrijvingen zijn als volgt: als ik hard heb gewerkt in het huishouden, zoals ramen lappen of de kamers doen en ik ga daarna even rustig zitten met een kopje koffie en een boek of een breiwerkje; als ik alleen ben, als ik kan doen en laten wat ik zelf wil, zonder mijn man en zonder mijn kinderen; als we als gezin op vakantie zijn; als mijn man en ik uitgaan of zouden uitgaan, naar de bioscoop of een avondje stappen; als de kinderen uit school komen en we drinken samen een kop thee of ik doe spelletjes met de kinderen, ga met ze fietsen, wandelen, zwemmen of zoiets; als ik eens met mijn vriendin gezellig aan het winkelen ben en we gaan daarna ergens nog wat drinken.

De respondenten konden antwoorden op een vijfpuntsschaal die liep van 'dan zie ik dat voor mezelf helemaal als vrije tijd' tot 'dan zie ik dat voor mezelf helemaal niet als vrije tijd'. Wanneer dit wordt gecomprimeerd tot een driepuntsschaal ontstaat de verdeling die gegeven is in tabel 3.3.1.

Tabel 3.3.1 *Definitie vrije tijd: wel of geen vrije tijd, in %.*

domeinen	wel vrije tijd	tussen categorie	geen vrije tijd
huishouden	67	15	18
alleen	83	8	9
gezin	69	22	9
man	95	2	3
kinderen	65	20	15
vriendin	95	2	3

Alle in het onderzoek opgenomen soorten vrije tijd worden door de meeste respondenten ook daadwerkelijk als vrije tijd ervaren. Er kunnen echter wel twee groepen onderscheiden worden. De eerste groep bestaat uit vrije tijd met een vriendin, vrije tijd met de echtgenoot en vrije tijd alleen, deze soorten vrije tijd worden door meer dan 80% van de respondenten als vrije tijd gezien. De tweede groep bestaat uit vrije tijd met het gezin, vrije tijd na de huishouding en vrije tijd met de kinderen, die door 65% à 70% van de respondenten als vrije tijd gezien worden. In de categorie 'dan zie ik dat voor mezelf niet als vrije tijd' vallen vrije tijd na huishouding en vrije tijd met de kinderen op; deze soorten vrije tijd worden door respectievelijk 15% en 18% van de respondenten niet als

vrije tijd ervaren.

Vervolgens werd aan de vrouwen de vraag voorgelegd: 'Zou U deze zes soorten vrije tijd zo willen rangschikken dat u de vrije tijd die voor u het meest echte vrije tijd is een 1 geeft en de vrije tijd die voor u het minst echte vrije tijd is een 6'.

De antwoorden van de respondenten zijn gecompriemd tot een driepuntschaal. De frequentieverdeling van tabel 3.3.2 geeft weer hoe de respondenten de soorten vrije tijd hebben ingedeeld, 13% van de respondenten heeft bijvoorbeeld vrije tijd na huishouding als meest echte vrije tijd genoemd.

Tabel 3.3.2 *Definitie vrije tijd: meest of minst echte vrije tijd, in %.*

domeinen	meest echte vrije tijd	niet meest/ niet minst	minst echte vrije tijd
huishouden	13	17	70
alleen	53	29	18
gezin	39	37	24
man	46	42	12
kinderen	6	37	57
vriendin	45	37	18

Wanneer de vrouwen de verschillende 'soorten' vrije tijd in een volgorde zetten van meest echte vrije tijd tot minst echte vrije tijd, blijkt dat vrije tijd alleen het meest genoemd wordt in de eerste categorie (53%). Ook vrije tijd met man, vriendin of met het gezin worden door de ondervraagde vrouwen vaak als meest echte vrije tijd genoemd.

Vrije tijd met kinderen en vrije tijd na huishoudelijk werk vielen bij de vorige vraag op door hun hoge score op het antwoord; 'dan zie ik dat voor mezelf niet als vrije tijd'. Wanneer de vrouwen de soorten vrije tijd op volgorde zetten komen deze twee ook duidelijk als minst echte vrije tijd naar voren. Zij worden door respectievelijk 57% en 70% van de respondenten als minst echte vrije tijd genoemd.

Wanneer naar de gemiddelde score van de soorten vrije tijd wordt gekeken, waarbij een lage score 'meest echte vrije tijd' aangeeft, blijkt dat 'vrije tijd alleen' door de respondenten gemiddeld als de 'meest echte vrije tijd' wordt gezien. De gemiddelde score van vrije tijd met de man en met een vriendin ontlopen die van vrije tijd alleen echter niet veel. De hoogste gemiddelde score wordt gegeven aan vrije tijd na huishoudelijk werk. Tabel 3.3.3 laat de gemiddelde volgorde van meest echte naar minst echte vrije tijd zien. Ook bij deze gemiddelde score komen vrije tijd alleen, met man en met vriendin weer als het belangrijkste naar voren.

Tabel 3.3.3 *Gemiddelde rangorde, op een schaal van 1 t/m 6.*

domeinen	gemiddelde score	standaardafwijking
alleen	2.7	1.7
man	2.8	1.4
vriendin	2.9	1.5
gezin	3.2	1.6
kinderen	4.5	1.2
huishouden	4.8	1.5

3.3.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

In de vorige paragraaf kwam naar voren dat de gemiddelde scores van 'vrije tijd alleen', 'vrije tijd met de man' en 'vrije tijd met een vriendin' elkaar niet veel ontlopen. Aangezien deze gemiddelde waarden zo dicht bij elkaar liggen, is met behulp van een tekentoets onderzocht of vrije tijd alleen ook significant een lagere score heeft dan de overige items. Dit blijkt het geval te zijn, met uitzondering van 'vrije tijd met een vriendin' waar geen significant verschil gevonden is. Vrije tijd met de man krijgt van de respondenten wel een significant lagere score dan 'vrije tijd met een vriendin'. De volgorde zoals deze in tabel 3.3.3 staat vermeld blijkt dus, met uitzondering van het verschil tussen 'vrije tijd met vriendin' en 'vrije tijd alleen', significant te zijn.

Er is een principale componentenanalyse toegepast op de items van deze vraag om de mogelijke dimensie achter het begrip vrije tijd te vangen; na varimaxrotatie konden drie factoren onderscheiden worden. Tabel 3.3.4 geeft het resultaat van deze analyse weer.

Tabel 3.3.4 *Factorladingen definitie vrije tijd, met een totaal verklaarde variantie van 65%.*

domeinen	factor 1	factor 2	factor 3
vriendin	0.82		
man	0.73		
alleen	0.50		
huishouden		0.86	
kinderen		0.59	0.57
gezin			0.82

De items *vrije tijd alleen*, *vrije tijd met de man* en *vrije tijd met een vriendin* laden hoog op de eerste factor. Bovengenoemde items hebben gemeenschappelijk dat ze alle situaties indiceren die vrij zijn van dagelijkse verantwoordelijkheden als zorg voor kinderen en (huishoudelijk) werk. Uitgaande van de driedeling eigen tijd, zorgtijd en arbeidsvrije tijd die door Karsten gehanteerd wordt, kan de eerste factor 'eigen tijd' genoemd worden. Wanneer de vrouw alleen, met haar man of met een vriendin is, is ze vrij van de verplichtingen van gezin en werk.

De derde factor kan aan de hand van Karsten (1992) vrije zorgtijd worden genoemd. Op deze factor laden namelijk de items *vrije tijd met gezin* en *vrije tijd met kinderen* redelijk hoog. In deze soorten vrije tijd is de vrouw gevrijwaard van claims vanuit het arbeidsdomein, maar de verantwoordelijkheden verbonden met de positie in het zorgdomein blijven bestaan.

Op de tweede factor laden de items *vrije tijd na huishoudelijk werk* en *vrije tijd met kinderen* redelijk hoog. Dit laatste item scoort echter ook redelijk hoog op de derde factor en zou dus bij beide factoren ingedeeld kunnen worden. Vrije arbeidstijd wordt door Karsten aangeduid als die tijd waarin de claims vanuit het zorgdomein geweerd kunnen worden, maar aan bepaalde claims vanuit de (toekomstige) arbeidssituatie tegemoet gekomen wordt. Aangezien daar bij factor twee geen sprake van is, kan deze factor niet in termen van Karsten benoemd worden. In haar termen zijn dus slechts twee van de drie factoren duidelijk te benoemen. Wel zou deze factor, evenals de derde, vrije zorgtijd kunnen worden genoemd. De derde factor vrije zorgtijd heeft dan vooral betrekking op de zorg voor de mensen in het huishouden, de tweede factor vrije zorgtijd op het voeren van de huishouding als zodanig. Het theoretische concept vrije zorgtijd van Karsten wordt empirisch dus nader gespecificeerd (Karsten, 1992).

Uit de literatuur blijkt dat Van 't Eind *et al.* vrije tijd indelen in de volgende drie categorieën: vrije tijd voor jezelf (deze vrije tijd wordt het meest intens beleefd en wordt meestal met (zelf gekozen) anderen doorgebracht), vrije tijd als huisvrouw (leuk maar verplicht werk; kan het karakter van vrije tijd krijgen) en vrije tijd als moeder (veel bezigheden met kinderen worden door de vrouwen als vrije tijd beschouwd. Vrijtijdsbesteding in het weekend of vakantie met het gezin valt ook in deze categorie. De taken als moeder/huisvrouw blijven echter bestaan). De eerste van de onderscheiden factoren zou overeen kunnen komen met wat Van 't Eind *et al.* vrije tijd voor jezelf noemen. Op deze factor laden vrije tijd alleen, vrije tijd met de man, en vrije tijd met een vriendin hoog. Op de derde factor laden vrije tijd met de kinderen en vrije tijd met het gezin hoog. Deze factor zou in termen van Van 't Eind *et al.* vrije tijd als moeder genoemd kunnen worden. Ook hier geeft de tweede factor echter weer problemen. Om in termen van Van 't Eind *et al.* te blijven spreken zou de tweede factor overeen moeten komen met vrije tijd als huisvrouw. Deze term lijkt hier goed te passen aangezien het hier onder andere gaat om vrije tijd na de huishouding. Van 't Eind *et al.* bedoelen echter dat leuk maar verplicht werk het karakter kan krijgen van vrije tijd, hiervan is in dit onderzoek geen sprake (zie vraagstelling). In termen van Van 't Eind *et al.* zijn dus ook slechts twee van de drie factoren goed te benoemen (Van 't Eind *et al.*, 1981).

Ook Bardmann komt met een driedeling van vrije tijd. Door een organisatievrije tijd te creëren kan een organisatie zich meer toeleggen op, en specialiseren in,

de eigenlijke taak, omdat tijdaanspraken die hiermee geen verband houden worden gedirigeerd naar de organisatievrije tijd. Er is een belangrijk inhoudelijk verschil tussen de verschillende vormen van organisatievrije tijd. De *organisatievrije tijd* bevat namelijk al die vormen van tijdsbesteding die niet behoren tot de kerntaak van de desbetreffende organisatie. *Gezinsorganisatievrije tijd* omvat dus al die activiteiten die op enig moment niet tot de kerntaken van het gezin behoren, terwijl *arbeidsorganisatievrije tijd* activiteiten omvat die niet tot de arbeidstaak behoren. Het bepalen van de verzorgingspositie helpt om een primaire vrije tijd te bepalen. Zo kunnen in de primaire vrije tijd van een kostwinner zowel gezinsverplichtingen moeten worden verricht, als gezinsvrije tijd worden besteed. In het eerste geval worden de taken verricht die voor die persoon in kwestie tot de primaire vrije tijd behoren, terwijl diezelfde taken voor anderen kunnen voortvloeien uit hun verzorgingspositie. In het tweede geval is er sprake van een vorm van vrije tijd die voor de ene groep 'secundair' is en voor de andere groep 'primaair'. Op deze wijze kunnen gradaties in de kwaliteit van de vrije tijd worden aangebracht.

De gevonden factoren zouden ook in termen van Bardmann benoemd kunnen worden. De eerste factor, waarop de items vrije tijd alleen, vrije tijd met de man en vrije tijd met een vriendin hoog laden zou organisatievrije tijd genoemd kunnen worden, er is hier sprake van activiteiten die niet behoren tot de kerntaak van de vrouw. Op de derde factor laden de items vrije tijd met kinderen en vrije tijd met het gezin redelijk hoog. Aangezien deze activiteiten niet tot de arbeidstaak behoren zou deze factor dus arbeidsorganisatievrije tijd genoemd kunnen worden. De tweede factor die tot nu toe aan de hand van de theorie moeilijk te benoemen was, zou in termen van Bardmann gezinsorganisatievrije tijd genoemd kunnen worden. Aan de hand van Bardmann zouden de drie factoren dus als volgt benoemd kunnen worden: factor 1 als organisatievrije tijd, factor 2 als gezinsorganisatievrije tijd en factor 3 als arbeidsorganisatievrije tijd (Bardmann, 1986, in: Van der Poel, 1993).

3.3.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

De sociaal-economische status, de mate van 'godsdienstigheid' (SRM) en de gezinsfase waarin de respondent verkeert zouden van invloed kunnen zijn op de beantwoording van de vraag over het al dan niet als vrije tijd ervaren van de genoemde soorten vrije tijd.

Tabel 3.3.5 geeft de relatie met de sociaal-structurele variabelen weer. Uit deze tabel blijkt dat slechts bij twee variabelen een significant verband aangetoond kan worden. Er blijkt enige samenhang te bestaan tussen de sociaal-economische status van de respondent en de vraag of zij uitgaan met de man als echte vrije tijd beschouwt; hoe hoger de SES, hoe meer zij dit als echte vrije tijd beschouwt. De gezinsfase waarin de respondent zich bevindt blijkt enige invloed te hebben op het ervaren van de vrije tijd alleen; hoe later de gezinsfase, hoe minder de respondent vrije tijd alleen ook daadwerkelijk als vrije tijd ziet. Een mogelijke verklaring voor dit verband is dat respondenten uit de vroegere gezinsfasen continu op hun kinderen moeten letten en daardoor de tijd die ze alleen zijn meer als vrije tijd ervaren.

Tabel 3.3.5 *Associatie tussen de items en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

domeinen	SES	SRM	gezinsfase
huishouden	0.02	-0.03	0.03
alleen	-0.01	0.05	<u>0.11</u>
gezin	-0.01	-0.03	0.02
man	<u>-0.10</u>	0.04	0.08
kinderen	0.07	-0.05	0.06
vriendin	-0.00	0.03	0.00

Werkende vrouwen kunnen de arbeidstijd duidelijker afbakenen van hun vrije tijd. Dit zou van invloed kunnen zijn op de definitie die werkende vrouwen van vrije tijd hebben. Er is dan ook gezocht naar een verband tussen het al dan niet buitenshuis werken van de vrouw en hoe zij vrije tijd definieert. Uit tabel 3.3.6, die dit verband weergeeft, blijkt dat er een significant verband bestaat tussen het werken van de vrouw en haar definitie van vrije tijd met gezin en kinderen. Een verklaring van dit gevonden verband kan gezocht worden in het feit dat de vrouw die buitenshuis werkt, overdag minder met de kinderen in aanraking komt dan de vrouw die de hele dag thuis is. Deze kortere tijd met de kinderen wordt door de werkende vrouw wellicht meer als vrije tijd ervaren dan door de huisvrouw. Voor de huisvrouw behoort de (recreatieve) opvang van de kinderen kennelijk meer tot haar dagtaak dan voor de werkende vrouw.

Tabel 3.3.6 *Associatie tussen de items en het buitenshuis werken van de vrouw; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

domeinen	
huishouden	0.14
alleen	0.11
gezin	<u>0.18</u>
man	0.11
kinderen	<u>0.18</u>
vriendin	0.13

3.3.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur

Volgens Glyptis en Chambers wordt de vrijetijdsbeleving van vrouwen belemmerd doordat zij vrije tijd zien als iets dat ze moeten verdienen door het afronden van (huishoudelijke) arbeid. Verwacht kan worden dat vrouwen voor hun gevoel echt vrije tijd hebben wanneer ze (een deel van) de huishoudelijke taken hebben afgerond (Glyptis en Chambers, 1982, in: Henderson, 1990). Toch vindt 18% van de respondenten vrije tijd na de huishouding geen echte vrije tijd, in tabel 3.3.1 heeft vrije tijd na de huishouding het hoogste percentage in deze categorie. Tevens is het percentage respondenten dat vrije tijd na de huishouding wel als vrije tijd ziet lager dan bij de overige soorten vrije tijd.

Een reden voor dit verschil zou gezocht kunnen worden in het feit dat vrouwen menen vrije tijd te moeten verdienen door het afronden van huishoudelijke arbeid, maar dat deze huishoudelijke arbeid nooit geheel is afgerond. In dit onderzoek gaat het om vrije tijd na huishoudelijke arbeid, eigenlijk dus om vrije tijd tussen de huishoudelijke klussen door; dit wordt blijkbaar door de respondenten niet als vrije tijd gezien.

In de literatuur komen twee zaken naar voren die voor de vrouw een belemmering van de vrijetijdsbeleving zijn: er wordt van haar verwacht dat ze altijd voor de gezinsleden klaarstaat en het gevoel van verantwoordelijkheid voor de kinderen. De vrije tijd van huisvrouwen is dan ook het meest versnipperd in vergelijking met die van werkende vrouwen en werkende mannen (Knulst en Schoonderwoerd, 1983).

Shank stelt, zoals gezegd, in dit kader zelfs: "The true definition for women is to be alone" (Shank, 1986: 314). Wanneer dit bij de ondervraagde vrouwen ook het geval is, zullen zij vrije tijd alleen meer als vrije tijd zien dan de andere soorten vrije tijd. In paragraaf 3.3.2 blijkt dat 83% van de respondenten vrije tijd alleen ook daadwerkelijk als vrije tijd ziet; wanneer de verschillende soorten vrije tijd gerangschikt worden blijkt dat 53% van de respondenten dit in de categorie meest echte vrije tijd plaatst.

Hieruit blijkt dat vrije tijd alleen, inderdaad een ware definitie van vrije tijd is, het is echter niet de enige definitie van vrije tijd. Vrije tijd met man en vrije tijd met een vriendin worden namelijk ook door veel respondenten als vrije tijd genoemd, respectievelijk 94% en 95% van de respondenten geeft aan dit als vrije tijd te ervaren. Deze soorten vrije tijd worden door respectievelijk 46% en 45% van de respondenten als meest echte vrije tijd genoemd.

Shank spreekt enkel over vrije tijd alleen; in dit onderzoek blijken vrije tijd met de man en vrije tijd met een vriendin echter ook belangrijk te zijn. Deze drie voor de vrouw meest echte soorten vrije tijd zijn alle vrij van rolgebonden belemmeringen. Wanneer de vrouw alleen is of met een vriendin op stap is, is ze vrij van aanspraken die de leden van het gezin op haar kunnen doen, ook het verantwoordelijkheidsgevoel voor de kinderen is op die momenten niet direct aanwezig. Wanneer ze met haar man uitgaat heeft ze nog wel haar rol als echtgenote, maar de leden van het gezin kunnen geen aanspraken op haar zorg doen gelden. Samdahl stelt dat vrijheid van rolgebonden belemmeringen een belangrijke component van de vrije tijd is (Samdahl, 1988). Ook in dit onderzoek blijken de soorten vrije tijd die vrij zijn van die rolgebonden belemmeringen door de vrouw meer als vrije tijd gezien te worden dan de overige soorten vrije tijd.

In de literatuur wordt tevens gesproken over het belang van sociale contacten van de vrouw met anderen; interacties met anderen, zowel met gezinsleden als met anderen buiten het gezin, staan centraal in hun vrijetijdsbeleving (Freysinger en Flannery, 1992). Wanneer de vrouwen in Arkel en Kedichem ook grote waarde hechten aan deze sociale contacten zullen vrije tijd met gezin, man, kinderen, en vriendin belangrijker gevonden worden dan vrije tijd alleen en na de huishouding. Uit de toegepaste tekentoets bleek dat vrije tijd na de huishouding inderdaad minder belangrijk gevonden wordt dan de andere soorten vrije tijd (alle $p=0.00$). Voor vrije tijd alleen is dit echter niet het geval; deze vrije tijd wordt significant meer als vrije tijd ervaren dan vrije tijd met man, gezin en kinderen. De drie soorten vrije tijd die het minst als vrije tijd ervaren worden zijn vrije tijd met gezin, met kinderen en na de huishouding; twee van deze drie bestaan uit sociale contacten binnen het gezin. Hieruit blijkt dat de soorten vrije tijd die sociale contacten buiten het gezin met zich meebrengen (met man en vriendin) meer als vrije tijd ervaren worden dan de soorten vrije tijd die binnen het gezin plaatsvinden (met gezin en kinderen).

3.4 GEZAMENLIJKHEID

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de mate van gezamenlijkheid in een gezin.

Allereerst wordt de mening van de respondenten gevraagd over het samen dingen doen in de vrije tijd. Vervolgens wordt gevraagd met wie de respondent in 1985 op vakantie is geweest. Bij de derde vraag over gezamenlijkheid worden drie gezinssituaties geschetst die de respondenten vergelijken met hun eigen situatie en vervolgens waarderen. De maaltijd is het onderwerp van de vierde vraag over gezamenlijkheid. Hierbij gaat het om de vraag of de respondenten de maaltijden in het weekend al dan niet gezamenlijk nuttigen.

In het eerste deel van deze paragraaf wordt een korte schets gegeven van de ter zake doende literatuur, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf worden de onderzoeksgegevens nader bekeken en in het vierde deel vindt een koppeling met de sociaal-structurele variabelen plaats. Deze paragraaf wordt afgesloten met een vergelijking van de onderzoeksresultaten en de literatuur.

3.4.1 Literatuur

De mate van individualisering van een gezin kan mede weerspiegeld worden door de mate waarin het gezin gezamenlijk activiteiten onderneemt. Hierbij moet zowel gedacht worden aan individualisering van dat gezin ten opzichte van omringende verbanden, als aan individualisering van de leden van het gezin onderling. Over de mate van gezamenlijkheid van verschillend geïndividualiseerde huishoudens merkt Weeda op: "De ideaalbeelden over een 'goed' huwelijksleven verschillen belangrijk wat betreft de vraag of men alles, veel, niet zoveel of weinig samen moet doen in de vrije tijd. Vanuit het traditionele denken over een gesloten gezinstype (*lees: modern-westerse*) behoort het veel te zijn.

Vanuit moderne denkbeelden over een open gezinsleven (*lees: postmoderne*) vindt men dat naast gezamenlijke activiteiten ieder ook zijn eigen bezigheden dient te hebben in de vrije tijd" (Weeda, 1984).

De ontwikkelingen in gezinnen raken ook de verhouding met het domein van vrije tijd en recreatie. Dit heeft voornamelijk betrekking op de mogelijke veranderingen in de norm dat (huwelijks)partners en gezinsleden de vrije tijd vooral gezamenlijk dienen door te brengen. Teneinde de mogelijke invulling van de vrije tijd te achterhalen, stelt Weeda de vraag: "In hoeverre vindt U dat een (echt)paar/gezin allerlei dingen samen moet doen in de vrije tijd/vakantie?" (Weeda, 1982). Uit de antwoorden blijkt dat hoe meer mensen behoren tot vertegenwoordigers van de geïndividualiseerde ideaalbeelden, des te meer zij activiteiten in de vrijetijdssfeer apart of met anderen dan de partner ondernemen.

Uit een onderzoek van Weeda naar echtscheidingen blijkt dat één van de redenen van huwelijksontbinding het verwijt is van gebrek aan initiatief op vrijetijdsgebied. Zowel een teveel als een tekort aan gezamenlijkheid in de vrijetijdsbesteding kan problemen opleveren. De één wordt verweten de eeuwige vrijgezel te zijn en nooit iets samen te doen met zijn gezin. De ander wordt verweten alles samen te willen doen en de ander geen enkele vrijheid te geven (Weeda, 1983).

Volgens Weeda komen onbevredigende situaties het meest voor wanneer vanuit een traditionele visie op het huwelijks- en gezinsleven partners vinden dat ze te weinig samen doen.

Volgens Orthner kan spel, via saamhorigheid, integratie van het gezinsleven teweegbrengen: "The family that plays together, stays together". Het is daarbij van belang dat gezinnen in staat zijn met die vrije tijd om te gaan. Gezinnen moeten dan vrijetijdsactiviteiten ontwikkelen ten behoeve van onderlinge solidariteit, tegen verveling en onzekerheid (Orthner, 1975).

Gezin, dingen samen doen en 'togetherness' worden volgens Carisse hoog gewaardeerd in de gezinsideologie (Carisse, 1975; Hunter en Whitson, 1991).

Gezamenlijkheid wordt in de literatuur vaak geïdentificeerd met gezinscohesie. Carisse benadrukt dat deze cohesie ook bereikt kan worden via individualiteit: Een gezin kan een grote cohesie hebben, terwijl bijvoorbeeld autonomie, die tot uitdrukking komt in een serie individuele activiteiten, ook hoog gewaardeerd wordt (Carisse, 1975). Ook Orthner vindt het niet aanbevelenswaardig dat gezinsleden alles samen doen. Hij benadrukt dat vrije tijd alleen of met niet-gezinsleden waardevol is. Individuen hebben vaak behoefte aan alleen zijn, om na te denken en te kunnen ontspannen, zonder dat daar iemand bij is. In andere gevallen kan contact met niet-gezinsleden waardevol zijn, omdat ze aan behoeften van het individu tegemoet kunnen komen waaraan in de gezinscontext niet kan worden voldaan (Orthner, 1975).

3.4.2 Frequentieverdelingen

In dit onderzoek zijn verschillende vragen over gezamenlijkheid opgenomen. Bij de eerste vraag werden aan de respondenten de volgende stellingen voorgelegd. De stellingen luiden: het is goed om als gezin de vrije tijd zoveel mogelijk gezamenlijk door te brengen omdat (1. je anders maar uit elkaar groeit; 2. je nu

eenmaal een gezin vormt; 3. het zo hoort); het is goed om als gezin in de vrije tijd sommige dingen samen te doen en andere dingen niet samen omdat (4. je ook voor een deel je eigen leven moet kunnen leiden; 5. samen dingen doen in de vrije tijd uitdrukt dat je een gezin vormt, terwijl dingen doen in je eentje de persoonlijke groei bevordert; 6. je in de vrije tijd voor elkaar moet kunnen kiezen); het is goed wanneer gezinsleden in de vrije tijd hun eigen gang kunnen gaan omdat (7. heel duidelijk ieder een eigen leven moet kunnen leiden; 8. je toch al genoeg op elkaars lip zit; 9. de vrije tijd de vrijheid biedt die ieder mens nodig heeft).

De eerste drie items verwoorden de modern-westerse gedachte, de items vier tot en met zes zijn meer associatief van aard en de laatste drie items zijn hyperindividueel te noemen.

Uit tabel 3.4.1 blijkt dat de meeste respondenten het ideaal 'alles samen doen met het gezin en met niemand anders' niet meer onderscheiden. 76% van de respondenten is het oneens met de stelling dat het hoort om de vrije tijd gezamenlijk door te brengen.

De meeste respondenten blijken, naast samen dingen doen, elkaar ook vrij te laten in de vrije tijd. De respondenten kunnen zich het best vinden in de associatieve uitspraken 4 tot en met 6.

Tabel 3.4.1 *Gezin en gezamenlijkheid, in %.*

gezin	stellingen	mee eens	niet eens/ niet oneens	mee oneens
modern-westers	stelling 1	60	9	31
	stelling 2	51	8	41
	stelling 3	16	9	75
associatief	stelling 4	92	4	4
	stelling 5	69	14	17
	stelling 6	80	9	11
hyperindividueel	stelling 7	65	9	26
	stelling 8	29	10	61
	stelling 9	81	9	10

Er zijn meer respondenten die het eens zijn met de hyperindividuele stellingen dan respondenten die het eens zijn met de modern-westerse stellingen. Met de associatieve items zijn de respondenten het echter nog meer eens.

Een tweede vraag over gezamenlijkheid die in het onderzoek is opgenomen gaat over de vakantie in 1985. Aan de respondenten is gevraagd aan te geven hoe vaak en met wie ze in dat jaar op vakantie zijn geweest.

Tabel 3.4.2 *Met wie op vakantie in het jaar 1985, in %.*

vakantie met	eerste vakantie	tweede vakantie
gezin alleen	45	1
gezin en familie	6	2
gezin en vrienden/kennissen	10	2
zonder man, met familie	2	1
zonder kinderen	3	5
zonder man en kinderen	2	1
niet op vakantie	32	88

Tweederde van de gezinnen is minstens eenmaal op vakantie geweest in 1985. De meeste respondenten gaan de eerste keer met hun gezin op vakantie (61%). Bij 16% van de gezinnen zijn ook anderen mee op vakantie geweest. 12% van de respondenten gaat in 1985 een tweede keer op vakantie, daarbij lijkt een vakantie zonder kinderen enige preferentie te hebben (5%). Het aantal respondenten dat meer dan twee keer op vakantie gaat is te verwaarlozen.

Aan de respondenten werd ook gevraagd van een drietal gezinssituaties aan te geven of het bij hen eigenlijk net zo gaat, ongeveer zo, niet helemaal zo, of heel anders. Daarna konden de respondenten aangeven hoe positief/negatief zij deze situatie vinden. Als eerste is een gezinssituatie beschreven die als modern-westers kan worden gekenschetst: in dit gezin staat gezelligheid voorop. De vrouw zorgt ervoor dat alles in huis goed verzorgd wordt. Wanneer man en kinderen thuis zijn proberen ze zoveel mogelijk met elkaar iets te doen. Wanneer familiebezoekjes worden afgelegd gaan de kinderen altijd mee. In de weekends trekt het gezin er vaak gezamenlijk op uit. De tweede (associatieve) beschrijving luidt: in dit gezin heeft ieder zo zijn eigen bezigheden in de vrije tijd; daarnaast zijn er gezamenlijke activiteiten. De keuze voor gezamenlijke dingen is zeer bewust; daaruit blijkt de onderlinge verbondenheid. De derde, hyperindividuele, kenschets ziet er als volgt uit: in dit gezin heeft ieder zo zijn bezigheden. Vader en moeder hebben ieder hun eigen vrienden. En de kinderen natuurlijk ook. Wel probeert iedereen bij het avondeten aanwezig te zijn. Dan worden de belangrijkste gezinsaanleggenheden besproken. Bij wijze van spreken is de ene helft van de week vader 's avonds weg naar zijn club of vrienden, dan past moeder op de kinderen. De andere helft van de week is het omgekeerd. Tijdens de weekends gaat iedereen zijn eigen gang, er komt bijvoorbeeld van gezamenlijk eten vaak weinig terecht.

Tabel 3.4.3 geeft de gezinssituatie van de respondenten weer. Hieruit blijkt dat de associatieve en de modern-westerse situatie significant meer voorkomen dan de hyperindividuele. De modern-westerse en de associatieve situatie komen ongeveer even veel voor.

Tabel 3.4.3 *Bestaande gezinssituaties, in %.*

gezinssituatie	net zo	ongeveer zo	niet helemaal zo	heel anders
modern-westers	36	37	20	7
associatief	33	37	20	7
hyperindividueel	3	20	29	48

Tabel 3.4.4 geeft de waardering voor de verschillende gezinssituaties weer. In deze tabel is te zien dat zowel de modern-westerse als de associatieve situatie door veel respondenten positief gevonden wordt en dat de hyperindividuele situatie vooral negatief gewaardeerd wordt. Opvallend is het relatief hoge percentage respondenten dat de hyperindividuele situatie noch positief, noch negatief waardeert.

Tabel 3.4.4 *Waardering van de gezinssituaties, in %.*

gezinssituatie	positief	niet positief/ niet negatief	negatief
modern-westers	87	8	5
associatief	88	9	3
hyperindividueel	32	17	51

Een vierde indicator van de mate van gezamenlijkheid is het aantal gezamenlijk genuttigde maaltijden in het weekend. De respondenten is gevraagd van de verschillende maaltijden op de zaterdag en de zondag aan te geven of deze gezamenlijk gebruikt worden. De respondenten konden per maaltijd kiezen uit de antwoordcategorieën 'altijd/meestal gezamenlijk', 'soms gezamenlijk', 'ieder gaat zijn eigen gang' en 'niet alle gezinsleden gebruiken deze maaltijd'. De antwoorden van de respondenten staan weergegeven in tabel 3.4.5. Uit de tabel blijkt dat samen eten zowel op zaterdag als op zondag het populairst is. Op de zondag worden in totaal minder maaltijden genuttigd maar deze maaltijden worden in het algemeen wel meer gezamenlijk gebruikt. De eerste maaltijd wordt meer individueel genuttigd dan de tweede of de derde. De tweede maaltijd wordt vooral gezamenlijk genuttigd.

Tabel 3.4.5 *Gezamenlijkheid van de maaltijden, in %.*

gezamenlijkheid bij maaltijd	zaterdag			zondag		
	eerste	tweede	derde	eerste	tweede	derde
samen	66	83	68	76	95	55
soms samen	9	5	1	6	2	-
ieder zijn eigen gang	16	6	-	11	1	1
niet alle gezinsleden eten deze maaltijd	9	5	2	7	2	-
geen x ^a maaltijd	-	1	29	-	-	44

3.4.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Om te controleren of respondenten niet bij twee van de geschetste gezinssituaties aangegeven hebben dat het bij hun net zo gaat, is een kruising tussen de bestaande situaties gemaakt.

Er wordt verwacht dat wanneer een respondent aangeeft dat het bij haar 'net zo' gaat als in de ene situatie, dat het bij haar in de andere situaties niet 'net zo' gaat, maar 'ongeveer zo', niet helemaal zo' of 'heel anders'. Dit wil zeggen dat er een negatieve samenhang verwacht werd.

Tabel 3.4.6 geeft de samenhang tussen de bestaande situaties weer.

Tabel 3.4.6 *Associatie tussen de bestaande gezinssituaties; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

gezinssituatie	modern-westers	associatief	hyperindividueel
modern-westers	1		
associatief	<u>0.29</u>	1	
hyperindividueel	<u>-0.11</u>	-0.02	1

In tabel 3.4.6 valt de positieve waarde 0.29 op. Het verband tussen de modern-westerse en de associatieve situatie is verder onderzocht. Uit de kruistabel² blijkt dat 18% van de respondenten bij beide situaties aangeeft dat het bij haar net zo gaat. De modern-westerse en de associatieve situatie worden blijkbaar als identiek ervaren. De drie geschetste gezinssituaties zouden drie verschillende

² Voor kruistabel, zie bijlage 1. Voor verkrijgbaarheid van alle bijlagen + de vragenlijst: zie voetnoot onderaan blz. 166

situaties aan moeten duiden; omdat ze dat blijkbaar niet doen is deze vraag verder gelaten voor wat ze is.

Het is interessant te kijken of er samenhang bestaat tussen de mening van de respondent over de modern-westerse, de associatieve en de hyperindividuele situatie enerzijds en hun waardering van de geschetste gezinssituaties anderzijds.

Tabel 3.4.7 geeft deze samenhang weer. Voor de overzichtelijkheid is ervoor gekozen om alleen de verbanden tussen de gezinssituaties en de overeenkomstige stellingen te vermelden. De overige verbanden waren overeenkomstig de verwachtingen laag.

Bij de modern-westerse en bij de hyperindividuele situatie zijn enkele duidelijke verbanden te constateren met de overeenkomstige stellingen. Dat het goed is om als gezin zoveel mogelijk vrije tijd samen door te brengen omdat dat zo hoort (stelling 3) is een uitzondering voor de modern-westerse situatie, het verband is hier namelijk minder sterk.

Bij de hyperindividuele situatie vormt de stelling dat het goed is wanneer gezinsleden in de vrije tijd hun eigen gang kunnen gaan omdat deze vrije tijd de vrijheid biedt die ieder mens nodig heeft (stelling 9) de uitzondering. Bij de associatie wordt geen sterk verband aangetroffen.

Tabel 3.4.7 *Samenhang tussen de ideale gezinssituaties en de stellingen 1 tot en met 9; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

gezinssituatie		modern-westers	associatief	hyper-individueel
modern-westers	stelling 1	<u>0.21</u>		
	stelling 2	<u>0.26</u>		
	stelling 3	<u>0.13</u>		
associatief	stelling 4		<u>0.11</u>	
	stelling 5		<u>0.09</u>	
	stelling 6		<u>0.09</u>	
hyperindividueel	stelling 7			<u>0.23</u>
	stelling 8			<u>0.19</u>
	stelling 9			<u>0.14</u>

Bij de vraag over de stellingen is een *principale componentenanalyse* gedaan. Hiermee is gecontroleerd of de items werkelijk drie dimensies aangeven. De analyse leverde inderdaad drie factoren, de factorladingen staan vermeld in tabel 3.4.8.

Tabel 3.4.8 *Factorloadingen van de stellingen over gezamenlijkheid, met een totaal verklaarde variantie van 60%.*

stellingen	factor 1	factor 2	factor 3
stelling 2	0.83		
stelling 3	0.76		
stelling 1	0.69		
stelling 6		0.74	
stelling 5		0.71	
stelling 4		0.65	
stelling 8			0.77
stelling 7			0.76
stelling 9			0.72

Deze tabel laat drie duidelijk te interpreteren factoren zien. Op de eerste factor laden de modern-westerse items hoog. De associatieve items laden hoog op de tweede factor. De laatste factor weerspiegelt de hyperindividualiteit, omdat deze items hier hoog op laden.

3.4.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Komter heeft een verband aangetoond tussen de mate waarin een gezin gezamenlijke activiteiten onderneemt en de achtergrond van een dergelijk gezin (Komter, 1985). Ook in dit onderzoek is naar dergelijke verbanden gezocht. Tabel 3.4.9 geeft naast het verband tussen de sociaal-structurele variabelen en de 9 stellingen ook het verband tussen de sociaal-structurele variabelen en de als ideaal beoordeelde gezinssituatie weer.

Een positief verband geeft aan dat respondenten met een hoge waarde op de sociaal-structurele variabele het meer eens zijn met de stelling/de situatie positiever vinden.

Kruising van de typeringen met de sociaal-structurele variabelen levert enkele significante verbanden op.

Het blijkt dat naarmate de sociaal-economische status hoger wordt, de respondenten een minder modern-westerse en een meer associatieve instelling hebben. De associatiematen die dit aangeven komen echter niet boven de 0.17.

Bij kruising van de modern-westerse items met de mate waarin het gezin 'godsdienstig' is, zijn positieve associaties te zien, deze zijn echter alle zeer laag. Bij kruising van de hyperindividuele items met de mate waarin het gezin 'godsdienstig' is zijn negatieve associaties te zien; er komt twee maal een verband van -0.16 voor. Hieruit valt in enige mate te concluderen dat naarmate

een gezin religieuzer is, dit gezin minder hyperindividueel ingesteld is. De fase in de gezinscyclus waarin het gezin zich bevindt hangt met geen enkele stelling samen.

Als laatste hangt de waardering van de modern-westerse gezinssituatie samen met de sociaal- economische status van een gezin. Met een stijging van de SES vindt men deze situatie minder ideaal.

Tabel 3.4.9 *Associatie tussen de stellingen 1 t/m 9, de ideale gezinssituaties van gezamenlijkheid en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

gezinssituatie	stellingen	SES	SRM	gezinsfase
modern-westers	stelling 1	-0.04	<u>0.11</u>	<u>0.09</u>
	stelling 2	<u>-0.15</u>	0.02	-0.03
	stelling 3	<u>-0.17</u>	0.08	-0.00
	ideale situatie	<u>-0.17</u>	<u>0.13</u>	-0.07
associatie	stelling 4	<u>0.15</u>	-0.05	<u>0.08</u>
	stelling 5	0.06	0.06	0.05
	stelling 6	0.06	0.01	0.05
	ideale situatie	0.04	0.04	-0.02
hyperindividueel	stelling 7	0.03	<u>-0.16</u>	<u>0.09</u>
	stelling 8	<u>-0.11</u>	-0.07	<u>0.14</u>
	stelling 9	-0.04	<u>-0.16</u>	0.05
	ideale situatie	<u>-0.08</u>	<u>-0.12</u>	0.02

3.4.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur

Volgens Douma vindt er een ontwikkeling plaats in van het modern-westerse gezin naar het plastische gezin (Douma, 1975). Uitspraken over een ontwikkeling kunnen hier strikt genomen niet gedaan worden omdat geen vergelijkbare gegevens over 1960, 1972 en 1986 voorhanden zijn. Er zijn in dit onderzoek echter wel gezinnen aangetroffen met een plastische, dat wil zeggen associatieve of hyperindividuele instelling.

Bij de vraag over de maaltijd bleek dat het gebruiken van de maaltijd een activiteit is die voornamelijk samen gedaan wordt.

Het is echter wel de vraag of dit een onderscheidende activiteit is om een gezin als modern-westers of postmodern te karakteriseren. Is de maaltijd niet één van die activiteiten die ieder gezin al dan niet bewust samen doet? Bij de beschrij-

ving van de hyperindividuele gezinssituatie bijvoorbeeld werd de avondmaaltijd aangeduid als het moment van de dag waar de belangrijkste gezinsaangelegenheden samen besproken worden.

Van der Heiden concludeert in zijn onderzoek 'Gezin en vrije tijd', waarbij in 1968 mensen op campings geïnterviewd zijn, dat het eigen gezinsverband de meest geprefereerde groepssituatie is wanneer men op vakantie gaat (Van der Heiden, 1968). Ook in dit onderzoek geldt dit voor de eerste (meest voorkomende) vakantie. Wanneer aangenomen wordt dat de campinggasten van Van der Heijden vergelijkbaar zijn met de huisvrouwen uit dit onderzoek, is te concluderen dat er tussen 1968 en 1986 wat geprefereerde vakantie-groep betreft niet veel veranderd is.

In dit onderzoek gaat bijna de helft van de respondenten een eerste keer op vakantie. Het landelijke cijfer is voor de eerste vakantie iets lager (40%), maar voor de tweede en de derde vakanties ongeveer gelijk; deze landelijke cijfers bedragen respectievelijk 16% en 6%. In Arkel en Kedichem gaat 16% van de respondenten een tweede keer op vakantie, voornamelijk man en vrouw alleen en 4% gaat een derde keer op vakantie. De totale vakantieparticipatie ligt in dit onderzoek dus iets hoger. Landelijk gaat (in 1987) 67% van de bevolking tenminste eenmaal op vakantie, in Arkel en Kedichem is dat percentage 68% (CBS, 1991).

3.5 VRIJHEDEN TOEGESTAAN AAN DE PARTNER

In deze paragraaf gaat het om de mate waarin man en vrouw elkaar vrij laten in de vrije tijd. Bij de eerste vraag komen het uitgaan en de vakantie aan bod. Wordt het door de respondent positief of negatief gewaardeerd wanneer deze apart ondernomen worden? Het onderwerp van de tweede en derde vraag is eigen vrije tijd. Hierbij wordt eerst naar de bestaande situatie gevraagd, vervolgens wordt gevraagd wie het meeste recht heeft op eigen vrije tijd.

Allereerst zal een kort overzicht van de literatuur worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan de orde. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 3.5.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

3.5.1 Literatuur

Recreatie en vrije tijd lijken in het huwelijk het domein te zijn waar partners tot zichzelf en tot elkaar willen komen. Er worden hoge verwachtingen gesteld aan de mogelijkheden en bijdragen vanuit die sfeer. Spanningen treden op wanneer aan de eisen vanuit het eigen waardepatroon niet kan worden voldaan. Er zijn ook tekenen dat huwelijkspartners vrije tijd gaan gebruiken als volstreekte eigen tijd. Wanneer dit overeenstemt met de gehanteerde waarden, lijkt dit bij te dragen tot het welbevinden van man en vrouw (Te Kloeze, 1985d).

Weeda stelt in haar onderzoek naar het huwelijksleven, dat hobby's en vrije tijd

steeds meer als een essentieel element van het gezinsleven worden beschouwd. Zij wijst erop dat gezinsleden de overige tijd doorgaans op verschillende plekken doorbrengen (werk/school). Het is een traditioneel ideaal om als gezin veel samen te doen. Maar hierin komt enige kentering; in toenemende mate worden afzonderlijke vrijetijdsactiviteiten van de gezinsleden bepleit (Weeda, 1984). Ook Orthner vindt het niet aanbevelenswaardig dat gezinsleden alles samen doen (Orthner, 1975).

Hantrais merkt evenals Weeda op dat vrije tijd langzamerhand geaccepteerd wordt als een nieuwe sociale waarde met vrijheid, keuze en individualisme. Maar zij wijst er ook op dat het vooral de jongeren zijn die dit onderschrijven (Hantrais, 1983).

Komter vindt in haar onderzoek naar machtsrelaties binnen het huwelijk dat in de lagere sociale klassen een meerderheid van de vrouwen en mannen vooral behoefte heeft aan gezamenlijke contacten. In de hogere sociale klassen, met name bij de buitenshuis werkende vrouwen, komt een behoefte aan eigen contacten en activiteiten naar voren, naast contacten en activiteiten samen met de echtgenoot (Komter, 1985).

Huisvrouwen hebben mogelijkheden en kansen om tijd voor zichzelf vrij te maken, maar vooral hun vrijheidsbeleving staat hen dit niet altijd toe. Huisvrouwen zullen niet zo snel iets voor zichzelf vragen op vrijetijdsg gebied, wel voor zichzelf met de kinderen of voor het hele gezin (Beckers *et al.*, 1980).

Ook Van 't Eind *et al.* stellen dat vrouwen niet zo snel tijd voor zichzelf vragen; zij wijzen erop dat veel huisvrouwen zich schuldig voelen wanneer ze tijd aan zichzelf besteden (Van 't Eind *et al.*, 1981).

3.5.2 Frequentieverdelingen

In het onderzoek zijn meerdere vragen over vrijheden die aan de partner worden toegestaan opgenomen. Over het uitgaan en het op vakantie gaan werd aan de respondenten de volgende vraag gesteld: 'Nu volgen weer een aantal uitspraken. Wilt U per uitspraak aangeven in hoeverre U het daar wel of niet mee eens bent'. Deze uitspraken luiden: als je als getrouwde vrouw zonder je man uitgaat - bij wijze van spreken met een ander het café induikt -, dan is het slecht gesteld met het huwelijk; ook al ben je getrouwd dan nog is het goed als man en vrouw eens apart op vakantie gaan; als een gehuwde man en vrouw apart op vakantie gaan, dan vraag je om moeilijkheden; als je als getrouwde man zonder je vrouw uitgaat - bij wijze van spreken met iemand anders het café induikt -, dan is het slecht gesteld met het huwelijk. De respondenten konden antwoorden van helemaal mee eens (1) tot en met helemaal mee oneens (5). De vijf antwoordcategorieën zijn vanwege de overzichtelijkheid gecomprimeerd tot de drie categorieën die in tabel 3.5.1 vermeld zijn.

Tabel 3.5.1 *Vrijheden toegestaan aan de partner, in %.*

vrijheden	mee eens	niet eens/ niet oneens	mee oneens
slecht huwelijk als vrouw alleen uitgaat	29	10	61
apart op vakantie is goed	29	14	57
apart op vakantie is moeilijkheden	40	7	53
slecht huwelijk als man alleen uitgaat	27	9	64

De items 1 en 4 uit de vragenlijst zijn vrijwel identiek. Het verschil is dat het bij de eerste stelling om de vrouw gaat en bij de vierde om de man. Er zou verwacht kunnen worden dat de man meer vrijheid krijgt dan de vrouw. De respondenten zouden het dan meer eens zijn met de stelling dat het slecht gesteld is met het huwelijk als de vrouw alleen uitgaat, dan met dezelfde stelling over de man. 27% van de ondervraagde vrouwen vindt dat het slecht gaat met het huwelijk als de man alleen uitgaat, voor hetzelfde item, maar dan voor de vrouw is dit 29%. Man en vrouw krijgen dus kennelijk evenveel vrijheid. Ruim de helft van de respondenten keurt apart op vakantie gaan af.

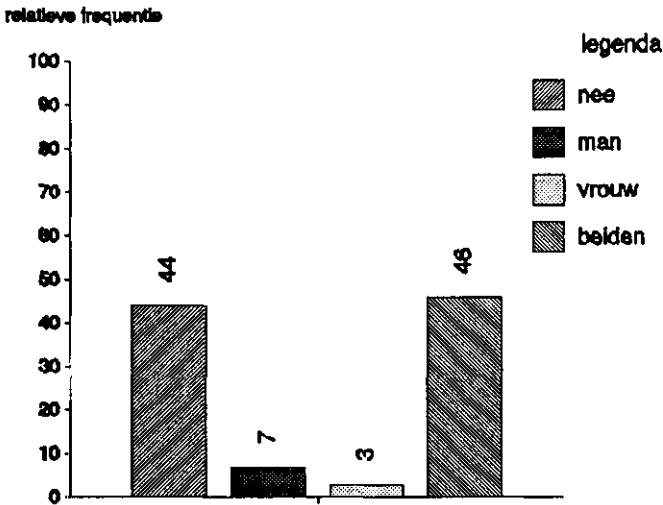
Naast de vraag over vakantie en uitgaan is aan de respondenten ook een vraag over eigen vrije tijd gesteld: 'In sommige gezinnen hebben man en vrouw één of meer avonden of een deel van het weekend helemaal tot hun eigen beschikking. Die tijd kunnen ze naar eigen goeddunken gebruiken; het is dan helemaal vrije tijd voor jezelf. Dat is bij afspraak geregeld of althans zo in de loop der tijd gegroeid. Komt zoiets in Uw gezin voor?'

De respondenten konden kiezen uit de volgende vier antwoorden: nee; ja, dat geldt voor mijn man; ja, dat geldt voor mij; ja, dat geldt voor beiden. Figuur 3.5.1 geeft de reactie van de respondenten op deze vraag weer.

Hieruit blijkt dat in 46% van de gezinnen aan beide partners ook daadwerkelijk de mogelijkheid geboden wordt om alleen te kunnen zijn en die tijd naar eigen goeddunken te kunnen inrichten. 44% van de ondervraagde vrouwen zegt dat bij hun thuis zoiets niet voorkomt. Van de overige 10% van de ondervraagde vrouwen zegt 7% dat hun man dergelijke eigen vrije tijd heeft en 3% dat zij zelf dergelijke eigen vrije tijd heeft. Er zijn dus ongeveer evenveel gezinnen waarin sprake is van 'geregelde' eigen vrije tijd als gezinnen waarin daar geen sprake van is.

Figuur 3.5.1 *Inrichting van de eigen vrije tijd, in %.*

In het onderzoek is nog een derde vraag over eigen vrije tijd opgenomen: 'In verband met die avond of dat deel van het weekend voor jezelf volgen hieronder steeds twee verschillende uitspraken. Wilt U aangeven met welke uitspraak U het 't meeste eens bent?' Drie paarsgewijze uitspraken werden voorgelegd: a. de man heeft 't meeste recht op zo'n avond of deel van het weekend voor zichzelf versus b. de vrouw heeft 't meeste recht op zo'n avond of deel van het weekend voor zichzelf; a. degene die de huishouding doet heeft 't meeste recht op zo'n avond of deel van het weekend voor zichzelf versus b. de kostwinner heeft het meeste recht op zo'n avond of deel van het weekend voor zichzelf; a. man en vrouw hebben beiden recht op zo'n avond of deel van het weekend voor zichzelf versus b. man en vrouw hebben geen van beiden recht op zo'n avond of deel van het weekend voor zichzelf. De respondenten konden antwoorden op een vijfpuntsschaal die liep van veel meer eens met de ene uitspraak tot en met veel meer eens met de tegenovergesteld geformuleerde uitspraak. Wanneer dit wordt gecomprimeerd tot een driepuntsschaal, ontstaat de frequentieverdeling van tabel 3.5.2. Uit deze tabel blijkt dat 10% van de respondenten vindt dat de man het meeste recht heeft op een avond voor zichzelf of een deel van het weekend voor zichzelf. Slechts 2% van de ondervraagde vrouwen vindt dat de vrouw het meeste recht heeft op deze eigen tijd. Het merendeel van de respondenten (88%) is het echter eens met beide stellingen. Ze vinden dus dat man en vrouw evenveel recht hebben op deze eigen vrije tijd. 3% van de ondervraagde vrouwen vindt dat degene die de huishouden doet het meeste recht heeft op een avond of deel van het weekend voor zichzelf. De kostwinner wordt door 9% van de respondenten gezien als degene die het meeste recht heeft op deze vorm van vrije tijd. Deze percentages komen vrijwel

overeen met de percentages van respectievelijk vrouw en man heeft het meeste recht op deze vrije tijd. Ook hier is weer het merendeel van de respondenten het evenveel eens met beide stellingen. Kostwinner en verzorger hebben evenveel recht op deze vrije tijd. Het merendeel van de respondenten vindt derhalve dat man en vrouw beiden recht hebben op eigen vrije tijd.

Tabel 3.5.2 *Recht op eigen vrije tijd, in %.*

paarsgewijze uitspraken	meer eens met a	evenveel eens met beiden	meer eens met b
(a) man - (b) vrouw	10	88	2
(a) verzorger - (b) kostwinner	3	88	9
(a) beiden - (b) geen van beiden	87	9	4

3.5.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Uit een tekentoets, die is toegepast op de antwoorden van de items die over de vakantie en het uitgaan gaan, blijkt dat de respondenten het significant minder eens zijn met stelling 1 en 4 dan met stelling 3 ($p = 0.00$). Dit zou erop kunnen wijzen dat door de respondenten aan uitgaan een andere waarde gehecht wordt dan aan op vakantie gaan. Uitgaan zonder partner wordt namelijk minder 'slecht' gevonden dan 'op vakantie gaan zonder de partner'. Er is geen vergelijking gemaakt met stelling 2 omdat deze stelling positief geformuleerd is en de andere drie stellingen negatief. Een respondent die het eens is met een negatief geformuleerde stelling hoeft het niet direct oneens te zijn met een positieve stelling.

In tabel 3.5.1 komt naar voren dat 29% van de ondervraagde vrouwen het goed vindt om ook apart op vakantie te gaan. In paragraaf 3.4.2 is gevraagd met wie respondenten in 1985 op vakantie zijn geweest. Slechts 4% van de respondenten heeft geantwoord dat zij de eerste vakantie zonder hun man op vakantie geweest zijn, voor de tweede vakantie is dit 2%. Hieruit blijkt dat veel respondenten hun ideeën tot nu toe niet verwezenlijkt hebben.

Er zou verwacht kunnen worden dat de respondenten die vinden dat de man het meeste recht heeft op eigen vrije tijd, ook vinden dat de kostwinner daar het meeste recht op heeft. Dit blijkt ook zo te zijn: van de respondenten die vinden dat de man het meeste recht heeft op dergelijke eigen tijd vindt niemand dat de verzorger daar het meeste recht op heeft. 60% van deze respondenten vindt dat de kostwinner het meeste recht heeft op dergelijke vrije tijd.

Slechts 2% van de respondenten vindt dat de vrouw het meeste recht heeft op eigen vrije tijd; zij vinden allen niet dat de kostwinner daar het meeste recht op heeft.

87% van de ondervraagde vrouwen is het meer eens met de stelling dat beide partners recht hebben op een avond of deel van het weekend voor zichzelf.

Toch blijkt uit figuur 3.5.1 dat het slechts in 46% van de gezinnen ook daadwerkelijk zo geregeld is dat beide partners dergelijke vrije tijd hebben.

Er is onderzocht of de respondenten die zeggen dat bij hun thuis niets is geregeld met betrekking tot eigen vrije tijd, ook vinden dat beide partners daar geen recht op hebben. Van alle respondenten die bij figuur 3.5.1 in de categorie 'nee' vielen, vindt 77% dat beide partners recht hebben op een dergelijke vorm van vrije tijd. De stap tussen het ideaal (beide partners hebben eigen tijd), en het verwezenlijken van dit ideaal (het regelen van deze eigen tijd) is blijkbaar in vele gezinnen tot nu toe niet genomen.

De eerste vier items, de items over uitgaan en op vakantie gaan, blijken een alpha van Cronbach van 0.82 te hebben. Er kan dus gesteld worden dat deze items voldoen aan de eis van een eendimensionale schaal.

Er is een principale componentenanalyse toegepast op alle items die over vrijheden toegestaan aan de partner gaan. Tabel 3.5.3 geeft de factorladingen van de verschillende items weer.

Tabel 3.5.3 *Factorladingen vrijheden toegestaan aan de partner, met een totaal verklaarde variantie van 70%.*

items	factor 1	factor 2	factor 3
slecht huwelijk als man alleen uitgaat	0.87		
slecht huwelijk als vrouw alleen uitgaat	0.86		
apart op vakantie is moeilijkheden	0.81		
apart op vakantie is goed	0.66		
man - vrouw		0.89	
verzorger - kostwinner		-0.90	
eigen tijd ja/nee			0.81
beiden - geen van beiden			0.81

De eerste vier items laden hoog op de eerste factor. Dit zijn de items van de eerste vraag. Dat deze items alle op dezelfde factor hoog scoren, was te verwachten aangezien ze bleken te voldoen aan de eis van een eendimensionale schaal en dus één dimensie meten. Bij al deze items gaat het om de vraag of man en vrouw iets wel of niet zonder hun partner mogen doen. Deze factor kan dus de naam 'toegestane vrijheden' krijgen.

Op de tweede factor laden twee items hoog. Beide items gaan over de vraag wie het meeste recht op eigen vrije tijd heeft. Deze factor kan de naam 'aan wie toegestane eigen vrije tijd' krijgen.

De derde factor krijgt een hoge lading van het item dat gaat over de vraag of er in het gezin van de respondent al dan niet iets is geregeld over deze eigen vrije tijd. Ook de vraag of men beiden of geen van beiden recht heeft op deze vrije

tijd scoort hoog op deze factor. Deze factor kan dus 'toegestane eigen vrije tijd' heten.

3.5.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Uit de literatuur blijkt dat de sociale klasse van invloed is op de mate waarin de partners afzonderlijk activiteiten ondernemen. Of de sociaal-economische status ook invloed heeft op de beantwoording van de vragen over dit concept is te zien in tabel 3.5.4. Tevens wordt in deze tabel de relatie met het sociaal-religieus milieu en de gezinsfase weergegeven.

Tabel 3.5.4 *Associatie tussen de items en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall. Onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

items	SES	SRM	gezinsfase
slecht huwelijk als vrouw alleen uitgaat	<u>0.26</u>	<u>-0.21</u>	<u>-0.21</u>
apart op vakantie is goed	<u>-0.21</u>	<u>0.12</u>	0.05
apart op vakantie is moeilijkheden	<u>0.25</u>	<u>-0.12</u>	<u>-0.14</u>
slecht huwelijk als man alleen uitgaat	<u>0.22</u>	<u>-0.20</u>	<u>-0.18</u>
man - vrouw	0.07	0.03	-0.03
verzorger - kostwinner	-0.01	-0.04	-0.03
beiden - geen van beiden	0.02	-0.05	-0.06

Een positief verband in tabel 3.5.4 geeft aan dat respondenten met een hoge waarde op de sociaal-structurele variabelen, het minder eens zijn met de bovenste vier stellingen. Voor de onderste drie tegenstellingen geeft een positief verband aan dat respondenten met een hoge waarde op de sociaal-structurele variabelen, het meer met stelling b eens zijn.

In deze tabel komt een verband naar voren tussen de sociaal-economische status van de respondent en haar antwoord op de eerste vier items. Uit de getallen blijkt dat de respondenten naarmate de sociale klasse toeneemt steeds meer antwoorden in de richting 'het is goed als man en vrouw ook eens dingen apart doen'.

Het sociaal-religieus milieu blijkt vooral van invloed te zijn op het uitgaan zonder partner. Hoe hoger het SRM, hoe meer de respondent het ermee eens is dat het slecht gesteld is met het huwelijk wanneer man en vrouw apart uitgaan. Het verband met de items over de vakantie is veel minder sterk. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het item uitgaan gekoppeld is aan cafébezoek en dat cafébezoek als zodanig door meer religieuze respondenten minder op prijs wordt gesteld. Wanneer man en vrouw dan zonder hun partner naar het café gaan,

dan is het voor meer religieuze respondenten mogelijk meer een teken dat het slecht gesteld is met het huwelijk dan voor minder religieuze respondenten. Er bleek ook een verband te bestaan tussen de mening van de respondenten over uitgaan zonder de partner en de gezinsfase waarin zij zich bevinden. De associatie tussen het antwoord op het item 'als je als getrouwde vrouw zonder je man uitgaat, dan is het slecht gesteld met het huwelijk' en de gezinsfase kan worden weergegeven door een tau van Kendall van -0.20 . Voor hetzelfde item, maar dan voor de man is de associatie met gezinsfase iets minder sterk met een tau van Kendall van -0.18 . Dit wil zeggen dat naarmate de respondenten in een latere gezinsfase verkeren, zij het meer eens zijn met bovenstaande stellingen. Voor geen van de items over recht op vrije tijd werd een significant verband gevonden met SES, SRM of gezinsfase. Het antwoord op deze vragen is onafhankelijk van iemands SES, SRM of gezinsfase.

3.5.5 Onderzoekresultaten vergeleken met de literatuur

Hantrais wijst erop dat het vooral de jongere generatie is, die de vrije tijd als nieuwe sociale waarde met vrijheid en individualisme onderschrijft. Wanneer dit ook voor de respondenten van dit onderzoek geldt, zullen vrouwen uit de vroegere gezinsfasen het apart uitgaan en op vakantie gaan positiever waarderen dan vrouwen uit de latere gezinsfasen (Hantrais, 1983).

In paragraaf 3.5.4 bleek al dat naarmate de respondenten in een latere gezinsfase verkeren, zij meer instemmen met de stellingen over uitgaan. Respondenten uit de vroegere gezinsfasen hebben dus inderdaad een positievere waardering voor het apart uitgaan. Het verband met apart op vakantie gaan is echter veel minder groot.

Komter vindt in haar onderzoek dat mensen uit de lagere sociale klassen vooral behoefte hebben aan gezamenlijke activiteiten en contacten, terwijl mensen uit de hogere sociale klassen veel meer behoefte hebben aan eigen activiteiten en contacten naast de gezamenlijke (Komter, 1985). In tabel 3.5.4 komt een verband tussen de sociaal-economische status van de respondent en haar antwoord op de vragen over uitgaan en op vakantie gaan naar voren. Naarmate de SES van de respondent toeneemt, heeft zij een positievere waardering voor het apart ondernemen van activiteiten. Deze onderzoekresultaten stroken dus met de resultaten die Komter in 1985 vindt.

Zowel Beckers *et al.* als Van 't Eind *et al.* stellen dat vrouwen niet zo snel tijd voor zichzelf vragen (Beckers *et al.*, 1980; Van 't Eind *et al.*, 1981). Zowel uit figuur 3.5.1 als uit tabel 3.5.2 blijkt dat de vrouw aan zichzelf minder eigen vrije tijd toedeelt dan aan haar man.

3.6 SEKSE-SPECIFIEKE VRIJETIJDOPVOEDING

In deze paragraaf gaat de aandacht uit naar de mate waarin er sprake is van sekse-specificiteit in de opvoeding, vooral in de sfeer van de vrije tijd. Hierbij gaat het om de vraag of de sekse van het kind bepalend is voor de waarden die aan dit kind worden doorgegeven en de gedragingen die worden toegestaan.

Van der Wouw (1988) heeft deze analyse reeds uitgevoerd. Zijn uitwerking, aangepast aan de opzet van dit onderzoek, wordt hier gemeld.

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 3.6.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

3.6.1 Literatuur

Bij de sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding gaat het om de vrijheid die kinderen krijgen om zich te ontwikkelen en wel zodanig dat deze ontwikkeling niet aan de traditionele sekserol is verbonden. Het gaat om de vraag of ouders onderscheid maken tussen jongens en meisjes in de opvoeding.

Newson en Newson (1976) tonen in hun onderzoek onder zevenjarige kinderen een sekseverschil aan: "These results confirm beyond any reasonable doubt that by the age of seven, and in a whole variety of ways, the daily experience of little boys in terms of where they are allowed to go, how they spend their time and to what extent they are kept under adult surveillance is already markedly different from that of little girls... In other words, there are clearly defined differences in the way parents think of, feel about and act towards their children which depend upon whether the child is a boy or a girl" (o.c.: 100-101)... "Supervision of girls is significant greater than of boys" (o.c.: 83).

Ook in een onderzoek van Jansen naar conformiteits- en zelfbepalingswaarden blijkt de ondersteuning voor het sekse-specifieke karakter van disciplineren in de opvoedingsrelatie (Jansen, 1983).

Het lijkt alsof de wijze waarop ouders verschillen tussen jongens en meisjes percipiëren hun opvoedingsgedrag beïnvloedt. "Specifically working mothers and parents with nontraditional sex-role attitudes tend to encourage greater independence, autonomy and achievement orientations in female offspring" (Peterson en Rollins, 1987: 486).

3.6.2 Frequentieverdelingen

In het onderzoek zijn vijf stellingen over sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding opgenomen. Deze vijf stellingen zijn gebruikt bij de constructie van de schaal voor de mate van afwijzing van het maken van sekse-onderscheid: breien is toch meer iets voor meisjes; een ruwe sport als rugby is toch meer iets voor jongens; aan brommers sleutelen is toch meer iets voor jongens; ik vind het terecht dat er typische jongens- en meisjesboeken zijn; een crossfiets is meer iets voor jongens.

Zoals te zien is in tabel 3.6.1 zijn breien, rugby en aan een brommer sleutelen volgens de respondenten activiteiten met een sekse-specifiek karakter. Een meerderheid vindt rugby en het sleutelen aan een brommer meer iets voor jongens en breien meer iets voor meisjes.

Tabel 3.6.1 *Sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding, in %.*

items	eens	niet eens/ niet oneens	oneens
breien is voor meisjes	51	9	40
rugby is voor jongens	74	6	20
brommers zijn voor jongens	50	10	40
jongens- en meisjesboeken	35	9	56
crossfiets is voor jongens	33	7	60

Typische jongens- en meisjesboeken lijken te hebben afgedaan; 56% van de respondenten vindt het niet terecht dat er een onderscheid gemaakt wordt naar deze boeken. Ook het crossfietsen is een activiteit die niet typisch geassocieerd wordt met een bepaalde sekse. 60% van de respondenten is het er niet mee eens dat dit meer iets voor jongens is.

3.6.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

In het onderzoek dat gedaan is in Arkel en Kedichem in 1972 is aan de moeders gevraagd of ze vinden dat in de opvoeding van kinderen het verschil tussen jongens en meisjes duidelijk benadrukt moet worden of dat de nadruk op het verschil juist minder sterk moet worden. Nagenoeg alle moeders blijken dan te vinden dat dit verschil niet benadrukt moet worden (Douma, 1975). De algemene en ruime formulering laat echter veel ruimte over voor een eigen interpretatie. Het is aannemelijk dat sociale wenselijkheid bij de beantwoording van deze vraag een rol heeft gespeeld.

Om de attitude te kunnen meten is het nodig dat er specifiek gevraagd wordt. Daarom is een set items geconstrueerd die op een subtielere manier op sekse-onderscheid ingaat. De alpha van Cronbach voor deze items bedraagt 0.86.

De items die in paragraaf 3.6.2 vermeld staan zijn voor deze schaal gebruikt. Er kon geantwoord worden op een vijfpuntsschaal, welke liep van helemaal mee eens (1) tot en met helemaal mee oneens (5). Een hoge score geeft aan dat men een sekse-onderscheid afwijst. Het populatiegemiddelde van deze schaal bedraagt 2.9. Hier hoort een standaardafwijking bij van 1.1. De respondenten neigen dus naar een geringe afwijking van het sekse-onderscheid.

In paragraaf 2.5 van dit verslag kwam sekse-specifiek gedrag reeds naar voren. Respondenten gaven het belang van de eigenschap 'doen zoals een jongen of meisje past' aan.

In deze paragraaf komt sekse-specificiteit ook aan bod. Deze twee vragen zijn met elkaar gekruist om te onderzoeken of respondenten die de eigenschap 'doen zoals een jongen/meisje past' belangrijk vinden, sekse-specifiek gedrag in de vrije tijd ook meer aanhangen. Tabel 3.6.2 geeft de samenhang tussen deze variabelen weer.

De positieve verbanden geven aan dat wanneer een respondent de eigenschap 'doen zoals een jongen/meisje past' belangrijk vindt, zij het meer eens zijn met de stellingen. Voor de stellingen over rugby, brommers en boeken geldt dat respondenten het meer met deze stellingen eens zijn naarmate zij de eigenschap 'doen zoals een jongen/meisje past' belangrijker vinden.

Tabel 3.6.2 *Associatie tussen doen zoals een jongen/meisje past en de sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

items	
breien is voor meisjes	<u>0.11</u>
rugby is voor jongens	<u>0.21</u>
brommers zijn voor jongens	<u>0.21</u>
jongens- en meisjesboeken	<u>0.19</u>
crossfiets is voor jongens	<u>0.15</u>

3.6.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

In paragraaf 2.5 is het beeld dat de ondervraagde vrouwen hebben van kinderen en welke eigenschappen zij van belang achten voor tien-jarige kinderen onderzocht. Hier bleek dat de eigenschappen 'gehoorzaamheid' en 'doen zoals een jongen of meisje past' onbelangrijker gevonden werden met het stijgen van de sociaal-economische status van een gezin. Ook bleek de waardering voor de laatstgenoemde eigenschap enigszins afhankelijk van de fase waarin het gezin zich bevond: doen zoals een jongen of meisje past werd meer gewaardeerd naarmate de respondent in een latere gezinsfase verkeerde.

In deze paragraaf is het verband tussen sekse-specifiek gedrag en de sociaal-structurele achtergrond van een huishouden nader onderzocht. Tabel 3.6.3 geeft dit verband weer.

Er blijkt enig verband te bestaan tussen de sociaal-economische status van de respondent en haar antwoord op de items die betrekking hebben op rugby en jongens- en meisjesboeken. Respondenten uit de lagere sociaal-economische statusgroepen zijn bij deze items meer sekse-specifiek in hun vrijetijdsopvoeding dan respondenten uit de hogere statusgroepen. Zij vinden rugby vaker iets voor jongens en vinden het vaker terecht dat er typisch jongens- en meisjesboeken zijn.

Er blijkt geen sprake te zijn van een sterk verband tussen de SRM en de sekse-specificiteit in de vrijetijdsopvoeding. Wel is de richting van dit verband steeds negatief. Respondenten uit een meer sociaal-religieus milieu zijn het dus enigszins meer eens met de stellingen dan respondenten uit een minder sociaal-religieus milieu. Er is geen sterk verband tussen sekse-onderscheid in de vrijetijdsopvoeding en de gezinsfase.

Tabel 3.6.3 *Associatie tussen sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

items	SES	SRM	gezinsfase
breien is voor meisjes	<u>0.09</u>	<u>-0.11</u>	-0.03
rugby is voor jongens	<u>0.19</u>	<u>-0.13</u>	<u>-0.12</u>
brommers zijn voor jongens	<u>0.11</u>	<u>-0.14</u>	<u>-0.10</u>
jongens- en meisjesboeken	<u>0.18</u>	<u>-0.11</u>	0.02
crossfiets is voor jongens	0.05	<u>-0.16</u>	<u>-0.10</u>

Aangezien buitenshuis werkende vrouwen het traditionele rollenpatroon verbroken hebben zou verwacht kunnen worden dat zij andere ideeën hebben over sekse-specificiteit in de vrijetijdsopvoeding. Tabel 3.6.4 laat dit verband zien.

Tabel 3.6.4 *Associatie tussen buitenshuis werken van de vrouw en haar ideeën over een sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding; weergegeven door Cramer's V, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

items	
breien is voor meisjes	0.13
rugby is voor jongens	0.13
brommers zijn voor jongens	0.11
jongens- en meisjesboeken	0.15
crossfiets is voor jongens	0.09

Bij de respondenten in Arkel en Kedichem blijkt geen samenhang te bestaan tussen het al dan niet buitenshuis werken van de vrouw en haar ideeën over sekse-specificiteit in de vrijetijdsopvoeding. Uit tabel 3.6.4 blijkt zelfs dat geen enkel verband significant is.

3.6.5 Onderzoeksresultaten vergeleken met de literatuur

Newson en Newson vinden dat de wijze waarop ouders denken over en zich gedragen ten opzichte van hun kinderen, afhankelijk is van de sekse van het kind (Newson en Newson, 1976). Moeders in Arkel en Kedichem juichen sekseonderscheid niet toe, maar wijzen het ook niet af. Een gemiddelde score van 2.9 op een schaal van 1 tot en met 5 geeft dit aan.

3.7 TELEVISIE EN SPELLETJES

In deze paragraaf wordt ingegaan op een belangrijke vrijetijdsbesteding, het televisie kijken. Ook zal kort ingegaan worden op een andere bestedingsmogelijkheid, namelijk het doen van spelletjes. Er wordt gekeken naar het daadwerkelijke televisiekijk- en spelletjesgedrag. Ook worden de opvattingen die respondenten hebben over het medium televisie onderzocht.

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over televisie en spelletjes worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 3.7.4 worden deze gegevens gerelateerd aan de sociaal-structurele variabelen. De paragraaf zal worden afgesloten met een vergelijking van de literatuur en de onderzoeksresultaten.

Terzijde merken we op dat ten tijde van dit onderzoek (1986) commerciële zenders nog niet in het bestel aanwezig waren.

3.7.1 Literatuur

Televisie kijken is één van de meest voorkomende vrijetijdsactiviteiten. In 1975 werd gemiddeld 10.2 uur per week naar de televisie gekeken en in 1985 12.1 uur (SCP, 1992). Het belang van de televisie is ook zichtbaar in het percentage huishoudens in Nederland dat een televisietoestel bezit. In 1985 heeft 86% van de huishoudens de beschikking over een kleuren-televisie, en 31% over een zwart-wit televisie (CBS, 1993).

Over het effect dat televisie op zijn omgeving heeft zijn de meningen verdeeld. Een aantal onderzoekers meent dat televisie leidt tot gezinsdesintegratie, anderen relativiseren het effect van de televisie op zijn omgeving veel meer. Deze twee visies worden kort toegelicht.

Zoals gezegd leeft bij een aantal onderzoekers de angst dat het aantal uren dat televisie gekeken wordt ten opzichte van de tijd die aan andere activiteiten besteed wordt extreme vormen aan zal nemen (Collins en Strelitz, 1982). Orthner spreekt van de mogelijkheid van een televisiegeneratie. Door technologische innovaties en door de elektronische revolutie is het aantal keuzemogelijkheden in vrijetijdsactiviteiten sterk toegenomen. Het is voor gezinnen, die vaak niet voorbereid zijn op deze grote hoeveelheid keuzemogelijkheden, moeilijk goed met de beschikbare vrije tijd om te gaan. De toenemende vrijetijds mogelijkheden zouden kunnen leiden tot het ontstaan van een televisiegeneratie, waarvan verveling en gezinsdesorganisatie belangrijke elementen zijn (Orthner, 1975). Rubin stelt dat de televisie 's avonds het middelpunt is. De avond gaat op die manier ongemerkt voorbij, zonder dat er noemenswaardige interacties tussen de gezinsleden plaats hebben gehad. Deze avond is echter vanwege de arbeidstijd overdag, het enige tijdstip door de week waarop het gezin voor een langere aaneengesloten tijdsperiode bij elkaar kan zijn (Rubin, 1976). Ook Postman is van mening dat de westerse cultuur zich in een verkeerde richting ontwikkelt. De woordcultuur maakt plaats voor de beeldcultuur. Het lezen van boeken wordt verdrongen door het kijken naar de televisie en het spelen met videospelletjes (Postman, 1986).

Er zijn echter ook auteurs die een andere mening toegedaan zijn. Goodman geeft aan dat onderzoekers zich tot nog toe enkel geconcentreerd hebben op de relatie van televisie met de individuele leden van het gezin, in plaats van deze relatie met het gezin als een geheel te bestuderen. Maar het gezin is meer dan de som der individuele leden. Goodman wijst op de manier waarop het gezin de televisie gebruikt. Ieder gezin interpreteert deze op zijn manier. Gezinnen kijken naar de televisie vanuit een eigen achtergrond, met specifieke regels en gebruiken. Deze regels en gebruiken veranderen in de tijd, het gezin gaat door een aantal fasen met het opgroeien van de kinderen. Verwacht kan dus worden dat de televisie op verschillende manieren gebruikt wordt, afhankelijk van de fase waarin het gezin zich bevindt (Goodman, 1983, in: Morley, 1986).

Collett is van mening dat de invloed die de televisie heeft op het gezinsleven niet zo groot is als veelal wordt aangenomen. Hij heeft onderzoek gedaan naar het televisiekijkgedrag van mensen door een videocamera in een dertigtal televisietoestellen van huishoudens te verbergen. Uit het videomateriaal blijkt dat de televisiekijkers ongeveer 65% van de tijd die zij in de kamer verblijven daadwerkelijk besteden aan kijken. De rest van de tijd wordt gevuld met op de kinderen letten, de krant lezen, strijken en dergelijke. Het oude beeld van mensen die in doodse stilte aan de buis gekluisterd zijn, klopt niet meer. Collett meldt dat zelfs de populaire programma's worden onderbroken door conversatie en gebabbel en dat er ook tijden zijn dat de televisie totaal genegeerd wordt, het toestel kan dan net zo goed worden uitgezet (Collett, 1986).

Ook Morley geeft aan dat televisiekijken in steeds mindere mate gezien moet worden als een geïsoleerde en individuele activiteit, maar steeds meer als een sociale, zelfs gezamenlijke activiteit. Hij stelt dat het typisch een activiteit is die plaats heeft in gezinnen (of andere samenlevingsvormen) (Morley, 1986).

De tegenstelling komt dus tot stand door het feit dat aan televisiekijken verschillende functies en gevolgen kunnen worden toegedacht. Niet te weerleggen is dat de televisiekijken een alibi of een context kan geven voor ontmoetingen tussen mensen, waarbij de inhoud van het televisieprogramma dat samen gekeken wordt vaak dient als een middel voor conversatie. Televisiekijken kan dus zinvol gebruikt worden door gezinsleden om referentiepunten, achtergronden, materiaal, gespreksstof te leveren voor interactie met elkaar. Behalve dat men gezamenlijk een programma kan bekijken en becommentariëren voorziet het contact met een medium als televisie in gedeelde ervaringen. Mensen kunnen op andere tijdstippen dan het tijdstip van uitzending hele gesprekken hebben over wat ze de afgelopen week gezien hebben. In gezinnen kan televisiekijken ook functioneren als een manier om spanningen te verminderen en conflicten te omzeilen of voorkomen. Maar de televisie kan natuurlijk net zo gemakkelijk een bron van conflicten zijn (Lindlof en Traudt, 1983, in: Morley, 1986).

Young en Willmott onderzochten in 1973 onder andere hoe de vrijetijdsbesteding per sociale klasse varieert. Van de activiteiten die thuis werden ondernomen werd televisiekijken, ongeacht de sociale klasse, door zowel man als vrouw het meest gedaan. De hogere klassen deden meer aan lezen en tuinieren, maar ze besteedden minder tijd aan de kinderen en aan het sleutelen aan de auto. Wat betreft andere binnenhuisactiviteiten waren er geen markante verschillen tussen de sociale klassen (Young en Willmott, 1973).

Nave-Herz en Nauck komen in hun studie 'Familie und Freizeit', waarin zij verslag doen van een onderzoek in Duitsland naar gezin en socialisatie, tot iets andere resultaten. Zij concluderen dat er van een uitgesproken vrijetijdsprogramma naar sociale lagen geen sprake is. Wel komt het doe-het-zelven en het media-gebruik (onder andere de televisie) bij de lagere sociale strata meer voor dan bij de hogere sociale strata.

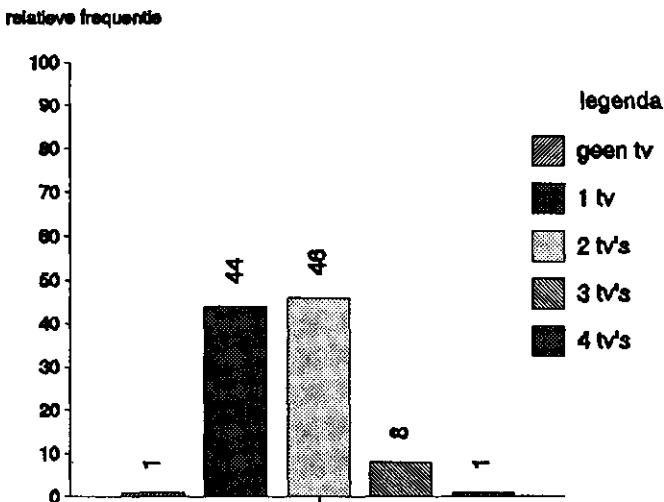
Daarnaast behandelt het onderzoek van Nave-Herz en Nauck de feitelijke beslissingsstructuur in het gezin van de keuze van het televisieprogramma in het weekend. Feitelijk werd de keuze in 21% van gevallen door de man gemaakt, 68% van de keuzen werden gezamenlijk genomen en in 11% van de gevallen door de vrouw (Nave-Herz en Nauck, 1978).

Lull komt, evenals Morley, echter tot de conclusie dat vaders de meeste beslissingsmacht hebben ten aanzien van de programmakeuze. Zij werden het meest genoemd als de persoon die de afstandsbediening beheert en dus de controle heeft over de televisie (Lull, 1980, in: Morley, 1986).

3.7.2 Frequentieverdelingen

Teneinde het belang van de televisie voor de vrije tijd van gezinnen in dit onderzoek te achterhalen, zijn aan de respondenten hierover vragen gesteld. Het aantal televisietoestellen dat de respondenten bezitten is te zien in figuur 3.7.1.

Figuur 3.7.1. *Aantal tv-toestellen in het huishouden, in %.*

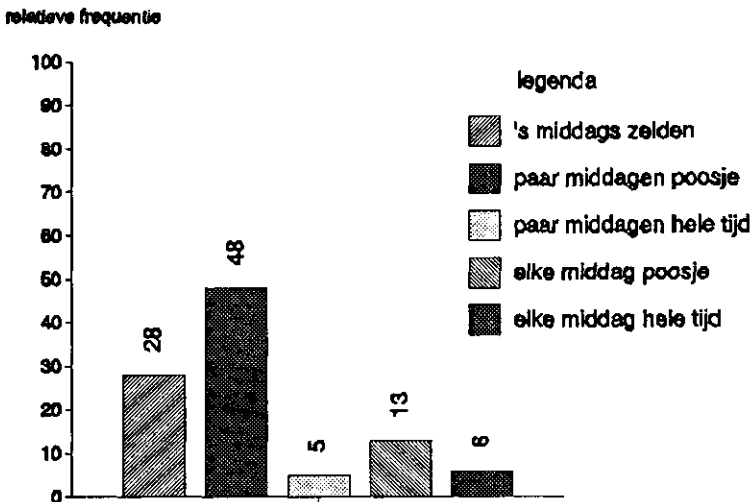

46% van de respondenten bezit twee toestellen. 44% van de gezinnen heeft de beschikking over één toestel. In 1986 zijn er nog maar enkele gezinnen die niet over een televisietoestel beschikken.

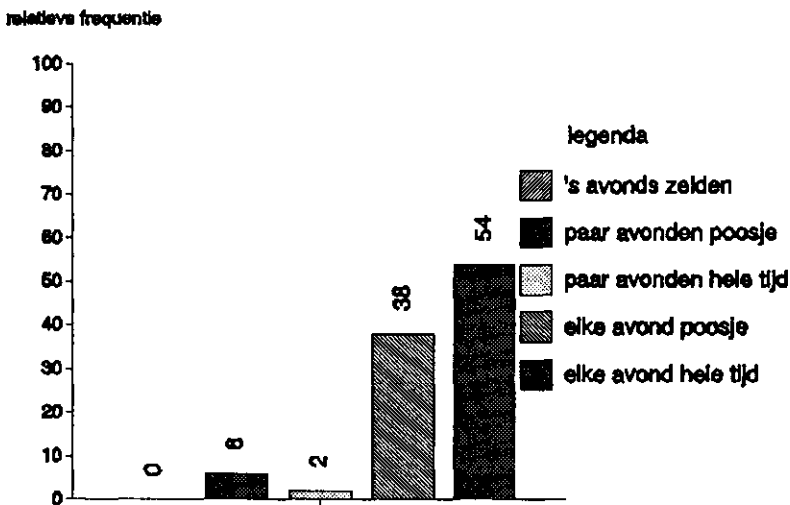
Naast het aantal televisietoestellen dat in een huishouden aanwezig is, is ook het bezit van een videorecorder van belang voor de mogelijkheden van televisie. 31% van de onderzochte gezinnen bezit een videorecorder. Een uitbreiding van de mogelijkheden wil echter niet zeggen dat huishoudens met meerdere televisietoestellen of een videorecorder ook meer televisiekijken.

Het belang van de televisie komt ook naar voren in het tijdsbeslag dat deze legt op de vrije tijd. Het tijdsbeslag is gemeten met behulp van de vraag: 'Hoe vaak staat bij U de televisie aan?'. Dit is uitgesplitst naar de middag en de avond. Figuren 3.7.2a en 3.7.2b geven de antwoorden van de respondenten op deze vraag weer.

Figuur 3.7.2a *Tv-kijkgedrag 's middags, in %.*

Figuur 3.7.2b Tv-kijkgedrag 's avonds, in %.

Het aantal uren dat televisie gekeken wordt geeft niet weer wat de opvattingen over televisie zijn. Met behulp van een twaalfstal stellingen is geprobeerd inzicht te krijgen in deze opvattingen. De respondent kon steeds aangegeven met welke van twee elkaar tegensprekende stellingen zij het meer eens was. De volgende stellingen zijn aan de respondenten voorgelegd:

- 1 a: Televisie brengt gezelligheid in huis
b: Televisie jaagt gezelligheid uit huis
- 2 a: Als gezin kun je best zonder televisie
b: Zonder televisie is het gezinsleven niet goed denkbaar
- 3 a: Zonder televisie zouden we in ons gezin niet goed raad weten met de vrije tijd
b: Zonder televisie zouden we onze vrije tijd prima weten door te brengen
- 4 a: Als er visite is mag de televisie best aan blijven als er een leuk programma is
b: Het hoort niet dat de televisie aan blijft staan als er visite is, ook al is er een leuk programma
- 5 a: Voor mij mag de televisie de deur uit
b: Ik zou de televisie voor geen geld willen missen
- 6 a: Het televisie kijken is in ons gezin vaak aanleiding tot onenigheid
b: In mijn gezin zijn we het allemaal altijd eens over het televisie kijken

Uit tabel 3.7.1 blijkt dat de meeste ambivalentie bestaat over de vraag of televisie gezelligheid in huis haalt of juist uit huis verjaagt. 48% van de respondenten is het evenveel eens met beide stellingen. Meer respondenten vinden dat televisie gezelligheid uit huis jaagt (33%) dan dat het gezelligheid in huis juist

bevordert (19%). Gezelligheid kan mogelijk ook afgeleid worden uit de onenigheid die televisiekijken tot gevolg heeft.

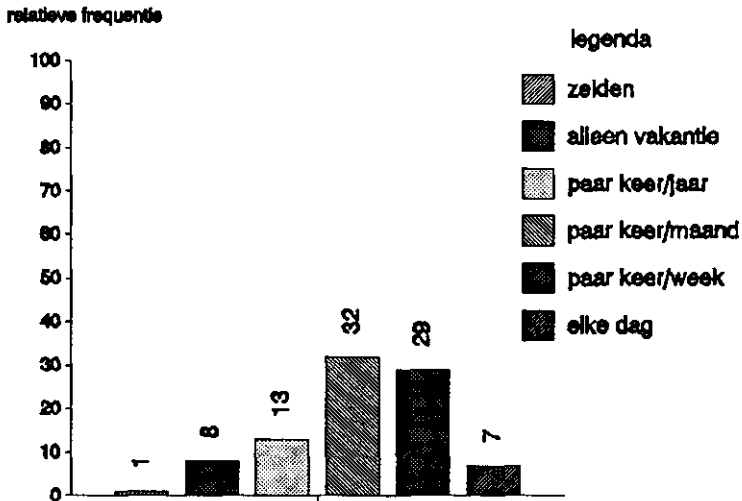
Tabel 3.7.1 *Opvattingen ten aanzien van televisie, in %.*

stellingen	meer eens met a	evenveel eens met beiden	meer eens met b
stelling 1	19	48	33
stelling 2	34	20	46
stelling 3	20	20	60
stelling 4	15	12	73
stelling 5	23	31	46
stelling 6	20	26	54

20% van de respondenten geeft aan dat de televisie vaak tot onenigheid leidt. Een meerderheid van de gezinnen (54%) is het altijd eens over de televisie. Opvallend is dat een grote groep respondenten aangeeft dat ze zich het gezinsleven zonder televisie niet goed voor kunnen stellen (46%). Ook geven meer respondenten aan dat ze de televisie voor geen geld willen missen (46%); daarnaast vindt 23% dat de televisie de deur uit mag. Hieruit blijkt de belangrijke plaats die televisie inneemt. De respondenten zijn echter niet afhankelijk van de televisie, 60% zegt dat zonder televisie de vrije tijd niet als een probleem ervaren wordt.

Een andere vrijetijdsbesteding, die hier aan de orde komt, is het doen van spelletjes met (een deel van) het gezin. Aan de respondenten is de volgende vraag gesteld: 'In sommige gezinnen wordt veel aan spelletjes gedaan zoals ganzenborden, monopoly en risk. Worden in Uw gezin dergelijke spelletjes gedaan?' De respondenten konden kiezen uit de volgende antwoordcategorieën: zelden/nooit, eigenlijk alleen maar tijdens de vakantie, wel een paar keer per jaar, elke maand een paar keer, elke week een paar keer en (bijna) elke dag. Het beslag dat spelletjes op de vrije tijd leggen komt naar voren in figuur 3.7.3. In de onderzochte gezinnen wordt vrij veel aan spelletjes gedaan. Er wordt meestal elke week (29%) of elke maand (32%) een paar keer een spelletje gedaan. Slechts 18% van de ondervraagde vrouwen geeft aan zelden of alleen op vakantie een gezelschapsspelletje te spelen.

Figuur 3.7.3 *Frequentieverdeling van het doen van spelletjes, in %.*

3.7.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

In paragraaf 3.7.2 zijn frequenties gegeven van het televisiekijkgedrag op de middag en de avond. Het is de vraag of mensen die 's middags veel televisie kijken dit ook 's avonds veel doen. In tabel 3.7.2 is het televisiekijkgedrag in de middag vergeleken met het televisiekijkgedrag in de avond.

Tabel 3.7.2 *Kruising tussen televisiekijkgedrag 's middags en 's avonds, in %, met een tau Kendall van 0.11.*

tv-gedrag	middag weinig	middag veel
avond weinig	6	-
avond veel	70	23

De categorie 'weinig' bestaat uit respondenten die ingevuld hebben dat ze zelden in de middag/avond televisiekijken of een paar middagen/avonden een poosje kijken. De categorie 'veel' bestaat uit de respondenten die één van de overige drie categorieën geantwoord hebben.

Het verband loopt in de volgende richting: hoe vaker de televisie 's middags aanstaat, hoe vaker dit ook 's avonds zo is. Het verband is echter niet sterk.

Uit tabel 3.7.2 blijkt dat het overgrote deel van de huishoudens 's middags weinig en 's avonds veel televisie kijkt. Op de tweede plaats komt de groep

huishoudens die zowel 's middags als 's avonds veel kijken. Slechts een klein percentage kijkt zowel 's middags als 's avonds weinig. Er zijn geen respondenten die aangeven 's middags veel en 's avonds weinig televisie te kijken.

Tabel 3.7.3 *Factorladingen van de items over televisie, met een totaal verklaarde variantie van 50%.*

items	factor 1	factor 2	factor 3
kijkgedrag middag	0.81		
kijkgedrag avond	0.57		
stelling 4	-0.50		
stelling 2		0.75	
stelling 5		0.68	
stelling 3		0.64	
stelling 6			0.80
stelling 1			0.57

Opvattingen omtrent televisiekijken zijn geoperationaliseerd via een zestal stellingen (zie paragraaf 3.7.2).

Om te achterhalen of er één of meer onderliggende dimensies te onderscheiden zijn ten aanzien van de televisie is hier wederom een principaal componentenanalyse uitgevoerd. Dit leverde drie dimensies op. De eerste factor bestaat uit het televisiekijkgedrag en de vraag of het televisietoestel aan of uit gaat wanneer er bezoek is. Deze factor is met de naam 'televisiegedrag' te benoemen. De tweede factor gaat over items die alle iets zeggen over de relatie individu/gezin - televisie: kan je als gezin wel/niet zonder televisie, kan je de televisie missen, weet het gezin raad met de vrije tijd zonder een televisietoestel. Deze factor krijgt de naam 'relatie televisie-gezin'. De volgende factor heeft betrekking op de sfeer die door de televisie in een ruimte gecreëerd wordt: is televisiekijken vaak aanleiding tot onenigheid en brengt televisie gezelligheid in huis? Deze factor wordt 'televisiesfeer' genoemd.

3.7.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Uit eerdere onderzoeken (Nave-Herz en Nauck, 1978; Young en Willmott, 1973) komen tegengestelde conclusies naar voren over televisiegebruik en de sociale achtergrond van de respondenten. In dit onderzoek is deze relatie onderzocht via een kruising van de sociaal-structurele variabelen met de diverse items over televisie en spelletjes. De betekenis van de zes stellingen in de eerste kolom van tabel 3.7.4 staat vermeld in paragraaf 3.7.2.

Tabel 3.7.4 *Associatie tussen de items en de sociaal-structurele variabelen; weergegeven door tau Kendall, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

items en stellingen	SES	SRM	gezinsfase
aantal tv's	0.01	-0.08	<u>0.31</u>
kijkgedrag middag	<u>-0.15</u>	-0.07	<u>-0.08</u>
kijkgedrag avond	<u>-0.26</u>	-0.05	<u>0.11</u>
spelletjes	-0.03	<u>0.11</u>	-0.04
stelling 1	-0.05	<u>0.17</u>	0.00
stelling 2	<u>-0.10</u>	-0.05	<u>0.11</u>
stelling 3	<u>0.14</u>	<u>0.11</u>	-0.07
stelling 4	<u>0.13</u>	<u>0.15</u>	<u>0.10</u>
stelling 5	-0.06	<u>-0.14</u>	0.06
stelling 6	-0.04	-0.01	<u>-0.13</u>

De SES is van invloed op de hoeveelheid televisie die gekeken wordt, vooral in de avonduren. Hoe hoger de sociaal-economische klasse van de partners, hoe minder televisie er gekeken wordt. De mate waarin een huishouden spelletjes doet is niet afhankelijk van de sociaal- economische status. Zowel de hogere als de lagere sociaal-economische statusgroepen doen dit vrij veel. Uit de kruising van de sociaal-economische status met de zes stellingen blijkt dat er geen sterke verbanden bestaan tussen de opvattingen omtrent de televisie en de sociale klasse waarin een gezin zich bevindt.

Er blijkt een verband te bestaan tussen de gezelligheid die een respondent van de televisie vindt uitgaan en haar SRM. Hoe religieuzer een gezin is, hoe meer de opvatting wordt gehuldigd dat televisie gezelligheid uit huis jaagt. Dit kan samenhangen met het feit dat godsdienstige mensen meer bezwaar maken tegen de televisie omdat de inhoud van bepaalde programma's in tegenspraak is met hun opvattingen. Dit komt ook naar voren in de relatie tussen de SRM en de overige stellingen. Steeds komt het alternatief zonder de televisie er beter van af dan het alternatief met de televisie.

Het aantal televisietoestellen hangt sterk samen met de gezinsfase. Hoe verder het gezin in de levenscyclus is, hoe meer toestellen het bezit. Een verklaring is de leeftijd van de kinderen in de latere gezinsfasen. Er is ook zichtbaar dat onenigheid over de televisie iets toeneemt met de gezinsfase. Opvattingen ten aanzien van televisie lijken niet afhankelijk van de fase waarin men verkeert. De richting van de verbanden met de stellingen wekken wel de suggestie dat in de latere gezinsfasen de televisie een steeds grotere rol gaat spelen in het gezinsleven.

Er kan geconcludeerd worden dat de televisie een integraal onderdeel van het gezinsleven is, maar dit betekent niet dat de besteding van de vrije tijd problematisch wordt als er geen televisie voorhanden is. Naast televisie kijken blijkt ook het doen van spelletjes nog steeds een geliefde activiteit te zijn.

3.7.5 Onderzoekresultaten vergeleken met de literatuur

De in paragraaf 3.7.4 behandelde resultaten ten aanzien van de sociaal-economische status vertonen verschillen met de resultaten van Young en Willmott en overeenkomsten met de resultaten van Nave-Herz en Nauck. Young en Willmott concluderen in 1973 dat er geen sprake is van een verschil in media-gebruik tussen de sociaal-economische statusgroepen (Young en Willmott, 1973). Nave-Herz en Nauck geven ook aan dat er geen sprake is van een uitgesproken vrijetijdsprogramma naar sociaal-economische statusgroepen. Als uitzondering noemen zij echter het media-gebruik: dit daalt met het stijgen van de SES (Nave-Herz en Nauck, 1978). Ook in het onderzoek in Arkel en Kedichem kijken respondenten uit de lagere sociaal-economische statusgroepen significant meer televisie dan respondenten uit de hogere sociaal-economische statusgroepen. In het onderzoek van Nave-Herz en Nauck komt ook naar voren dat de keuze van het televisie-programma vooral tot het gezamenlijke beslissingsterrein behoort (Nave-Herz en Nauck, 1978). Lull vindt echter dat mannen de meeste beslissingsmacht hebben ten aanzien van de programma-keuze (Lull, 1980, in: Morley, 1986).

In paragraaf 2.3.2 bleek dat in 72% van de gezinnen gezamenlijk wordt besloten over het televisieprogramma. In 16% van de gezinnen maakt de man de keuze en in 12% beslist de vrouw. Deze resultaten komen meer overeen met die van Nave-Herz en Nauck dan met die van Lull.

In paragraaf 1.4.3 zijn Holman en Epperson aangehaald die aangeven dat de 'Family Life Cycle' een verband te zien geeft met het kijken naar de televisie. In tabel 3.7.4 komen echter geen sterke verbanden tussen gezinsfase en televisiekijkgedrag naar voren. De enige conclusie die voorzichtig getrokken kan worden is, dat de hoeveelheid televisie die in de middaguren gekeken wordt ietwat lager lijkt bij respondenten uit een latere gezinsfase en dat de hoeveelheid televisie die in de avonduren wordt gekeken iets hoger lijkt bij de respondenten uit de latere gezinsfasen.

3.8 AUTONOMIE

Autonomie is de mate waarin ouders de zeggenschap naar zich toe trekken of juist aan het kind overdragen.

Eerst zal een kort overzicht van de literatuur over autonomie worden gegeven, vervolgens komen de onderzoeksgegevens aan bod. In het derde deel van deze paragraaf volgt een nadere analyse van de onderzoeksgegevens, in paragraaf 3.8.4 worden deze gegevens gerelateerd aan een aantal achtergrondvariabelen.

3.8.1 Literatuur

De relatie tussen ouders en hun kinderen kan worden getypeerd als een opvoedingsrelatie. In het verleden is veel onderzoek verricht naar de relatie tussen ouderkenmerken en opvoedingsgedrag enerzijds en de sociale en persoonlijkheidsontwikkeling anderzijds. Opvoeding is een proces waarin ook het kind een actieve rol speelt (Peterson *et al.*, 1987; Walters en Stinnett, 1971, in: Van der Wouw en Te Kloeze, 1990). Daarnaast is opvoeding verbonden aan een proces binnen de gezins- en sociale context.

De zeggingskracht van de ouder bepaalt voor een groot deel wat er binnen de gezinscontext plaatsvindt. De mate waarin de ouders de zeggenschap naar zich toe trekken of juist aan het kind geven zal dus van invloed zijn op de aard van de interacties binnen de ouder-kindrelatie.

In veel onderzoeken is men op zoek naar opvoedingsstijlen; een opvoedingsstijl is een door de tijd heen relatief stabiele manier van omgang tussen ouders en hun kinderen. Een opvoedingsstijl is te verdelen in een gedragscomponent en in een waardecomponent. De gedragscomponent verwijst naar hoe de ouders zich feitelijk (zullen) gedragen. De waardecomponent verwijst naar hoe de ouders zelfstandigheid en vrijheid in hun kinderen waarderen.

Er worden twee belangrijke dimensies binnen een opvoedingsstijl onderkend:

- ouderlijke ondersteuning met als polen warmte/affectie en vijandelijkheid/afstandelijkheid;
- ouderlijke controle met als polen permissief en restrictief (Maccoby en Martin, 1983; Peterson en Rollins, 1987; Rollins *et al.*, 1979, in: Van der Wouw en Te Kloeze, 1990).

Ouderlijke controle is op verschillende manieren geoperationaliseerd. In veel gevallen verwijst de operationalisatie naar de manier waarop ouders invloed proberen uit te oefenen en niet naar de uit te oefenen controle in termen van de mate van feitelijk te verlenen autonomie.

Er is veel literatuur verschenen met betrekking tot klassebepaaldheid van opvoedingsstijlen. Belangrijk voor ons betoog zijn de bevindingen dat in de hogere sociale milieus de ouder-kind relatie gelijkwaardiger is dan in de lagere sociale milieus en dat zelfstandigheid eveneens meer wordt benadrukt in de hogere sociale milieus dan in de lagere. Godsdienstigheid is minder uitgebreid onderzocht op zijn effecten voor opvoeding.

3.8.2 Frequentieverdelingen

Ouderlijke controle kan worden geoperationaliseerd als het min of meer zelfstandig laten beslissen over 'vrijetijdsdomeinen'. Het leek zinvol een instrument te ontwikkelen waarin variabelen zijn opgenomen die verwijzen naar een aantal belangrijke beslissingsmomenten voor de inrichting van de vrije tijd. Daarbij wordt nagegaan welke mate van autonomie ouders hun kinderen verlenen binnen verschillende domeinen van de vrije tijd.

Negen items zijn opgesteld om een schaal te vormen. De onderscheiden items betreffen de keuzevrijheid inzake domeinen die direct of indirect op vrije tijd of vrijetijdsactiviteiten betrekking hebben. Aangezien te verwachten is dat ouders sterk naar de leeftijd van het kind zullen kijken bij autonomieverlening is steeds

gevraagd voor de leeftijden 8, 12 en 16 jaar aan te geven, in hoeverre de ouders de beslissingsmacht over de zaken naar zichzelf toe trekken, ofwel in welke mate zij hun kind hierin vrij laten. Het is mogelijk dat de moeders die zijn ondervraagd ouder zijn van kinderen die wel, respectievelijk niet 8, 12, 16 jaar zijn. Daarom is de vraag als volgt gesteld: 'Wilt U het antwoord aankruisen waarvan U denkt dat het het dichtst komt bij zoals U zou doen als Uw kind(e-ren) zo oud zou(den) zijn?'. De antwoordmogelijkheden liepen van 1 (wij laten onze kinderen helemaal vrij in hun keuze) tot en met 4 (dat beslissen wij als ouders helemaal zelf). De vier antwoordmogelijkheden functioneren als modellen (op het terrein van de autonomie) voor opvoedingsgedrag, waarvan de ouders aangeven of men zich daarin kan herkennen.

Aangezien in dit onderzoek gewerkt wordt met een gemiddelde van de drie leeftijden per item is het niet interessant de verschillende scores op de negen items per leeftijdsgroep te tonen. In plaats hiervan is ervoor gekozen het gemiddelde van de drie leeftijden in tabel 3.8.1 te plaatsen.

Tabel 3.8.1 Frequentieverdeling van autonomieverlening, in %.

autonomie kinderen	kind vrij in keuze	beiden inspraak	ouders beslissen
keuze sport	58	41	1
thuiskomen	2	38	60
naar bed gaan	7	38	55
mee op vakantie	7	29	64
gaan logeren	24	55	21
televisie kijken	28	54	18
slaapkamer inrichten	39	52	9
te logeren vragen	25	60	15
wat doen in vakantie	23	67	10

Wanneer alle drie leeftijdscategorieën opeenvolgend gemeld zouden zijn, zou te zien zijn dat in iedere volgende leeftijd het kind steeds meer autonomie toebedeeld krijgt. De frequentieverdeling voor autonomieverlening laat grote verschillen zien tussen de aan de orde gestelde zaken. Er zijn drie terreinen zichtbaar, één waarbij het kind de beslissingsbevoegdheid heeft (gekregen) (keuze sport), één waarbij zowel ouders als kind inspraak hebben (gaan logeren, televisie kijken, slaapkamer inrichten, logeren vragen, wat kinderen doen in vakantie) en één waarbij de ouders beslissen (thuiskomen, naar bed gaan, mee op vakantie). Ouders spreiden een opvoedingsgedrag ten aanzien van (het groeien naar) zelfstandigheid van hun kinderen ten toon, dat kan variëren van zeer permissief tot zeer restrictief.

3.8.3 Onderzoeksgegevens nader bekeken

Zoals gezegd bestaat de schaal voor autonomieverlening uit negen vragen over alledaagse zaken die spelen bij de opvoeding van kinderen. In totaal bestaat de autonomieverlening-schaal uit 27 items, namelijk de negen items voor de leeftijden 8, 12 en 16 jaar.

Optelling van de scores op alle 27 items en deling door 27 levert de schaal voor autonomieverlening op. De vragenbatterij blijkt met een alpha van Cronbach van 0.86 te voldoen aan de eisen van een eendimensionale schaal. Hoge scores op de schaal die loopt van 1 tot en met 4 geven aan dat de ouders een sterke invloed op beslissingen uitoefenen. De gemiddelde score over alle items op deze schaal is 3.4. De ouderlijke controle is vrij groot bij de onderzochte gezinnen.

Tabel 3.8.2 *Factorladingen van de autonomie-items, met een totaal verklaarde variantie van 48%.*

items	vtdoen	vttijd
wat doen in vakantie	0.68	
kamer inrichten	0.68	
televisie kijken	0.64	
gaan logeren	0.63	
te logeren vragen	0.62	
keuze sport	0.37	
thuiskomen		0.81
mee op vakantie		0.81
naar bed gaan		0.75

Per domein zijn de drie scores voor de leeftijden 8, 12, 16 jaar opgeteld en daarna aan een factoranalyse onderworpen. Uit tabel 3.8.2 blijkt dat er twee factoren onderscheiden kunnen worden. De factor vtdoen is te interpreteren als de vrijheid die ouders geven waar het zaken betreft met vaak een incidenteel karakter en handelen over de invulling van vrijetijdsactiviteiten, waarbij de ouderlijke controlemogelijkheid direct of indirect aanwezig blijft. Het gaat hier om de vraag of een kind iets mag. De factor vttijd verwijst meer naar de zeggingskracht van ouder en kind over de vraag wannéér het kind iets mag doen.

3.8.4 Relatie met sociaal-structurele variabelen

Op de schaal welke de mate van autonomieverlening meet en de factoren vtdoen en vttijd zijn regressie-analyses uitgevoerd. Aan de hand van multiple regressie met stapsgewijze selectie van voorspellers, is gezocht naar o.a. het relatieve belang van waarden, SES en gezinsstructuur voor de voorspelling van opvoedingsgedrag. De resultaten staan vermeld in tabel 3.8.3.

Tabel 3.8.3 *Multiple regressie-analyse van vtdoen, vttijd en de autonomieverlening; gestandaardiseerde beta-coëfficiënten zijn weergegeven, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

variabelen	autonomieverlening	vtdoen	vttijd
SES	0.08	0.05	<u>0.12</u>
SRM	0.05	0.01	0.00
gezinsfase	-0.06	-0.06	0.09

Het is opmerkelijk dat de sociale milieukenmerken geen significante voorspellers blijken te zijn voor de mate van autonomieverlening. Alleen bij de factor VTTIJD blijkt sociaal-economische status een significante voorspeller. Dit wijst erop dat wat betreft de vraag wanneer een kind iets mag doen in de vrije tijd, hogere sociaal-economische strata enigszins permissiever zijn. Het verkregen meetinstrument autonomieverlening blijkt onafhankelijk van sociaal-economische status te zijn.

3.9 VRIJETIJDSCONCEPTEN SAMENGEVAT

Dat er sprake is van roldifferentiatie in de ondervraagde gezinnen blijkt uit de gegeven antwoorden. Alleen het serveren van de borrel is een activiteit die de man voornamelijk op zich neemt. Vrouwen vinden dat de mannen meer taken op zich zouden moeten nemen. De wijze waarop de taken verdeeld zijn wordt niet beïnvloed door de sociaal-structurele variabelen.

Vrije tijd met man, alleen en met een vriendin worden meer als vrije tijd ervaren dan vrije tijd met gezin, met kinderen en na het huishouden.

De vrouwen zeggen dat gezinnen in hun vrije tijd niet meer alles samen behoren te doen. Dit wil echter niet zeggen dat er geen activiteiten meer gezamenlijk ondernomen worden. Een goed voorbeeld is het op vakantie gaan; dit wordt meestal met het gezin gedaan. Het apart op vakantie gaan wordt dan ook als een bedreiging voor de huwelijksrelatie ervaren. Vrouwen met een lagere SES ervaren deze dreiging meer dan vrouwen met een hogere SES.

Naast de vakantie zijn ook televisie kijken en spelletjes doen vrijetijdsactiviteiten waar naar gevraagd is. Vooral in de avonden wordt veel naar de televisie

gekeken, in de hogere sociaal- economische klassen is dit minder dan in de lagere.

In de meeste gezinnen wordt een paar keer per maand of zelfs een paar keer per week een spelletje gedaan.

Kinderen krijgen meer vrijheid in die zaken waar het gaat om de vraag òf een kind iets mag dan daar waar het gaat om de vraag wannéér een kind iets mag.

4. Constructie van beide typologieën

4.1 INLEIDING

In de vorige twee hoofdstukken zijn de concepten van de typologieën afzonderlijk behandeld. Van elk concept is nu bekend hoe de respondenten op de vragen hebben gereageerd.

In dit hoofdstuk wordt getracht deze concepten samen te voegen zodat er twee typologieën ontstaan; een algemeen gezinssociologische en een vrijetijdstypologie. In paragraaf 4.2 wordt weergegeven hoe van de concepten uit hoofdstuk twee een algemeen gezinssociologische typologie is geconstrueerd. Paragraaf 4.3 laat de constructie van de vrijetijdstypologie zien; hierin zijn de concepten van hoofdstuk drie verwerkt. In paragraaf 4.4 wordt vervolgens een verband gelegd tussen deze algemene gezinssociologische en vrijetijdstypologie. Dit verband geeft de verhouding tussen de beide typologieën weer; zo wordt zichtbaar of de vrije tijd in het verlengde ligt van de algemene gang van zaken in een gezin of zich er juist van onderscheidt. Aan het einde van dit hoofdstuk komt de relatie tussen de typologieën en de sociaal-structurele variabelen aan bod.

De vragen die de verschillende concepten bevatten zijn zodanig ingedeeld dat een lage score duidt op een modern-westerse houding en een hoge score op een postmoderne houding. Er is bij iedere vraag geprobeerd een zo goed mogelijke indeling in modern-westers en postmodern te maken. Het gaat hier echter steeds om een subjectieve indeling in deze twee categorieën.

Wanneer bij een concept zowel gevraagd is naar de ideale als naar de werkelijke situatie, is steeds de ideale situatie genomen bij de constructie van het concept. Dit is gedaan omdat in het onderzoek steeds naar de mening van de respondent is gevraagd, en niet altijd naar de werkelijke situatie.

4.2 CONSTRUCTIE VAN DE ALGEMEEN GEZINSSOCIOLOGISCHE TYPOLOGIE

In hoofdstuk twee van deze studie werden de concepten van de algemeen gezinssociologische typologie afzonderlijk behandeld. Het is bekend hoe de respondenten op de vragen over taakverdeling, zeggenschap, zelfstandigheid in een huwelijksrelatie, zelfbepaling, houding ten opzichte van huwelijk en moederschap gereageerd hebben.

De algemeen gezinssociologische concepten komen eerst afzonderlijk aan bod. Van elk concept wordt vermeld hoe de indeling in termen van modern-westers en postmodern is ontstaan en wat de uiteindelijke frequentieverdeling in de drie categorieën '*modern-westers*', '*transitioneel*' en '*postmodern*' is.

De indeling in deze drie categorieën is veelal met behulp van principale componentenanalyse gedaan¹. De factorladingen van de verschillende items zullen steeds in de tekst vermeld worden, voor de meer technische zaken wordt naar de bijlagen verwezen.

Aan het einde van deze paragraaf zal de constructie van de uiteindelijke algemeen gezinssociologische typologie aan bod komen.

4.2.1 Taakverdeling

Het concept taakverdeling is gevormd op basis van de ideale taakverdeling in de huishouding en de ideale taakverdeling bij de kinderverzorging. In paragraaf 2.2 is te zien dat de antwoordcategorieën van deze items lopen van 'de vrouw regelt het huishouden alleen' (modern-westers) naar 'de man regelt het huishouden alleen' (postmodern).

De correlatie tussen deze twee items is 0.55 en dus redelijk hoog te noemen.

Er is een principale componentenanalyse toegepast op de beide vragen over ideale taakverdeling. Dit leverde één factor op waarvan tabel 4.2.1 de factorladingen laat zien.

Tabel 4.2.1 *Factorladingen op het concept taakverdeling, met een totaal verklaarde variantie van 78%.*

ideaal taakverdeling huishouding	ideaal taakverdeling kinderverzorging
0.88	0.88

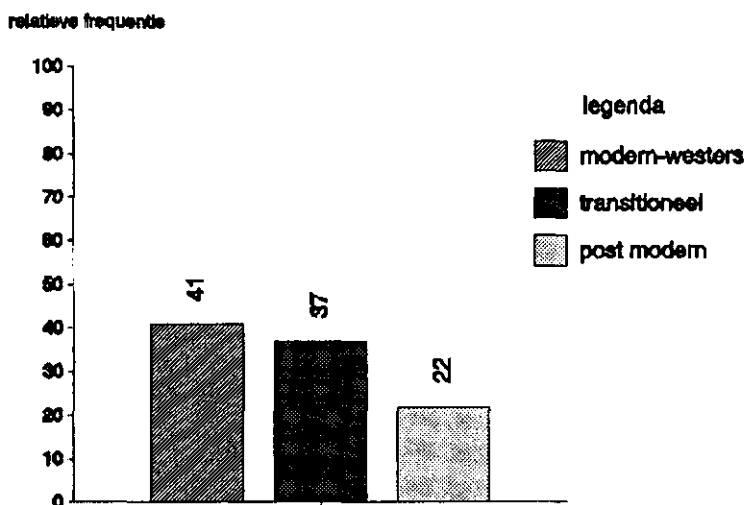
Met behulp van de factorladingen van tabel 4.2.1 is een indeling in de drie categorieën modern-westers, transitieel en postmodern gemaakt². De categorie modern-westers wordt gevormd door de respondenten die de antwoorden 'vrouw regelt het huishouden / de kinderopvang alleen' en 'vrouw regelt het huishouden / de kinderopvang, man helpt soms' hebben gegeven. Respondenten met het antwoord 'man regelt het huishouden / de kinderopvang, vrouw helpt' en 'man of vrouw zijn beiden verantwoordelijk voor het huishouden / de kinderopvang' zijn in de categorie postmodern ingedeeld. De categorie transitieel wordt gevormd door het antwoord 'vrouw regelt het huishouden / de kinderopvang, man helpt vaak'. Deze categorie is zo gekozen omdat de man hier al wel taken op zich neemt, maar nog niet de verantwoordelijkheid op zich heeft genomen.

Wanneer deze driedeling wordt gehanteerd, ontstaat de frequentieverdeling die in figuur 4.2.1 vermeld wordt.

¹ Voor precieze werkwijze zie bijlage 2

² Voor precieze indeling zie bijlage 3

Figuur 4.2.1 *De taakverdeling binnen het gezin.*

Uit deze figuur blijkt dat de respondenten in hun ideeën over taakverdeling nog redelijk modern-westerns zijn. 41% van de respondenten vindt dat er een traditionele taakverdeling behoort te zijn, 22% van de respondenten hangt een moderner ideaal over taakverdeling aan. 37% van de respondenten heeft een ideale taakverdeling voor ogen die niet modern-westerns is, maar ook niet postmodern, zij vormen hier de transitionele categorie.

4.2.2 Zeggenschap

Het concept zeggenschap is niet opgenomen in de uiteindelijke constructie van de algemeen gezinssociologische typologie. Dit concept is daaruit weggelaten omdat de afzonderlijke items moeilijk in te delen zijn in de categorieën modern-westerns en postmodern; ook het vormen van een transitionele categorie gaf problemen. Bij de items over zeggenschap speelt het subjectieve beeld namelijk een grote rol; is het modern-westerns of juist postmodern wanneer de vrouw over de aanschaf van de koelkast beslist?

4.2.3 Zelfstandigheid in een huwelijksrelatie

In paragraaf 2.4.2 worden de frequentieverdelingen van de vier vragen over zelfstandigheid in een huwelijksrelatie weergegeven.

Wanneer de gegevens in paragraaf 2.4.3 nader worden bekeken, blijkt dat het item buitenechtelijke seksuele relatie minder bij de dimensie past dan de andere drie items. Er is besloten om bij de constructie van het concept zelfstandigheid in de huwelijksrelatie alleen te werken met de items ieder aparte vrienden, financiële onafhankelijkheid en ieder eigen dingen doen. De antwoordcategorieën van de drie items lopen van negatief naar positief, waarbij de eerste als modern-westers wordt gezien en de laatste als postmodern.

De drie zelfstandigheidsitems bleken goed met elkaar te correleren³.

Uit een principale componentenanalyse over deze drie items ontstond één factor. De factorladingen staan vermeld in tabel 4.2.2.

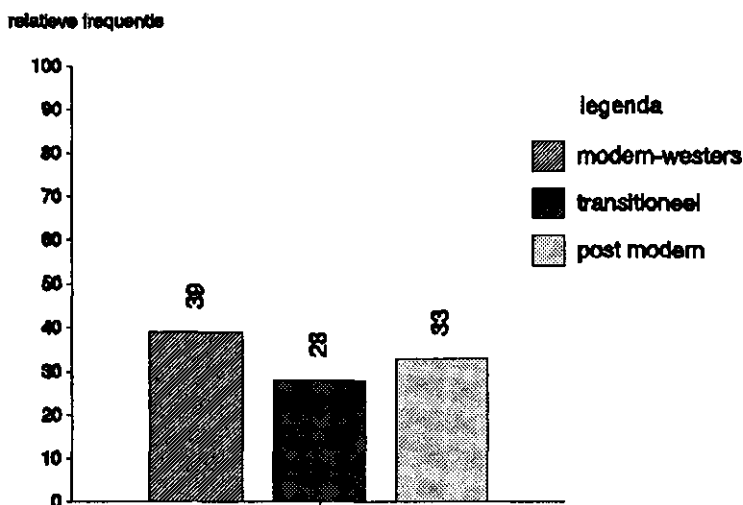
Tabel 4.2.2 *Factorladingen op het concept zelfstandigheid in een huwelijksrelatie, met een totaal verklaarde variantie van 59%.*

eigen vrienden	financiële onafhankelijkheid	eigen dingen
0.80	0.78	0.73

De respondenten zijn ook op het concept zelfstandigheid in een huwelijksrelatie met behulp van de factorladingen ingedeeld in de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern. De eerste categorie wordt gevormd door de negatieve antwoorden. De postmoderne categorie bestaat uit de positieve antwoorden. 'Niet positief, niet negatief' vormt de transitionele categorie. Er is voor deze indeling gekozen omdat respondenten die bovenstaande stellingen in meer of mindere mate negatief vinden, een traditioneel beeld van zelfstandigheid in een huwelijksrelatie hebben en dus in de categorie modern-westers horen. Het omgekeerde geldt voor de respondenten die de stellingen positief vinden. Respondenten die niet positief/niet negatief op de stellingen reageren horen niet in één van de beide categorieën thuis, zij hebben noch uitgesproken traditionele, noch postmoderne ideeën over zelfstandigheid in een huwelijksrelatie. Deze respondenten zijn in de transitionele categorie ingedeeld. Figuur 4.2.2 laat de frequentieverdeling in deze drie categorieën zien. Uit deze frequentieverdeling blijkt dat de respondenten ongeveer evenredig verdeeld zijn over de categorieën modern-westers en postmodern. 39% van de respondenten heeft een traditioneel beeld van zelfstandigheid en 33% van de respondenten is moderner in haar opvattingen over zelfstandigheid in een huwelijksrelatie.

³ Voor correlatie matrix zie bijlage 6 tabel A

Figuur 4.2.2 *Houding ten opzichte van zelfstandigheid in de huwelijksrelatie.*

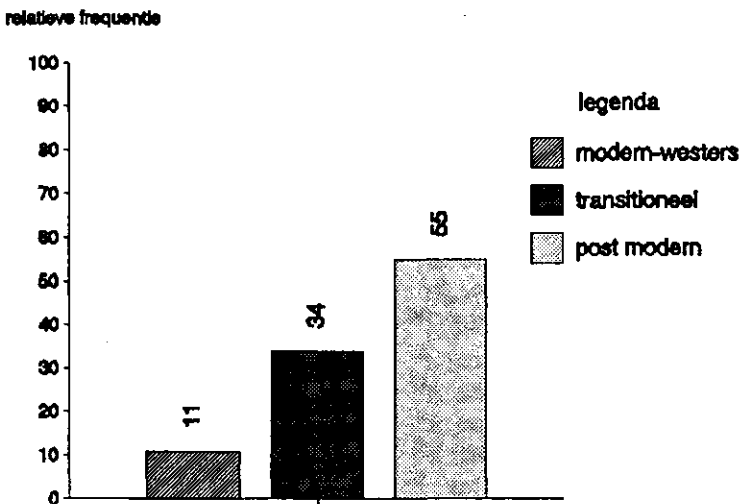

4.2.4 Zelfbepaling

Het concept zelfbepaling is ontwikkeld door Van der Wouw (1988); zijn uitwerking wordt hier vermeld. De respondenten konden van een aantal eigenschappen van kinderen aangeven of ze deze al dan niet belangrijk vonden. Zij gaven een hoge score aan de eigenschappen die zij belangrijk vonden en een lage score aan de naar hun mening minder belangrijke eigenschappen. Deze stellingen over kindeigenschappen zijn ingedeeld in conformistisch en zelfbepalend (zie paragraaf 2.5.2). De score op het concept zelfbepaling is berekend door de somscore van de conformistische items af te trekken van de somscore van de zelfbepalingsitems. Er is een indeling gemaakt in de drie categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern⁴. Wanneer de respondenten de conformistische items het belangrijkste vonden, werden zij ingedeeld in de categorie modern-westers. Wanneer zij de zelfbepalingsitems het belangrijkste vonden, werden zij ingedeeld in de categorie postmodern. De respondenten die niet duidelijk één van beide soorten antwoorden het belangrijkste vonden werden in de transitionele categorie ingedeeld. Zo ontstond de frequentieverdeling van figuur 4.2.3. De respondenten blijken in hun houding ten opzichte van kinderen tamelijk postmodern te zijn, slechts 11% van de respondenten heeft een traditionele houding ten opzichte van kinderen.

⁴ Voor precieze indeling zie bijlage 4

Figuur 4.2.3 *Houding ten opzichte van zelfbepaling van kinderen.*

4.2.5 Houding ten opzichte van het instituut huwelijk

Bij de constructie van het concept houding ten opzichte van het instituut huwelijk zijn alleen die items meegenomen waarbij huwelijk wordt afgezet tegen samenwonen. Dit zijn de volgende items:

- 1 a: Het ongehuwd samenwonen is eigenlijk hetzelfde als een huwelijk
b: Het ongehuwd samenwonen verschilt sterk van het huwelijk
- 2 a: Het huwelijk is een menselijk bedenkfel en niets beter dan andere relatievormen
b: Het huwelijk is de meest natuurlijke relatievorm
- 3 a: Jongeren die vaste verkering hebben zouden eerst een tijd moeten gaan samenwonen
b: Jongeren die vaste verkering hebben kunnen beter direct gaan trouwen

Deze items indiceren of men het huwelijk een duidelijk van het samenwonen te onderscheiden leefvorm acht (Van der Wouw, 1988). De b-stellingen geven de traditionele gedachte weer. Het huwelijk wordt in deze stellingen duidelijk van het samenwonen onderscheiden. De a-stellingen geven een modernere gedachte weer. De drie items van het concept houding ten opzichte van het instituut huwelijk blijken een goede onderlinge correlatie te vertonen⁵. Er is een principa- le componentenanalyse toegepast op deze drie items, hierbij ontstond één factor. De factorladingen van de drie items worden weergegeven in tabel 4.2.3.

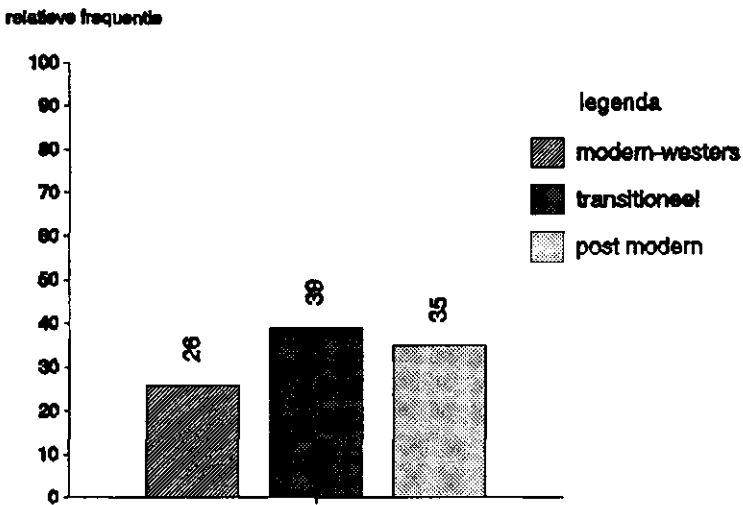
⁵ Voor correlatie matrix zie bijlage 6 tabel B

Tabel 4.2.3 *Factorladingen op het concept houding ten opzichte van het instituut huwelijk, met een verklaarde variantie van 60%.*

huwelijk is wel/niet samenwonen	0.78
huwelijk is wel/niet bedenksel	0.78
wel/niet eerst samenwonen	0.76

Met behulp van de factorladingen is een nieuwe variabele 'houding ten opzichte van het instituut huwelijk' gemaakt. Deze nieuwe variabele is ingedeeld in de drie categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern. Wanneer respondenten het evenveel eens zijn met beide stellingen, zijn zij binnen de transitionele categorie geplaatst. Respondenten die het meer eens zijn met de b-stellingen vallen in de categorie modern-westers. De categorie postmodern bestaat uit die respondenten die het meer eens zijn met de a-stellingen. Figuur 4.2.4 geeft de frequentieverdeling van de nieuwe variabele weer.

Figuur 4.2.4 *Houding ten opzichte van het huwelijk.*

Uit figuur 4.2.4 blijkt dat er meer respondenten zijn met een postmoderne houding ten opzichte van het huwelijk en samenwonen, dan respondenten die hier een traditionele kijk op hebben.

4.2.6 Moederschap

Bij de constructie van het concept moederschap zijn de volgende items gebruikt:

1. Voor je persoonlijke ontwikkeling is het hebben van kinderen een belangrijke stimulans
2. Ik vind dat alle inspanningen die je je als moeder getroost vroeg of laat de moeite lonen
3. Ik vind dat je volledig tevreden kunt zijn met je leven als je een goede moeder bent geweest
4. Alleen al het gevoel dat kinderen je nodig hebben maakt het hebben van kinderen de moeite waard
5. Een prettige kant aan het hebben van kinderen is voor mij dat het je verantwoordelijkheidsgevoel geeft
6. Ik vind dat het in de natuur van de vrouw ligt naar een kind te verlangen

Voor deze stellingen geldt dat respondenten die het ermee eens zijn, het moederschap meer als dominant levensperspectief zien dan respondenten die het niet met de stellingen eens zijn. Stelling 2 is in het concept moederschap uiteindelijk niet meegenomen omdat het percentage verklaarde variantie van de factor zonder deze stelling sterk steeg. Ook de correlatie tussen stelling 2 en de overige stellingen was minder hoog. De andere stellingen bleken goed met elkaar te correleren⁸.

De principale componentenanalyse over deze stellingen levert één factor op. Zoals tabel 4.2.4 laat zien, laadt stelling 1 niet zo hoog op die factor als de andere items. Weglating van dit item zou het percentage verklaarde variantie echter niet substantieel verhogen, terwijl het voor het concept moederschap wel een belangrijk aspect betreft.

Met behulp van deze factorladingen is de nieuwe variabele 'moederschap' geconstrueerd. Deze variabele is ingedeeld in drie categorieën. De categorie modern-westers wordt gevormd door de respondenten die het eens zijn met bovenstaande stellingen, zij die het oneens zijn met deze stellingen komen in de categorie postmodern. De respondenten die het niet eens/niet oneens zijn met de stellingen vormen de transitionele categorie.

Tabel 4.2.4 *Factorladingen op het concept moederschap, met een totaal verklaarde variantie van 52%.*

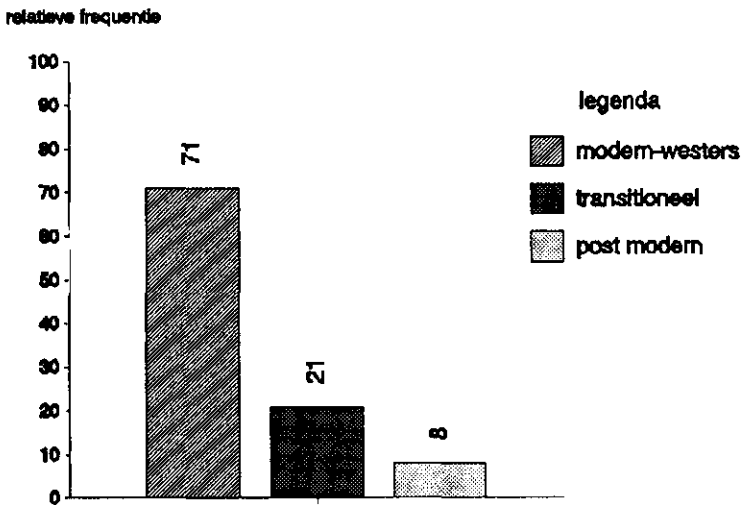
stelling 3	stelling 4	stelling 5	stelling 6	stelling 1
0.80	0.79	0.75	0.68	0.54

Figuur 4.2.5 laat de frequentieverdeling van de nieuwe variabele zien.

⁸ Voor correlatie matrix zie bijlage 6 tabel C

Figuur 4.2.5 *Houding ten opzichte van moederschap.*

Uit deze figuur blijkt dat moederschap een onderwerp is waarop de respondenten een tamelijk traditionele kijk hebben. 71% van hen ziet het moederschap als dominant levensperspectief en komt daarmee in de categorie modern-westerners. Slechts 8% van de respondenten wijst het moederschap als sociale identiteit af, zij komen daarmee in de categorie postmodern.

4.2.7 Constructie algemeen gezinssociologische typologie

In de voorgaande paragrafen van dit hoofdstuk zijn de afzonderlijke concepten van de algemeen gezinssociologische typologie behandeld. Van elk concept is dus bekend hoe de respondenten hierop gereageerd hebben. De categorieën zijn bij alle concepten gelijk en kunnen daarom dus goed vergeleken worden.

De vijf eerder geconstrueerde concepten taakverdeling, zelfstandigheid, zelfbepaling, houding ten opzichte van het instituut huwelijk en moederschap blijken redelijk met elkaar te correleren.

Tabel 4.2.5 *Correlatie tussen de concepten van de algemeen gezinssociologische typologie, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

concepten	taakverdeling	zelfstandigheid	zelfbepaling	houding tov huwelijk	moederschap
taakverdeling	1				
zelfstandigheid	<u>0.14</u>	1			
zelfbepaling	<u>0.27</u>	<u>0.25</u>	1		
houding tov huwelijk	<u>0.30</u>	<u>0.40</u>	<u>0.40</u>	1	
moederschap	<u>0.19</u>	<u>0.24</u>	<u>0.28</u>	<u>0.32</u>	1

Omdat de correlaties zo hoog zijn wordt verwacht dat alle concepten in één dimensie zijn onder te brengen. Om te controleren of er niet meerdere dimensies aanwezig zijn in de algemeen gezinssociologische typologie is een principale componentenanalyse uitgevoerd. Hieruit bleek dat er inderdaad één dimensie aanwezig is.

Tabel 4.2.6 *Factorladingen van de concepten van de algemeen gezinssociologische typologie.*

houding t.o.v. huwelijk	0.77
zelfbepaling	0.70
moederschap	0.61
zelfstandigheid in huwelijk	0.61
taakverdeling vrije tijd	0.55

Omdat de correlaties hoog genoeg zijn en er maar één dimensie aanwezig is, is een gemiddelde score op de vijf concepten berekend.

Met behulp van deze gemiddelde score is een indeling in de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern gemaakt⁷.

Figuur 4.2.6 laat zien dat een groot deel van de respondenten in de transitionele categorie valt. Dit is een gevolg van de toegepaste indelingscriteria.

Door deze strenge criteria kan gesteld worden dat 21% van de respondenten traditioneel denkt over algemene gezinszaken. Deze modern-westerse respondenten vinden dat de vrouw al dan niet met enige hulp van haar man de huishouding / de kinderverzorging behoort te regelen. Ook vinden zij financiële

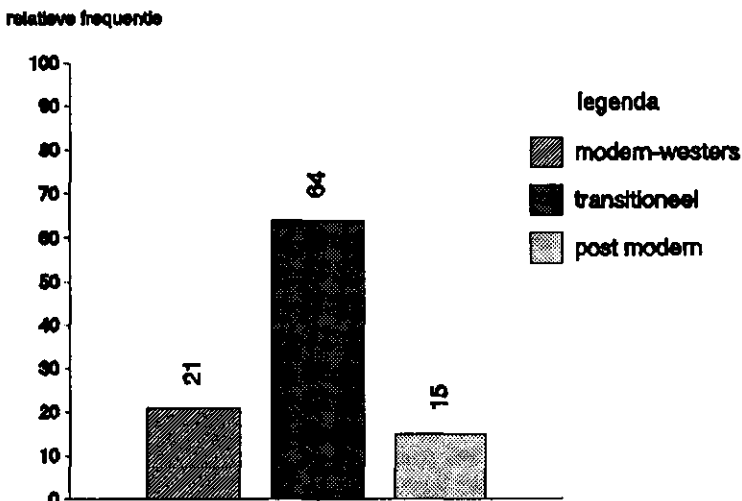
⁷ Voor precieze indeling zie bijlage 5

onafhankelijkheid, eigen vrienden en eigen dingen doen in meer of mindere mate negatief. Conformistische eigenschappen van kinderen worden belangrijk gevonden. Huwelijk en samenwonen zijn twee duidelijk van elkaar te onderscheiden leefvormen. Tevens zien zij het moederschap als een dominant levensperspectief.

15% van de respondenten heeft een postmoderne visie op het gezinsleven. Deze postmoderne respondenten zijn van mening dat man en vrouw samen de verantwoordelijkheid behoren te delen over de huishouding en de kinderverzorging. Zij vinden eigen vrienden hebben, eigen dingen doen en financiële onafhankelijkheid in meer of mindere mate positief. Zelfbepalingseigenschappen worden in kinderen het belangrijkste gevonden. Het huwelijk wordt niet een duidelijk van het samenwonen te onderscheiden leefvorm geacht. Het moederschap als levensvervulling wordt door de postmoderne respondent als sociale identiteit afgewezen.

Beide beschrijvingen geven een zuiver type weer. Respondenten die een mening zijn toegedaan die slechts in lichte mate afwijkt van de zuivere beschrijving zijn ook in het betreffende type ingedeeld. Respondenten die over het ene onderwerp de mening huldigen uit de modern-westerse typologie en over het andere onderwerp de mening uit de postmoderne typologie zijn in de categorie transitieel ingedeeld. In deze categorie komen tevens die respondenten die steeds een mening hebben die tussen de twee uitersten in ligt.

Figuur 4.2.6 *Gezinstypologie.*

4.3 CONSTRUCTIE VAN DE VRIJETIJDS TYPOLOGIE

In deze paragraaf wordt aangegeven hoe van de in hoofdstuk 3 genoemde vrijetijdsconcepten één typologie is gemaakt. Het is bekend hoe de respondenten op de vragen over taakverdeling in de vrije tijd, definitie van vrije tijd, gezamenlijkheid, vrijheden toegestaan aan de partner, sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding, televisie/spelletjes en autonomie gereageerd hebben. De vrijetijdsconcepten komen eerst afzonderlijk aan bod. Er zal van de afzonderlijke items worden uitgelegd hoe ze geconstrueerd zijn tot een vrijetijdstypologie. Het indelingsprincipe van elk concept zal in grote lijnen worden uitgelegd, voor de meer precieze indelingscriteria wordt verwezen naar de bijlagen. Bij elk concept wordt weergegeven wat de uiteindelijke frequentieverdeling is die wordt gebruikt in de constructie van de uiteindelijke vrijetijdstypologie. Deze verdeling zal steeds in de drie categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern gegeven zijn. Aan het einde van deze paragraaf zal de constructie van de uiteindelijke vrijetijdstypologie aan de orde worden gesteld.

4.3.1 Taakverdeling vrije tijd

Bij het concept taakverdeling vrije tijd is net als bij de algemeen gezinssociologische taakverdeling alleen de ideale situatie opgenomen. Een indeling is gemaakt in drie categorieën, waarbij de antwoorden 'altijd de vrouw' en 'meestal de vrouw, soms de man' samen de categorie modern-westers vormen. De postmoderne categorie wordt gevormd door de antwoorden 'man en vrouw even vaak' en 'naar gelang het uitkomt'. 'Meestal de man, soms de vrouw' en 'altijd de man' vormen samen de transitionele categorie. Uitzondering hierop is het laatste item, namelijk het serveren van de borrel bij bezoek. Hierbij wordt het als modern-westers gezien wanneer de man het serveren meestal of altijd doet, en vormen 'meestal de vrouw' en 'altijd de vrouw' de transitionele categorie.

Het verschil met de factoren uit paragraaf 3.2.3 vindt zijn oorzaak in een ander indelingsprincipe. Bij de constructie van de typologieën is gekozen voor een indeling die loopt van modern-westers naar postmodern, dit in tegenstelling tot paragraaf 3.2.3 waar de indeling van 'vrouw' naar 'man' liep.

Een principale componentenanalyse over de afzonderlijke items levert vier factoren op. Uit de factorladingen bleek dat steeds twee items bij elkaar horen. Op basis van dit resultaat is steeds van de twee bij elkaar horende items een nieuwe variabele gemaakt.

De items 'contact houden met de familie van de man' en 'contact houden met de familie van de vrouw' hebben een correlatie van 0.82. Over deze twee items is een principale componentenanalyse gedaan. De factorladingen staan vermeld in tabel 4.3.1. Met behulp van deze factor is een nieuwe variabele 'contact' gemaakt.

Tabel 4.3.1 *Factorladingen van items over contact houden met familie, met een totaal verklaarde variantie van 91%.*

contact familie man	contact familie vrouw
0.95	0.95

Van de items 'spelen met kinderen' en 'kinderen voorlezen' is eveneens een nieuwe variabele gemaakt. De correlatie tussen deze twee items is 0.41. De toegepaste principale componentenanalyse leverde de factorladingen die vermeld zijn in tabel 4.3.2. Deze factor is gebruikt bij de constructie van de nieuwe variabele 'kinderen'.

Tabel 4.3.2 *Factorladingen van items over kinderen, met een totaal verklaarde variantie van 71%.*

kinderen voorlezen	spelen met kinderen
0.84	0.84

De laatste twee items van het concept taakverdeling in de vrije tijd zijn het serveren van de koffie bij bezoek en het serveren van de borrel bij bezoek. Zij hebben een onderlinge correlatie van 0.54. Ook over deze items is een principale componentenanalyse gedaan, dit leverde de factorladingen uit tabel 4.3.3 op. Ook van deze twee items is met behulp van principale componentenanalyse weer een nieuwe variabele gemaakt.

Tabel 4.3.3 *Factorladingen van items over serveren, met een totaal verklaarde variantie van 77%.*

serveren borrel	serveren koffie
0.84	0.84

Het item verjaardagsfeestjes laadde niet met een ander item op één factor. Van dit item is dan ook geen nieuwe variabele gemaakt. Dit item is zonder bewerking opgenomen.

De voorgaande constructie van de nieuwe variabelen levert voor het concept taakverdeling in de vrije tijd de volgende variabelen op: contact, kinderen, serveren en verjaardagsfeestjes.

De principale componentenanalyse over deze vier variabelen levert één factor met een verklaarde variantie van 38%. Wanneer de variabele 'contact' niet wordt meegenomen in de principale componentenanalyse, stijgt het percentage verklaarde variantie tot 48%. Er is dan ook besloten om voor de constructie van

het concept taakverdeling vrije tijd verder te werken zonder de variabele 'contact'.

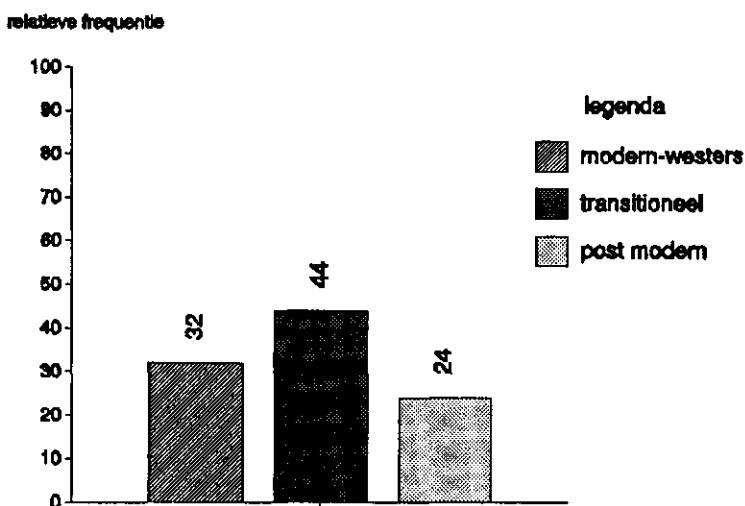
De onderlinge correlatie tussen de andere drie items is redelijk te noemen⁸. Over deze drie variabelen is een principale componentenanalyse gedaan die de factorladingen van tabel 4.3.4 opleverde.

Tabel 4.3.4 *Factorladingen op concept taakverdeling vrije tijd, met een totaal verklaarde variantie van 48%.*

serveren	kinderen	verjaardagsfeestjes
0.75	0.70	0.61

Met behulp van deze factorladingen is de nieuwe variabele 'taakverdeling vrije tijd' gemaakt. Ook deze variabele is in de drie categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern ingedeeld. Uit de frequentieverdeling van figuur 4.3.1 blijkt dat 32% van de respondenten een traditionele kijk heeft op de taakverdeling in de vrije tijd, iets minder respondenten (24%) hebben een moderner beeld van deze taakverdeling.

Figuur 4.3.1 *Houding ten opzichte van taakverdeling in de vrije tijd.*

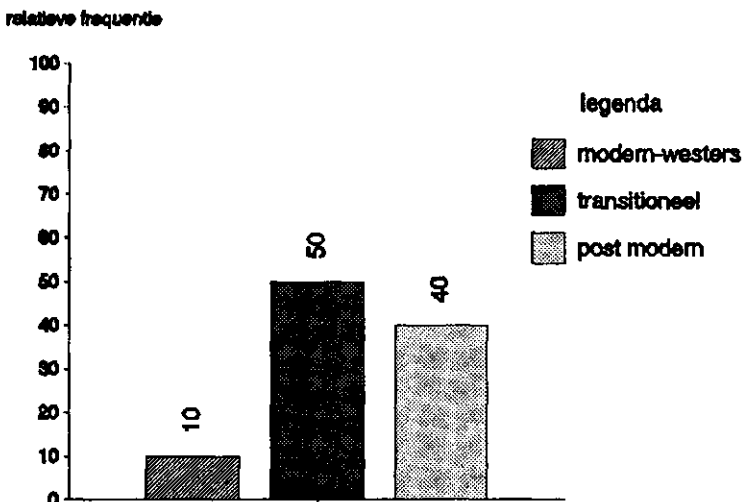

⁸ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel A

4.3.2 Definitie vrije tijd

Voor de constructie van het concept definitie vrije tijd is alleen gebruik gemaakt van de vraag waarbij de respondenten de zes soorten vrije tijd uit paragraaf 3.2 konden indelen van 'meest echte vrije tijd' tot 'minst echte vrije tijd'. Er is voor deze vraag gekozen omdat in deze vraag de rangorde van de soorten vrije tijd naar voren komt. Bij de constructie van het concept definitie vrije tijd is dezelfde methode toegepast als bij de constructie van het algemeen gezinssociologische concept zelfbepaling uit paragraaf 4.2.4. Er is eerst een indeling gemaakt in modern-westers en postmodern. In paragraaf 3.3 bleek dat vrije tijd met kinderen, vrije tijd met het gezin en vrije tijd na de huishouding zich onderscheiden van vrije tijd met man, vrije tijd met een vriendin en vrije tijd alleen. Er is dan ook gekozen voor een indeling in de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern die overeenkomt met voorgaande indeling. Hierbij is de eerste groep als modern-westers aangeduid omdat het gezin hierin een grote rol speelt. De tweede groep is als postmodern aangeduid omdat de vrouw in deze soorten vrije tijd centraal staat. Vervolgens zijn de scores op de modern-westerse items opgeteld en afgetrokken van de somscore van de postmoderne items⁹. Bij het gebruik van deze indeling ontstaat de frequentieverdeling van figuur 4.3.2. Deze figuur laat zien dat slechts 10% van de respondenten een traditionele definitie van vrije tijd heeft. 40% van hen heeft een moderne definitie van de vrije tijd.

Figuur 4.3.2 Definitie van vrije tijd.

⁹ Voor precieze indeling zie bijlage 7

4.3.3 Gezamenlijkheid

In dit onderzoek zijn meerdere vragen over gezamenlijkheid opgenomen. Uit deze vragen is een aantal items geselecteerd dat bij de constructie van het concept gezamenlijkheid is gehanteerd. De vraag over de vakanties is niet opgenomen, omdat deze niet onderscheidend werkt, bijna alle respondenten hebben ingevuld dat ze de eerste keer met het gezin en de tweede keer zonder gezin op vakantie zijn gegaan. De vraag over het al dan niet samen nuttigen van de maaltijd werkt ook niet onderscheidend, vrijwel iedereen heeft ingevuld gezamenlijk te eten.

De vraag waarin de verschillende gezinssituaties worden geschetst is niet betrokken in de constructie van de uiteindelijke typologie omdat de associatieve en de modern-westerse situaties hoog correleren.

Bovenstaande vragen geven dus geen duidelijk onderscheid tussen respondenten die modern-westers zijn te typeren en respondenten die postmodern zijn te typeren.

Er is verder gewerkt met een aantal stellingen die redenen geven waarom de vrije tijd wel of juist niet samen doorgebracht wordt. Er zijn drie hoofdstellingen die elk weer drie substellingen hebben.

De eerste drie stellingen vertegenwoordigen de modern-westerse gedachte over gezamenlijkheid: Het is goed om als gezin de vrije tijd zoveel mogelijk gezamenlijk door te brengen, omdat je anders maar uit elkaar groeit; omdat je nu eenmaal een gezin vormt; omdat het zo hoort.

De antwoordcategorieën lopen van 'helemaal mee eens' tot en met 'helemaal mee oneens'. De eerstgenoemde wordt gezien als modern-westers, de laatste als postmodern.

Deze drie stellingen vertonen een hoge onderlinge correlatie¹⁰.

Bij een principale componentenanalyse over deze drie modern-westerse stellingen ontstaat één factor waarvan de factorladingen in tabel 4.3.5 zijn weergegeven.

Tabel 4.3.5 *Factorladingen modern-westerse stellingen, met een verklaarde variantie van 60%.*

omdat je nu eenmaal een gezin vormt	0.84
omdat het zo hoort	0.77
omdat je anders maar uit elkaar groeit	0.72

De associatieve gedachte over gezamenlijkheid komt naar voren in de volgende drie stellingen: Het is goed om als gezin in de vrije tijd sommige dingen samen te doen en andere niet samen, omdat je ook voor een deel je eigen leven moet kunnen leiden; omdat samen dingen doen in de vrije tijd uitdrukt dat je een gezin vormt, terwijl dingen doen op je eentje de persoonlijke groei bevordert; omdat je in de vrije tijd voor elkaar moet kunnen kiezen.

¹⁰ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel B

Ook hier lopen de antwoordcategorieën van 'helemaal mee eens' tot en met 'helemaal mee oneens'. De eerstgenoemde wordt hier echter als postmodern gezien en de laatst genoemde als modern-westers.

Deze associatieve stellingen correleren redelijk met elkaar¹¹.

De toegepaste principale componentenanalyse leverde ook hier één factor op, de bijbehorende factorladingen staan vermeld in tabel 4.3.6.

Tabel 4.3.6 *Factorladingen associatieve stellingen, met een verklaarde variantie van 53%.*

omdat je ook voor een deel je eigen leven moet kunnen leiden	0.75
omdat je in de vrije tijd voor elkaar moet kunnen kiezen	0.72
omdat samen dingen doen in de vrije tijd uitdrukt dat je een gezin vormt, terwijl alleen dingen doen de persoonlijke groei bevordert	0.71

De laatste drie stellingen brengen de hyperindividuele gedachte over gezamenlijkheid naar voren: Het is goed wanneer gezinsleden in de vrije tijd hun eigen gang kunnen gaan, omdat heel duidelijk ieder een eigen leven moet kunnen leiden; omdat je toch al genoeg op elkaars lip zit; omdat de vrije tijd de vrijheid biedt die ieder mens nodig heeft.

Voor de hyperindividuele stellingen geldt dezelfde indeling als voor de associatieve stellingen. Ook de hyperindividuele stellingen vertonen redelijke onderlinge correlaties¹².

Tabel 4.3.7 toont de factorladingen die na principale componentenanalyse ontstaan.

Tabel 4.3.7 *Factorladingen hyperindividuele stellingen, met een totaal verklaarde variantie van 60%.*

omdat heel duidelijk ieder een eigen leven moet kunnen leiden	0.83
omdat je toch al genoeg op elkaars lip zit	0.79
omdat de vrije tijd de vrijheid biedt die ieder mens nodig heeft	0.69

Met behulp van de factorladingen is van elke combinatie van stellingen één nieuwe variabele gemaakt die is ingedeeld in de drie categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern. Hierbij vormt de categorie 'niet eens/niet oneens' steeds de transitionele categorie. Bij de modern-westerse stellingen vormen de antwoorden 'helemaal mee eens' en 'enigszins mee eens' de categorie modern-westers.

¹¹ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel C

¹² Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel D

De categorie postmodern wordt voor deze stellingen gevormd door de antwoorden 'enigszins mee oneens' en 'helemaal mee oneens'.

Voor de associatieve en de hyperindividuele stellingen geldt dezelfde transitionele categorie maar voor deze stellingen wordt de categorie modern-westers gevormd door 'enigszins mee oneens' en 'helemaal mee oneens'. De categorie postmodern wordt voor deze stellingen gevormd door de antwoorden 'helemaal mee eens' en enigszins mee eens'.

Er is een principale componentenanalyse toegepast op deze drie nieuwe variabelen. Omdat de nieuwe variabele 'modern-westers' niet op dezelfde factor laadde als de andere twee variabelen, is deze niet meegenomen bij de constructie van het concept gezamenlijkheid. De modern-westerse gedachte wordt echter indirect wel meegenomen; respondenten die de modern-westerse gedachte vertegenwoordigen zullen bij de andere twee variabelen invullen dat ze het er niet mee eens zijn.

De associatieve en de hyperindividuele nieuwe variabelen, die zijn gehanteerd bij de constructie van het concept gezamenlijkheid, vertonen een onderlinge correlatie van 0.22.

De principale componentenanalyse over deze twee variabelen leverde één factor waarvan de factorladingen in tabel 4.3.8 staan vermeld.

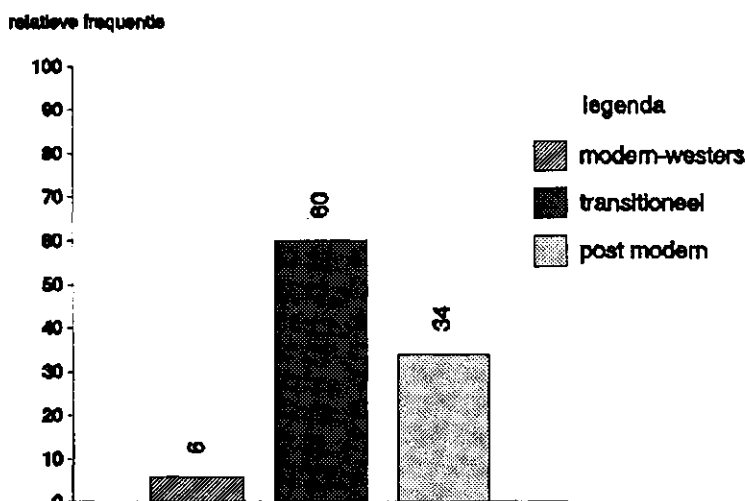
Tabel 4.3.8 *Factorladingen concept gezamenlijkheid, met een totaal verklaarde variantie van 61%.*

hyperindividueel	associatief
0.78	0.78

Met behulp van de factorladingen is weer een nieuwe driedeling gemaakt, waarvan de verdeling in figuur 4.3.3 wordt weergegeven.

Deze figuur laat zien dat er weinig respondenten zijn die echt traditioneel over gezamenlijkheid denken, het merendeel van de respondenten heeft geen traditioneel, maar ook geen modern beeld van gezamenlijkheid. 34% van de respondenten heeft een postmoderne kijk op gezamenlijkheid.

Figuur 4.3.3 *Houding ten opzichte van gezamenlijkheid.*

4.3.4 Vrijheden toegestaan aan de partner

Bij de constructie van het concept vrijheden toegestaan aan de partner is gewerkt met de volgende stellingen:

1. Als je als getrouwde vrouw zonder je man uitgaat - bij wijze van spreken met iemand anders het café induikt - is het slecht gesteld met het huwelijk
2. Ook al ben je getrouwd dan nog is het goed als man en vrouw eens apart op vakantie gaan
3. Als een gehuwde man en vrouw apart op vakantie gaan dan vraag je om moeilijkheden
4. Als je als getrouwde man zonder je vrouw uitgaat - bij wijze van spreken met iemand anders het café induikt - is het slecht gesteld met het huwelijk

De tweede stelling geeft in tegenstelling tot de overige drie items, een positieve waardering aan voor het ieder apart iets doen. De score op dit item is zo gehercodeerd dat deze past bij de overige drie. De antwoordcategorieën lopen van 'helemaal mee eens' (modern-westerners) tot en met 'helemaal mee oneens' (postmodern). De eerste en de laatste stelling hebben een onderlinge correlatie van 0.83. Een dergelijke hoge correlatie geeft aan dat twee keer naar hetzelfde is gevraagd. Er is dan ook besloten één van deze twee stellingen niet mee te nemen bij de constructie van het concept vrijheden toegestaan aan de partner. Omdat de eerste stelling minder correleerde met andere stellingen dan de vierde stelling wordt deze eerste stelling verder achterwege gelaten. De correlatie¹³

¹³ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel E

tussen de overige items is redelijk. Er is een principale componentenanalyse op de drie items toegepast; de factorladingen staan vermeld in tabel 4.3.9.

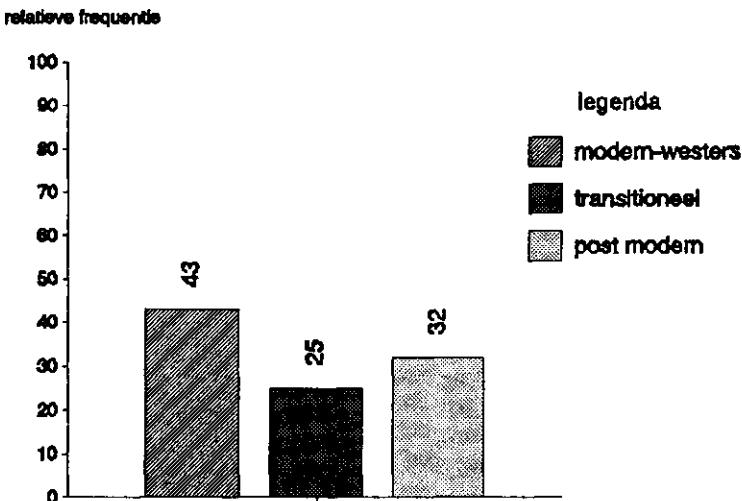
Tabel 4.3.9 *Factorladingen concept vrijheden toegestaan aan partner, met een totaal verklaarde variantie van 66%.*

apart op vakantie gaan is moeilijkheden	0.87
apart op vakantie gaan is goed	0.79
uitgaan zonder partner is slecht	0.78

Met behulp van de factorladingen is een nieuwe variabele gemaakt; deze is ingedeeld in de drie categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern. Voor stelling 3 en 4 geldt dat de modern-westerse gedachte naar voren komt in de antwoorden 'helemaal mee eens' en 'enigszins mee eens'. De transitionele categorie wordt voor deze stellingen gevormd door het antwoord 'niet eens/niet oneens', de categorie postmodern wordt gevormd door de antwoorden 'enigszins mee oneens' en 'helemaal mee oneens'. Voor stelling 2 geldt precies het omgekeerde, de transitionele categorie blijft echter gelijk.

De frequentieverdeling van deze variabele is te zien in figuur 4.3.4.

Figuur 4.3.4 *Houding ten opzichte van vrijheden partner, in %.*

Uit figuur 4.3.4 blijkt dat bijna de helft van de respondenten zichzelf en haar man weinig vrijheden toestaat. 32% van de respondenten staat deze vrijheden wel toe.

4.3.5 Sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding

Voor de constructie van het concept sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding is gebruik gemaakt van de volgende stellingen: breien is toch meer iets voor meisjes; een ruwe sport als rugby of worstelen is toch meer iets voor jongens; aan brommers sleutelen is toch meer iets voor jongens; ik vind het terecht dat er typische jongens- en meisjesboeken zijn; een crossfiets is meer iets voor jongens.

De antwoordcategorieën lopen van 'helemaal mee eens' tot en met 'helemaal mee oneens' waarbij de eerste als modern-westers en de laatste als postmodern wordt gezien.

De onderlinge correlaties tussen deze stellingen zijn redelijk hoog te noemen¹⁴.

Er is een principale componentenanalyse gedaan over deze items. Hieruit kwam één factor waarvan de factorladingen in tabel 4.3.10 vermeld staan.

Tabel 4.3.10 *Factorladingen op concept sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding, met een totaal verklaarde variantie van 60%.*

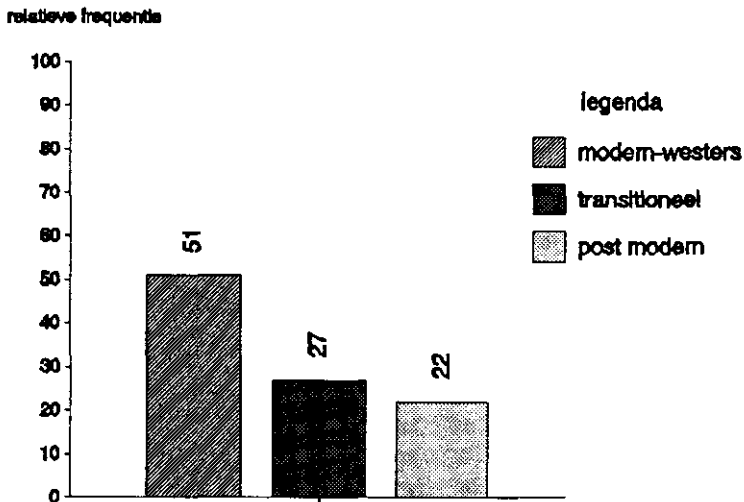
brommers	breien	crossfiets	rugby	boeken
0.86	0.81	0.78	0.74	0.67

Met behulp van de factorladingen is een nieuwe variabele gemaakt die is ingedeeld in de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern. Wanneer de respondenten het enigszins of helemaal eens zijn met de stellingen, vallen zij in de categorie modern-westers. Zijn zij het met de stellingen helemaal of enigszins oneens dan komen zij in de categorie postmodern, de transitionele categorie bestaat uit die respondenten die het niet eens/niet oneens zijn met de stellingen.

Uit figuur 4.3.5 blijkt dat ongeveer de helft van de respondenten bij vrijetijdsactiviteiten onderscheid maakt in jongens- en meisjesactiviteiten. 22% van de respondenten maakt hierin geen onderscheid.

¹⁴ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel F

Figuur 4.3.5 *Houding ten opzichte van sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding.*

4.3.6 Televisie en spelletjes

Voor de constructie van het concept televisie is gebruik gemaakt van de hieronder vermelde stellingen over de televisie. Het werkelijke televisiekijkgedrag is niet meegenomen, omdat bij alle andere concepten steeds is uitgegaan van meningen en niet van de werkelijke situatie. Ditzelfde geldt voor het spelletjesgedrag.

In het onderzoek zijn zes paren stellingen opgenomen over de televisie.

- 1 a: Tv brengt gezelligheid in huis
- b: Tv jaagt gezelligheid uit huis
- 2 a: Als gezin kun je best zonder tv
- b: Zonder tv is het gezinsleven niet goed denkbaar
- 3 a: Zonder tv zouden we in ons gezin niet goed raad weten met de vrije tijd
- b: Zonder tv zouden we als gezin onze vrije tijd prima weten door te brengen
- 4 a: Als er visite is mag de tv best aan blijven, als er een leuk programma is
- b: Het hoort niet dat de tv aan blijft staan als er visite is, ook al is er een leuk programma
- 5 a: Voor mij mag de tv de deur uit
- b: Ik zou de tv voor geen geld willen missen
- 6 a: Het tv-kijken is in ons gezin vaak aanleiding tot onenigheid
- b: In mijn gezin zijn we het allemaal altijd eens over het tv-kijken

Stelling 4 is bij de constructie van het concept televisie niet gebruikt omdat het antwoord op deze vraag afhankelijk zou kunnen zijn van de indeling en de grootte van de huiskamer. In een grote huiskamer met een aparte tv-hoek kan

een tv gemakkelijker aanblijven dan in een kleine huiskamer waar overal zicht is op de tv.

Stelling 6 is in de constructie van het concept ook niet gebruikt. Dit item is namelijk niet duidelijk in te delen in een modern-westerse en een postmoderne categorie. Hebben modernwesterse of juist postmoderne respondenten bijvoorbeeld vaker onenigheid over de televisie?

Bij de stellingen 1 en 3 geeft de a-stelling de modern-westerse gedachte en bij de b-stelling de postmoderne gedachte weer. Voor stelling 2 en 5 geldt precies het omgekeerde.

Bij een principale componentenanalyse over deze vier items ontstaat één factor met een verklaarde variantie van 45%. Het eerste item heeft echter een veel lagere factorlading dan de andere drie. Ook heeft het eerste item een lagere correlatie met de andere items. Het weglaten van dit item verhoogt het percentage verklaarde variantie tot 54%. Er is dan ook besloten om zonder dit item verder te werken.

De onderlinge correlatie tussen de overige items is redelijk te noemen¹⁵.

Over deze items is een principale componentenanalyse gedaan. Hieruit ontstond één factor waarvan tabel 4.3.11 de factorladingen geeft.

Tabel 4.3.11 *Factorladingen concept televisie, met een totaal verklaarde variantie van 54%.*

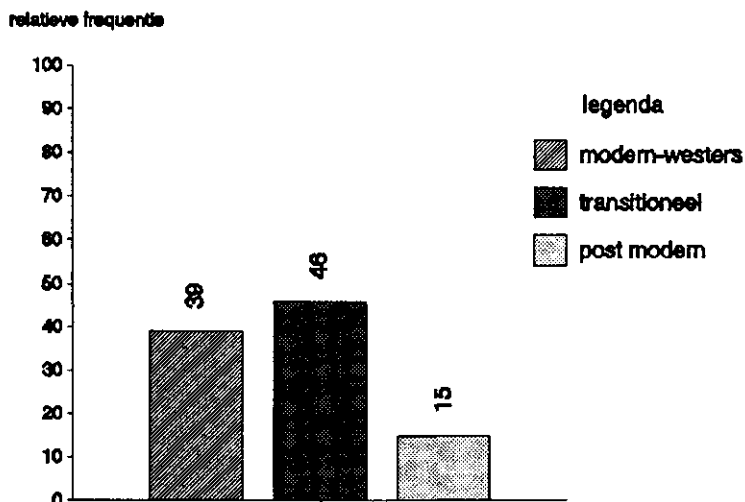
stelling 5	stelling 3	stelling 2
0.75	0.74	0.72

Met behulp van de factorladingen is weer een indeling in de bekende drie categorieën gemaakt. Voor stelling 2 en 5 geldt dat de antwoorden 'veel meer eens met a' en 'meer eens met a' postmodern zijn en 'meer eens met b' en 'veel meer eens met b' modern-westers. Voor stelling 3 geldt het omgekeerde. De transitionele categorie wordt bij alle drie de stellingen gevormd door het antwoord 'evenveel eens met beiden'. Deze verdeling wordt gegeven in figuur 4.3.6.

Uit deze figuur blijkt dat de televisie voor 39% van de respondenten heel belangrijk is. Voor 15% van de respondenten is de tv niet belangrijk.

¹⁵ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel G

Figuur 4.3.6 *Houding ten opzichte van televisie.*

4.3.7 Autonomie

Het concept autonomie is door Van der Wouw en Te Kloetze (1990) uitgewerkt. Zij maken van 27 items over autonomie van kinderen negen nieuwe variabelen. De antwoordcategorieën van deze negen variabelen lopen van 'wij laten onze kinderen helemaal vrij in hun keuze' (postmodern) tot en met 'dat beslissen wij als ouders helemaal zelf' (modern-westerners).

Hierover doen zij een principale componentenanalyse waaruit twee factoren komen: vtdoen en vttijd. vtdoen geeft aan of een kind iets mag terwijl vttijd meer gaat over de vraag wannéer een kind iets mag. Om deze reden zijn er twee concepten autonomie gemaakt.

De items die hoog laden op de factor vtdoen blijken redelijk met elkaar te correleren¹⁶. Het item 'keuze van een sport' discrimineerde te weinig.

Over deze items is opnieuw een principale componentenanalyse gedaan, tabel 4.3.12 geeft hiervan de factorladingen weer.

Met behulp van deze factorladingen is een nieuwe variabele gemaakt die weer in de drie categorieën modern-westerners, transitioneel en postmodern is ingedeeld. Hierbij wordt de categorie postmodern gevormd door de antwoorden 'wij laten onze kinderen helemaal/behoorlijk vrij in hun keuze'. De transitionele categorie bestaat uit het antwoord 'wij geven onze kinderen daarin enige vrijheid'. Het antwoord 'dat beslissen wij als ouders helemaal zelf' vormt de categorie modern-westerners.

¹⁶ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel H

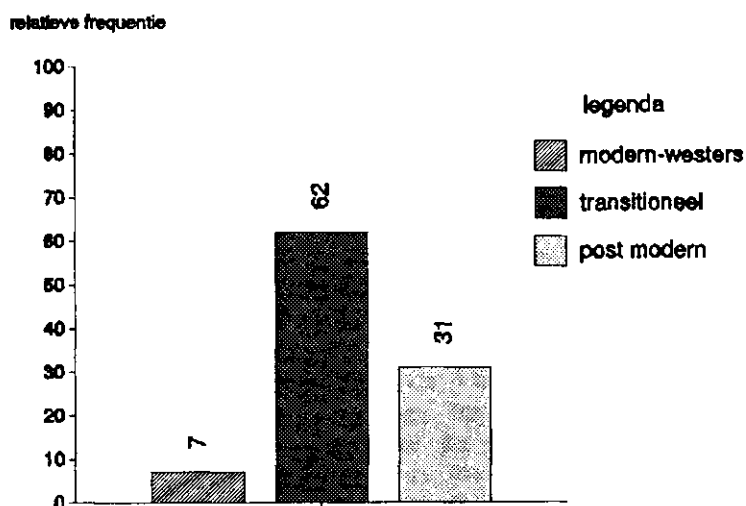

Tabel 4.3.12 *Factorladingen items vtdoen, met een totaal verklaarde variantie van 44%.*

wat doen in vakantie	0.68
televisie kijken	0.66
kamer inrichten	0.66
gaan logeren	0.66
te logeren vragen	0.65

In figuur 4.3.7 is te zien hoe de frequentieverdeling van deze variabele is. Uit deze figuur blijkt dat 7% van de respondenten voor het kind beslist of het iets wel of niet mag doen. 31% van de respondenten laat de keuze over aan het kind.

Figuur 4.3.7 *vtdoen.*

Ook de variabelen die hoog laden op vttijd vertonen een redelijke onderlinge correlatie¹⁷.

Bij een *principale componentenanalyse* over deze items ontstaat één factor, de factorladingen worden weergegeven in tabel 4.3.13.

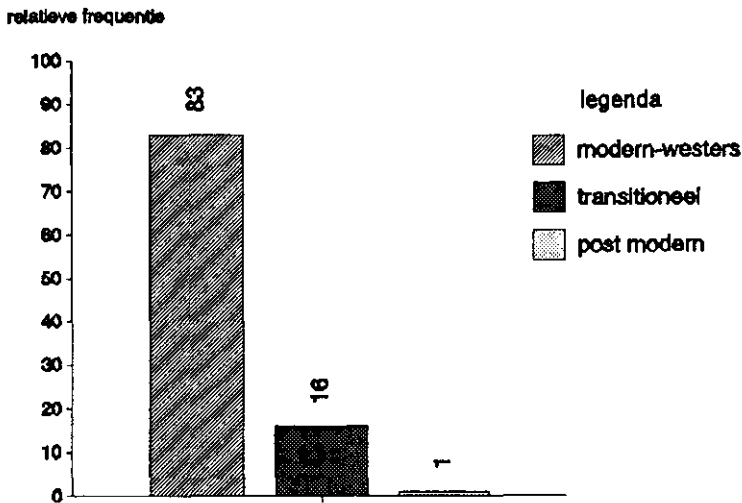
¹⁷ Voor correlatie matrix zie bijlage 9 tabel I

Tabel 4.3.13 *Factorladingen items vttijd, met een totaal verklaarde variantie van 63%.*

naar bed gaan	0.81
mee op vakantie	0.79
thuiskomen	0.78

Met behulp van de factorladingen is ook hier weer een indeling gemaakt in de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern. De categorieën komen overeen met die van de factor vtudoen. Figuur 4.3.8 toont de frequentieverdeling van deze variabele. Uit deze figuur blijkt dat 83% van de respondenten voor het kind beslist wanneer het iets mag doen. Vrijwel geen enkele respondent laat deze keuze over aan het kind.

Figuur 4.3.8 *vttijd.*

4.3.8 Constructie van de vrijetijdstypologie

In de voorgaande paragrafen zijn de afzonderlijke concepten van de vrijetijdstypologie behandeld. Van elk concept is bekend hoe de respondenten er op gereageerd hebben.

De concepten autonomie en televisie bleken slecht met de andere concepten te correleren. Er is dan ook besloten om deze twee concepten niet te gebruiken bij de uiteindelijke constructie van de vrijetijdstypologie.

De correlatie tussen de overige concepten is weergegeven in tabel 4.3.14. In deze tabel komt naar voren dat een aantal concepten wel en een aantal concepten niet hoog met elkaar correleert.

Er wordt verwacht dat er meerdere dimensies in de vrijetijdstypologie te onderscheiden zijn. Om deze reden is over de concepten taakverdeling vrije tijd, definitie vrije tijd, gezamenlijkheid, vrijheden toegestaan aan de partner en sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding opnieuw een principale componentenanalyse gedaan.

Tabel 4.3.14 *Correlatie tussen de concepten van de vrijetijdstypologie, onderstreepte getallen $p \leq 0.05$.*

dimensies	taakverdeling vrije tijd	definitie vrije tijd	gezamenlijkheid	vrijheden	sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding
taakverdeling vrije tijd	1				
definitie vrije tijd	0.06	1			
gezamenlijkheid	-0.02	<u>0.15</u>	1		
vrijheden	<u>0.26</u>	<u>0.23</u>	<u>0.14</u>	1	
sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding	<u>0.39</u>	<u>0.12</u>	0.07	<u>0.36</u>	1

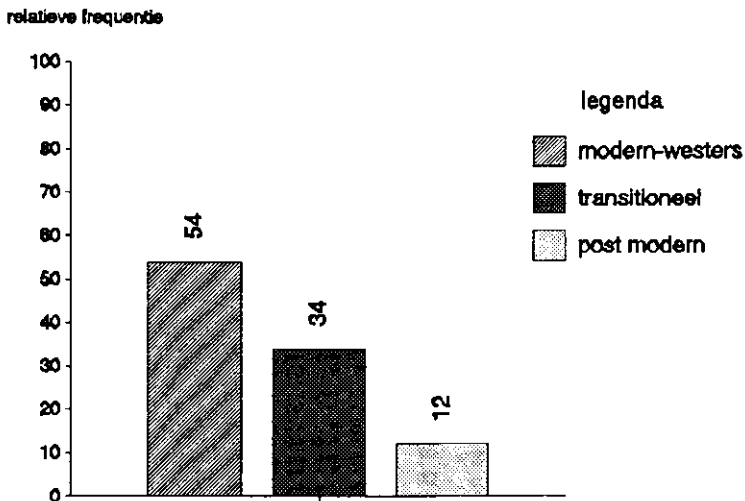
Er blijken inderdaad twee dimensies aanwezig te zijn. Tabel 4.3.15 geeft de factorladingen weer.

Tabel 4.3.15 *Factorladingen van de concepten van de vrijetijdstypologie, met een totaal verklaarde variantie van 58%.*

concepten	factor 1	factor 2
sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding	0.79	
taakverdeling vrije tijd	0.78	
vrijheden toegestaan aan partner	0.62	
gezamenlijkheid		0.76
definitie vrije tijd		0.70

Sekse-specifieke vrijetijdsopvoeding, taakverdeling vrije tijd en vrijheden toegestaan aan de partner laden op de eerste factor. Deze factor geeft specifieke onderdelen van het vrijetijdsdomein weer en krijgt dan ook de naam 'specifieke vrije tijd'. Deze heeft vooral betrekking op gezinsaspecten als opvoeding, taakverdeling en relatie. De tweede factor bestaat uit de concepten gezamenlijkheid en definitie vrije tijd. Deze concepten zijn veel algemener van aard, zij bestrijken het gehele vrijetijdsdomein. Deze factor krijgt de naam 'algemene vrije tijd'. Deze heeft vooral betrekking op de definitie van vrije tijd in termen van gezamenlijk versus apart. Omdat een typologie zowel algemene als specifieke zaken behoort te betreffen is ervoor gekozen om deze beide factoren mee te nemen. Omdat de correlaties niet overal hoog zijn en er sprake is van twee dimensies kan er geen gemiddelde score berekend worden. De vrijetijdstypologie wordt geconstrueerd met behulp van de factorladingen¹⁸. De variabele vrijetijdstypologie is weer ingedeeld in de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern.

Figuur 4.3.9 *Vrijetijdstypologie.*

Uit deze figuur blijkt dat iets meer dan de helft van de respondenten een modern-westerse kijk op vrije tijd heeft. Respondenten die zijn ingedeeld in de categorie modern-westers zijn van mening dat de vrouw, al dan niet met de hulp van haar man, de taken die in het vrijetijdsdomein liggen op zich behoort te nemen; dit met uitzondering van de borrel, het serveren ervan behoort tot het

¹⁸ Voor precieze constructie zie bijlage 8

domein van de man. Vrije tijd met het gezin en met de kinderen worden het meest als vrije tijd ervaren en deze vrije tijd dient zoveel mogelijk samen met het gezin doorgebracht te worden. Uitgaan en op vakantie gaan zonder partner wordt als slecht voor het huwelijk ervaren. Ook vinden zij dat er typisch jongens- en meisjesactiviteiten in de vrije tijd zijn.

12% van de respondenten heeft een postmodern beeld van de vrije tijd. Deze respondenten vinden dat de taken in het vrijetijd domein gedeeld behoren te worden. Vrije tijd met man, alleen of met een vriendin worden als meest echte vrije tijd ervaren. Het is dan ook goed als gezinsleden in de vrije tijd ook hun eigen gang kunnen gaan. Apart uitgaan en op vakantie gaan wordt dus niet als een bedreiging voor de huwelijksrelatie ervaren.

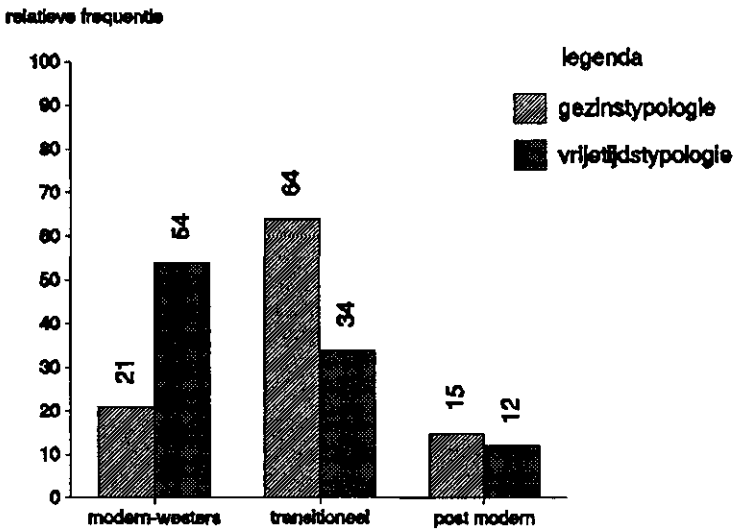
Tenslotte vinden postmoderne respondenten dat er geen typisch jongens- en meisjesactiviteiten bestaan. Zowel de beschrijving van een modern-westerse respondent als die van een postmoderne respondent geven een zuiver type weer. Respondenten die een mening hebben die slechts in lichte mate afwijkt van de zuivere beschrijving zijn ook in het betreffende type ingedeeld. Respondenten die over het ene onderwerp de modern-westerse mening zijn toegedaan en bij het andere onderwerp de postmoderne mening huldigen zijn samen met de respondenten die steeds een mening hebben die tussen deze twee uitersten in ligt, ingedeeld in de categorie transitieel.

4.4 VERBAND TUSSEN DE ALGEMEEN GEZINSSOCIOLOGISCHE EN DE VRIJETIJDSTYPOLOGIE

In de voorgaande twee paragrafen zijn de algemeen gezinssociologische en de vrijetijdstypologie geconstrueerd. De algemeen gezinssociologische typologie is gebaseerd op een breed scala van zaken die het gezin betreffen, de vrijetijdstypologie daarentegen is enkel gebaseerd op die zaken die het vrijetijd domein van het gezin betreffen. De gezinssociologische typologie is derhalve algemener van aard dan de vrijetijdstypologie, daarom spreken we hier over de algemeen gezinssociologische typologie.

Uit figuur 4.4.1 blijkt dat de respondenten ook verschillend gereageerd hebben op de vragen uit de concepten van deze twee typologieën. In figuur 4.4.1 wordt weergegeven dat de respondenten traditioneler hebben gereageerd op de vrijetijdconcepten dan op de meer algemene gezinssociologische concepten. Deze figuur geeft echter slechts een algemeen beeld. Een duidelijker beeld van de respondenten kan, naar onze mening, worden verkregen via een kruistabel.

Figuur 4.4.1 *Gezinstypologie versus vrijetijdstypologie.*

Tabel 4.4.1 laat de kruising tussen de beide typologieën zien. De tau Kendall van 0.43 geeft aan dat deze twee typologieën een duidelijke samenhang vertonen. Wanneer de respondent postmodern denkt over zaken die het gezin in het algemeen aangaan, dan denkt zij ook postmodern over zaken die het vrijetijd domein van het gezin betreffen.

Tabel 4.4.1 *Kruising tussen de beide typologieën, in %, met een tau Kendall van 0.43.*

vrijetijdstypologie	algemeen gezinssociologische typologie			totaal
	modern-western	transitioneel	post-modern	
modern-western	19	33	2	54
transitioneel	2	24	8	34
postmodern	-	7	5	12
totaal	21	64	15	100

Uit deze tabel blijkt dat 48% van de respondenten in hun algemeen gezinssociologische en in hun vrijetijdstypologie in dezelfde categorie vallen. 43% van

de respondenten valt bij de algemeen gezinssociologische typologie in een 'hogere' categorie dan bij de vrijetijdstypologie, dit wil zeggen dat zij in hun algemeen gezinssociologische typologie meer postmodern zijn dan in hun vrijetijdstypologie. Slechts 9% van de respondenten krijgt bij de algemeen gezinssociologische typologie een 'lagere' score dan bij de vrijetijdstypologie, deze respondenten zijn in hun algemeen gezinssociologische typologie dus juist meer modern-westers dan in hun vrijetijdstypologie. Dit is in tegenstelling tot de in hoofdstuk 1 uitgesproken verwachting.

Een grote meerderheid van de respondenten die niet bij beide typologieën in een zelfde categorie valt is in haar normen en waarden met betrekking tot algemene gedragingen van het gezin meer postmodern dan in haar normen en waarden die specifiek gericht zijn op de vrije tijd. De oorzaak hiervan kan in twee richtingen gezocht worden.

Ten eerste is het mogelijk dat dit verschil veroorzaakt wordt doordat de vragen over vrijetijdswaarden concreter zijn dan de vragen over gezinswaarden. Dit heeft tot gevolg dat de respondenten de vragen over de vrijetijdswaarden meer op de eigen situatie betrekken. Respondenten kunnen hogere idealen nastreven, maar wanneer de situatie concreter is, zijn deze hoge idealen moeilijk in te vullen.

Bij de algemene gezinswaarden wordt gevraagd welke kindeigenschappen belangrijk worden gevonden. De meeste respondenten blijken het belangrijk te vinden dat een kind zich zelfstandig gedraagt. Bij de vrijetijdswaarden wordt gevraagd naar de mate waarin ouders de zeggenschap naar zich toe trekken of juist aan het kind overdragen. Dan blijkt dat een meerderheid van de ouders helemaal zelf beslist hoe laat een kind thuis moet komen, het kind krijgt in deze concrete situatie dus weinig zelfstandigheid toebedeeld. In dit voorbeeld komt naar voren dat in het algemeen zelfstandigheid van een kind belangrijk wordt gevonden, maar wanneer de vraag concreter is, verschuift het belang van de zelfstandigheid naar de achtergrond. Sommige aspecten uit de vrijetijdstypologie kunnen ook als bedreigender voor de relatie worden ervaren dan die uit de algemene gezinstypologie: bijvoorbeeld de items over apart op vakantie gaan. We kunnen zeggen dat de aan vrije tijd toegedichte vrijheid mensen als ongewis en bedreigend ervaren voor de relatie en de gezinssituatie. Dit kan betekenen dat men eerder geneigd is om modern-westers dan postmodern te reageren. Wel hebben we in hoofdstuk twee geconstateerd dat rolverwisselbaarheid tussen de partners zich vooral manifesteert in het vrijetijd domein. Conceptueel hebben we dit aspect bij zeggenschap behandeld, als onderdeel van de algemene gezinstypologie. Omdat rolverwisselbaarheid als postmodern opgevat mag worden, is - bij wijze van spreken - een stukje 'postmoderniteit' uit het vrijetijd domein 'terecht' gekomen bij de algemene gezinstypologie, 'ten koste van' de vrijetijdstypologie. Deze werkwijze relateert het verschil in moderniteit tussen beide typologieën enigszins.

Een andere mogelijke oorzaak voor dit verschil kan gezocht worden in de wijze waarop de beide typologieën geconstrueerd zijn. Zoals reeds gemeld, zijn de categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern subjectief ingedeeld. Het is mogelijk dat het gevonden verschil veroorzaakt is door de indelingscriteria die gehanteerd zijn.

Wanneer de algemeen gezinssociologische en de vrijetijdstypologie gecombineerd worden kunnen vijf typen respondenten onderscheiden worden. Tabel 4.4.2 geeft de frequentieverdeling van deze vijf typen weer.

Tabel 4.4.2 *Frequentieverdeling van de totale typologie, in %.*

beide typologieën modern-westers	19
beide typologieën transitioneel	24
beide typologieën postmodern	5
gezinstypologie postmoderner dan vrijetijdstypologie	43
gezinstypologie meer modern-westers dan vrijetijdstypologie	9

Een respondent die zowel bij de algemeen gezinssociologische als bij de vrijetijdstypologie in de categorie modern-westers valt is een respondent uit type 1: modern-westers. Een respondent die bij beide typologieën in de transitionele categorie valt is een type 2 respondent: transitioneel. Wanneer een respondent bij beide typologieën in de categorie postmodern valt, is zij een respondent van het type 3: postmodern. Respondenten die bij de algemeen gezinssociologische typologie in een meer postmoderne categorie vallen dan bij de vrijetijdstypologie zijn respondenten van het type 4: 'gezinstypologie postmoderner dan vrijetijdstypologie'. Respondenten van het type 5: 'gezinstypologie meer modern-westers dan vrijetijdstypologie' vallen bij de algemeen gezinssociologische typologie juist in een meer modern-westerse categorie dan bij de vrijetijdstypologie.

4.5 KRUISING MET DE SOCIAAL-STRUCTURELE VARIABELEN

In deze paragraaf komen de sociaal-economische status, het sociaal-religieus milieu en de gezinsfase aan bod. Eerst wordt de relatie tussen de algemeen gezinssociologische typologie en deze sociaal-structurele variabelen onderzocht. Vervolgens wordt deze relatie bekeken voor de vrijetijdstypologie. Ook voor de vijf in paragraaf 4.4 geconstrueerde typen respondenten wordt gekeken of ze te typeren zijn op de drie sociaal-structurele variabelen.

4.5.1 **Kruising van de algemeen gezinssociologische typologie met de sociaal-structurele variabelen**

Teneinde te achterhalen of de SES onderscheidend werkt ten aanzien van de drie typen van de algemeen gezinssociologische typologie is een kruising gemaakt. Tabel 4.5.1 geeft deze kruising weer.

Tabel 4.5.1 *Kruistabel tussen sociaal-economische status en algemeen gezins-sociologische typologie, in %, met een tau Kendall van 0.23.*

gezinstypologie	sociaal-economische status				
	1	2	3	4	5
modern-westers	25	29	26	18	4
transitioneel	68	63	64	68	55
postmodern	7	8	10	14	41
totaal	100	100	100	100	100

Van de respondenten met de laagste SES behoort 25% tot de categorie modern-westers en 7% tot de categorie postmodern. Bij de respondenten uit de hoge klasse is nog slechts 4% modern-westers en valt 41% in de categorie postmodern. Respondenten met een lage sociaal-economische status vallen dus vaker in de categorie modern-westers en respondenten met een hogere sociaal-economische status vaker in de categorie postmodern. De tau Kendall van 0.23 geeft ook aan dat met een stijging van de SES de respondenten meer postmodern worden. Ook de relatie tussen sociaal-religieus milieu en de algemeen gezins-sociologische typologie is onderzocht. Tabel 4.5.2 geeft deze relatie weer.

Tabel 4.5.2 *Kruistabel tussen sociaal-religieus milieu en algemeen gezins-sociologische typologie, in %, met een tau Kendall van -0.28.*

gezinstypologie	sociaal-religieus milieu			
	1	2	3	4
modern-westers	12	22	20	64
transitioneel	68	67	67	36
postmodern	20	11	13	-
totaal	100	100	100	100

Uit de kruising blijkt dat 12% van de respondenten met een lage SRM-score (minst godsdienstig) tot de categorie modern-westers behoort. Bij de respondenten met een hoge SRM-score (meest godsdienstig) is dat 64%. Er is geen enkele respondent die tot sociaal-religieus milieu vier behoort en tevens postmodern is, van de respondenten uit sociaal-religieus milieu 1 is 20% postmodern.

Respondenten uit een 'laag' sociaal-religieus milieu vallen vaker in de categorie postmodern en respondenten uit een 'hoog' sociaal-religieus milieu vaker in de categorie modern-westers. De tau Kendall van -0.28 geeft ook aan dat met een daling van het SRM de respondenten meer postmodern worden.

De kruising tussen de algemeen gezinssociologische typologie en de gezinsfase van de respondenten is in tabel 4.5.3 weergegeven. Van de respondenten met baby's en peuters behoort 11% tot de categorie modern-westers en 15% tot de categorie postmodern. Bij de respondenten in de inkrimpende gezinsfase is het percentage modern-westerse respondenten opgelopen tot 40% en behoort slechts 9% tot de categorie postmodern.

Respondenten uit de vroegere gezinsfasen vallen dus iets vaker in de categorie postmodern en respondenten uit de latere gezinsfasen iets vaker in de categorie modern-westers. De percentages ontlopen elkaar echter niet veel. Ook de tau Kendall van -0.13 wijst erop dat er sprake is van een betrekkelijk zwak verband tussen gezinsfase en de algemeen gezinssociologische typologie.

Tabel 4.5.3 *Kruistabel tussen gezinsfase en algemeen gezinssociologische typologie, in %, met een tau Kendall van -0.13 .*

gezinstypologie	gezinsfase				
	1	2	3	4	5
modern-westers	11	16	19	20	40
transitioneel	74	60	66	67	51
postmodern	15	24	15	13	9
totaal	100	100	100	100	100

4.5.2 Kruising van de vrijetijdstypologie met de sociaal-structurele variabelen

Om te achterhalen of de sociaal-economische status onderscheidend werkt ten aanzien van de drie typen van de vrijetijdstypologie is een kruising gemaakt tussen de SES en deze typologie. Tabel 4.5.4 geeft de resultaten weer.

Van de respondenten met de laagste SES-scores valt 65% in de categorie modern-westers, bij de respondenten met de hoogste scores is dit 39%. Van de respondenten met de laagste SES-scores valt 12% in de categorie postmodern, bij de hoogste scores is dit 24%.

De tau Kendall van 0.14 geeft aan dat het verband tussen de sociaal-economische status en de vrijetijdstypologie zwak is.

Tabel 4.5.4 *Kruistabel tussen sociaal-economische status en vrijetijdstypologie, in %, met een tau Kendall van 0.14.*

vrijetijdstypologie	sociaal-economische status				
	1	2	3	4	5
modern-westers	65	50	62	46	39
transitioneel	23	42	30	40	37
postmodern	12	8	8	14	24
totaal	100	100	100	100	100

De relatie tussen het sociaal-religieus milieu en de vrijetijdstypologie is ook onderzocht. Tabel 4.5.5 geeft deze kruising weer.

Van de respondenten uit sociaal-religieus milieu 1 is 48% modern-westers, in de meer sociaal-religieuze milieus is het percentage modern-westerse respondenten iets hoger. Deze percentages ontlopen elkaar echter niet veel. Ook de tau Kendall van -0.13 geeft aan dat dit verband zwak is.

Tabel 4.5.5 *Kruistabel tussen sociaal-religieus milieu en vrijetijdstypologie, in %, met een tau Kendall van -0.13.*

vrijetijdstypologie	sociaal-religieus milieu			
	1	2	3	4
modern-westers	47	61	47	77
transitioneel	39	27	45	17
postmodern	14	12	8	6
totaal	100	100	100	100

Tevens is het verband tussen de vrijetijdstypologie en de gezinsfase waarin de respondent verkeert, onderzocht. De kruising hiervan is weergegeven in tabel 4.5.6.

De kruising leverde geen sterk verband op: tau Kendall -0.06. Het percentage modern-westerse respondenten neemt licht toe bij de latere gezinsfasen. In de fase baby/peuter is 41% van de respondenten modern-westers, bij de fase van het inkrimpend gezin is dit percentage gestegen tot 62%.

Tabel 4.5.6 *Kruistabel tussen gezinsfase en vrijetijdstypologie, in %, met een tau Kendall van -0.06 ($p > 0.05$).*

vrijetijdstypologie	gezinsfase				
	1	2	3	4	5
modern-westers	41	55	56	51	63
transitioneel	44	21	34	36	33
postmodern	15	24	10	13	4
totaal	100	100	100	100	100

4.5.3 Kruising van de vijf respondenttypen met de sociaal-structurele variabelen

In deze paragraaf wordt de gemaakte vijfdeling gekruist met de sociaal-structurele variabelen. Als eerste is de relatie met de sociaal-economische status onderzocht. Dit is in tabel 4.5.7 weergegeven.

Tabel 4.5.7 *Kruistabel tussen sociaal-economische status en vijf respondenttypen, in %, met een tau Kendall van 0.27 over typen 1 t/m 3.*

respondenttype	sociaal-economische status				
	1	2	3	4	5
1	25	22	25	16	4
2	19	29	22	28	22
3	2	3	1	4	19
4	43	34	44	40	49
5	11	12	8	12	6
totaal	100	100	100	100	100

Van respondenten met sociaal-economische status 1 (laag) behoort 25% tot het respondenttype 1 en 2% tot respondenttype 3. In SES 5 (hoog) zijn deze percentages respectievelijk gedaald tot 4% en gestegen tot 19%.

Het is opvallend dat veel respondenten tot het type 4 behoren; deze respondenten behoren bij de algemeen gezinssociologische typologie tot een meer postmoderne categorie dan bij de vrijetijdstypologie.

Wanneer type 4 en 5 buiten beschouwing worden gelaten is er wel sprake van ordinaliteit en kan dus met de tau Kendall gewerkt worden. De samenhang tussen de eerste drie typen en de SES kan dan weergegeven worden door de tau Kendall van 0.27. Dit betekent dat met een stijging van de sociaal-economische status de respondenten meer postmodern worden.

Er is ook gezocht naar een mogelijk verband tussen de vijf respondenttypen en de mate van godsdienstigheid. Tabel 4.5.8 geeft hierover informatie.

Het valt op dat van de respondenten uit sociaal-religieus milieu 1 11% tot respondenttype 1 behoort en 6% tot respondenttype 3. In SRM 4 is het percentage respondenten dat tot type 1 behoort gestegen tot 56%. In dit sociaal-religieus milieu behoort geen enkele respondent tot het derde respondenttype.

Van de respondenten uit sociaal-religieus milieu 1 behoort 48% tot respondenttype 4 en 9% tot respondenttype 5. Bij SRM 4 zijn deze percentages respectievelijk gedaald tot 22% en gestegen tot 14%.

Ook hier zijn de eerste drie respondenttypen onderzocht op samenhang met het sociaal-religieus milieu. De tau Kendall van -0.32 geeft aan dat er sprake is van een sterk verband. Met het dalen van het sociaal-religieus milieu worden de respondenten meer postmodern.

Tabel 4.5.8 *Kruistabel tussen sociaal-religieus milieu en vijf respondenttypen, in %, met een tau Kendall van -0.32 over typen 1 t/m 3.*

respondenttype	sociaal-religieus milieu			
	1	2	3	4
1	11	21	18	56
2	26	24	32	8
3	6	5	3	-
4	48	41	39	22
5	9	9	8	14
totaal	100	100	100	100

Als laatste is het verband tussen de vijf respondenttypen en de gezinsfase onderzocht. Tabel 4.5.9 geeft deze relatie weer.

Uit tabel 4.5.9 blijkt dat relatief veel respondenten uit de inkrimpende gezinsfase behoren tot respondenttype 1. Geen enkele respondent uit deze gezinsfase behoort tot respondenttype 3.

Tabel 4.5.9 *Kruistabel tussen gezinsfase en vijf respondenttypen, in %, met een tau Kendall van -0.21 over typen 1 t/m 3.*

respondenttype	gezinsfase				
	1	2	3	4	5
1	7	16	17	19	33
2	33	18	22	29	18
3	7	18	2	5	-
4	42	43	49	38	38
5	11	5	10	9	11
totaal	100	100	100	100	100

Bij alle gezinsfasen is het percentage respondenten dat tot type 4 behoort het grootst.

Wanneer enkel de eerste drie respondenttypen in ogenschouw genomen worden blijken deze een samenhang te vertonen met de gezinsfase. Tau Kendall is -0.21 en geeft dus aan dat in een vroegere gezinsfase de respondenten meer postmodern zijn.

5. Conclusies

In dit hoofdstuk worden de conclusies besproken. Eerst zal het gezin in het algemeen worden beschreven. Hierbij komen relevante aspecten met betrekking tot algemene normen en waarden naar voren. Ook wordt de relatie met de sociaal-structurele variabelen beschreven. De verbanden die in dit onderzoek aangetoond zijn, worden expliciet genoemd. Aan de hand van algemene normen en waarden wordt vervolgens de algemeen gezinssociologische typologie beschreven.

Vervolgens wordt het vrijetijd domein van het gezin beschreven. Daarna wordt, via relevante aspecten met betrekking tot normen en waarden die specifiek op de vrije tijd gericht zijn, de vrijetijdstypologie behandeld.

Tenslotte worden de overeenkomsten en verschillen tussen deze twee typologieën behandeld.

5.1 CONCLUSIES TEN AANZIEN VAN HET GEZIN IN HET ALGEMEEN

In de voorgaande hoofdstukken zijn de resultaten van het onderzoek onder 331 vrouwen in Arkel en Kedichem vermeld. Op basis van deze onderzoeksresultaten kunnen uitspraken over algemene gezinszaken worden gedaan.

Zoals ook in de literatuur naar voren komt zijn vrijwel alle vrouwen in dit onderzoek verantwoordelijk voor het reilen en zeilen in de huishouding. De verantwoordelijkheid voor de kinderverzorging wordt in een kwart van de gezinnen met de man gedeeld. Voor beide zaken geldt dat een derde van de vrouwen vindt dat haar man meer zou moeten doen dan hij daadwerkelijk doet.

De taakverdeling wordt beïnvloed door de achtergrond van de respondent. Een hogere sociaal-economische status gaat samen met meer inbreng van de man in de huishouding. Bij de gezinsfase geldt echter het omgekeerde; hoe later de gezinsfase van het gezin, hoe minder de man in de huishouding doet.

In de gezinnen zijn drie beslissingsterreinen te onderscheiden: dat van de man, dat van de vrouw en een gezamenlijk beslissingsterrein. Een conclusie trekken over de grootte van ieder beslissingsterrein is in dit onderzoek niet mogelijk. Wel kan worden gesteld dat beslissingen die in het vrijetijd domein liggen in het algemeen gezamenlijk worden genomen.

Alleen het beslissingsterrein van de man (de beslissing over het merk van de auto) wordt in lichte mate beïnvloed door de sociaal-economische status van het gezin; in gezinnen met een hogere SES wordt deze beslissing iets vaker gezamenlijk genomen.

Bijna alle vrouwen vinden buitenechtelijke seksualiteit schadelijk voor de huwelijksrelatie. Ook het hebben van eigen vrienden wordt voor het in stand houden van deze relatie eerder negatief dan positief gevonden. Eigen dingen doen wordt positief ervaren. De meningen over de vraag of financiële onafhankelijkheid positief of negatief is voor de huwelijksrelatie zijn verdeeld, maar naarmate de vrouw in een meer 'godsdienstig' milieu leeft vindt zij dit negatiever.

Eigenschappen die de zelfstandigheid van een kind weergeven worden, in tegenstelling tot conformistische eigenschappen, belangrijk gevonden. Het belang dat aan de eigenschappen wordt gehecht wordt beïnvloed door de sociaal-economische status van het gezin. De conformistische eigenschappen worden in de hogere sociale klassen nog minder belangrijk gevonden dan in de lagere.

Naast het huwelijk is samenwonen als leefvorm aanvaard. Het sociaal-religieus milieu van het gezin beïnvloedt de wijze waarop de vrouw tegen het huwelijk en samenwonen aankijkt. Het blijkt dat meer religieuze respondenten het huwelijk meer een duidelijk van het samenwonen te onderscheiden leefvorm vinden dan minder religieuze respondenten.

In een huwelijk kunnen verschillende zaken van belang zijn. Het belang dat aan duurzaamheid in een huwelijksrelatie wordt gehecht is mede afhankelijk van de sociaal-economische status van het gezin. Wanneer de SES hoger is wordt er minder belang gehecht aan duurzaamheid.

De moeders zien het moederschap enigszins als dominant levensperspectief. De sociaal-economische status beïnvloedt de mate waarin het moederschap als dominant levensperspectief wordt gezien. Vrouwen uit de lagere sociaal-economische klassen zien het moederschap meer als dominant levensperspectief dan vrouwen uit de hogere sociaal-economische klassen.

De algemeen gezinssociologische typologie is gebaseerd op een aantal algemene normen en waarden, en is beschreven in termen van modern-westers en postmodern.

Indien we ervan uitgaan dat er in de maatschappij een ontwikkeling plaatsvindt van modern-westers naar postmodern, dan kunnen we concluderen dat een deel van de vrouwen het postmoderne stadium heeft bereikt. Er is ook een deel dat nog in een modern-westers stadium verkeert. Het merendeel van de vrouwen heeft echter het modern-westerse stadium verlaten en is op weg naar het postmoderne stadium.

In welke stadium van de algemeen gezinssociologische typologie een gezin zich bevindt wordt mede bepaald door de sociaal-economische status en het sociaal-religieus milieu. Naarmate een gezin een hogere sociaal-economische status heeft of in een minder sociaal-religieus milieu leeft, bevindt dit gezin zich in een meer postmodern stadium.

5.2 CONCLUSIES TEN AANZIEN VAN HET VRIJETIJDSDOMEIN VAN HET GEZIN

Op basis van de onderzoeksresultaten kunnen de volgende uitspraken over het vrijetijd domein van het gezin worden gedaan. De taken in het vrijetijd domein worden meer met de man gedeeld dan de huishoudelijke taken en de kinderverzorging. Ook voor de taken in het vrijetijd domein geldt echter dat de vrouw vindt dat haar man meer zou moeten doen dan hij in werkelijkheid doet.

In de vrijetijdsbeleving van de gehuwde vrouw kunnen drie dimensies onderscheiden worden. *Vrije tijd alleen, met man of met een vriendin* worden het meest als vrije tijd ervaren. *Vrije tijd na huishouding* wordt het minst als vrije tijd ervaren. *Vrije tijd met het gezin en vrije tijd met kinderen* bevinden zich tussen deze twee in. De definitie van vrije tijd met gezin en vrije tijd met kinderen

wordt beïnvloed door het buitenshuis werken van de vrouw.

In veel gezinnen beschikken man en vrouw over vrije tijd die ze naar eigen goeddunken kunnen invullen. Bijna alle vrouwen vinden dat beide partners recht hebben op deze vrije tijd.

Het wordt dan ook als goed ervaren wanneer in de vrije tijd sommige dingen samen en andere dingen apart gedaan worden. Op vakantie gaan en het nuttigen van de maaltijd zijn twee van de zaken die samen met het gezin gedaan worden. Zonder je partner uit- of op vakantie gaan wordt echter niet schadelijk gevonden voor de huwelijksrelatie. De mening over het apart uitgaan wordt beïnvloed door de sociaal-economische status, het sociaal-religieus milieu en de gezinsfase van het gezin. De mening over het apart op vakantie gaan wordt alleen beïnvloed door de sociaal-economische status. Naarmate de sociaal-economische status hoger is, wordt apart uit- of op vakantie gaan positiever gevonden. Respondenten die meer religieus zijn vinden juist dat het slecht gesteld is met het huwelijk wanneer man en vrouw apart uitgaan. Dit geldt ook voor respondenten die zich in een latere gezinsfase bevinden.

In de gezinnen wordt veel naar de televisie gekeken, maar er worden ook veel spelletjes gedaan. De mate waarin gezinnen televisie kijken wordt beïnvloed door de sociaal-economische status van het gezin; met een stijging van de SES wordt er minder televisie gekeken.

In de mate waarin ouders hun kind vrij laten in de vrije tijd zijn twee dimensies te onderscheiden: òf een kind iets mag en wannéér een kind iets mag. Bij deze tweede dimensie trekken ouders de beslissingsmacht meer naar zichzelf toe.

Sekse-onderscheid in de vrijetijdsopvoeding wordt niet gemaakt, maar ook niet afgewezen.

De vrijetijdstypologie is gebaseerd op een aantal normen en waarden specifiek gericht op de vrije tijd. Deze typologie is beschreven in termen van modern-westers en postmodern. Wanneer uitgegaan wordt van de eerder bij de algemeen gezinssociologische typologie beschreven ontwikkeling van modern-westers naar postmodern, blijkt dat slechts een klein deel van de vrouwen het postmoderne stadium al bereikt heeft. Ongeveer een derde van de vrouwen is op weg naar dit stadium. Het grootste deel bevindt zich echter nog in het modern-westerse stadium. De sociaal-economische status, het sociaal-religieus milieu en de gezinsfase van een gezin zijn vrijwel niet van invloed op het stadium van de vrijetijdstypologie waarin dit gezin zich bevindt.

5.3. DISCUSSIE

Het onderzoek - het derde in een reeks van drie - heeft op grond van empirisch materiaal aangetoond dat in Arkel en Kedichem - en daarmee op het verstedelijkte platteland in Nederland (Douma, 1975) - volgens de gehanteerde definities en operationalisaties - modern-westerse, transitionele en postmoderne gezinnen wonen. Al eerder was aangetoond dat het onderscheid tussen beide dorpen niet meer zinvol is (Douma, 1975). Mocht moderniteit immer nog eerder een stedelijk dan een ruraal fenomeen zijn, dan is aan te nemen dat het aandeel transitionele en postmoderne gezinnen landelijk gezien nog groter is dan onze studie aan- toont, ten koste van het aandeel modern-westerse gezinnen.

De term modern-westers is afkomstig van Kooy (1967; 1975); hij doelt op het gezinstype, ontstaan in het begin van de 20e eeuw, waarbinnen de man de rol van kostwinner vervult en de vrouw de huishouding voert, en waarbij de onderlinge relaties zijn gebaseerd op respect en affectie. Vervolgens heeft Douma (1961, 1975) empirisch het bestaan van dit gezinstype aangetoond. Bovendien meende Douma in het onderzoek van 1972 de contouren aan te treffen van een nieuw gezinstype, dat hij het plastische gezin noemt. Het kenmerkt zich ondermeer door paritaire verhoudingen en er is sprake van een egalitaire taakverdeling tussen de partners. Hochschild (1990) beschrijft in een wat ander verband een overgangstype; wij ontleen aan haar studie de term transitioneel. Dit gezinstype omvat daarmee aspecten van zowel het oude als het nieuwe type.

Daarnaast beargumenteert De Hoog (1989) dat het modern-westers of burgerlijk gezin zich slechts gedurende een korte periode van de geschiedenis heeft weten te manifesteren, in Nederland vanaf het begin van de 20e eeuw tot het midden van de zestiger jaren.

In het onderzoek van 1986 zijn op basis van de operationalisering van concepten van het gezinsleven in het algemeen en van vrije tijd in het gezin in het bijzonder twee typologieën ontworpen, een algemene gezinstypologie en een specifieke gezinsvrijetijdstypologie. De algemene gezinstypologie is gebaseerd op de concepten houding ten opzichte van het huwelijk (huwelijk versus samenwonen), zelfbepaling (conformiteitswaarden versus onafhankelijkheidswaarden, beide betrekking hebbend op de opvoeding van kinderen), moederschap (wel of niet gezien als levensvervulling), (on)afhankelijkheid in de huwelijksrelatie (eigen vrienden, dingen en geld), en de seksspecificiteit in de taakverdeling met betrekking tot huishoudelijke en kinderopvangtaken. De specifieke gezinsvrijetijdstypologie bestaat uit de aspecten seksspecificiteit van de vrijetijdssocialisatie, toegestane vrijheden aan de partner, de seksspecificiteit van vrijetijdstaken, de mate van gezamenlijkheid van het gezin in de vrijetijd, en de definitie van vrijetijd.

Modern-westerse gezinnen (we zouden hen nu 'traditioneel' of 'burgerlijk' noemen) hebben het huwelijk als zodanig, conformiteitswaarden in de opvoeding, moederschap, ontkenning van onafhankelijkheid in het huwelijk en een seksspecifieke taakverdeling hoog in het vaandel staan, terwijl de postmoderne gezinnen (die nogal wat kenmerken van het plastische gezin hebben) het omgekeerde beamen. De transitionele gezinnen nemen een overgangspositie in. Een seksspecifieke vrijetijdssocialisatie, een seksspecifieke verdeling van vrijetijdstaken, weinig toegestane vrijheden aan de partner, nadruk op gezamenlijkheid en een als sociaal geformuleerde definitie van vrijetijd vormen de componenten van de modern-westerse versie van de gezinsvrijetijdstypologie, het omgekeerde geldt voor de postmoderne gezinnen, terwijl opnieuw de transitionele gezinnen geacht worden in de overgangsfase tussen modern-westers en postmodern te zitten. Wanneer we beide typologieën qua populariteit vergelijken, kunnen we concluderen dat de gezinsvrijetijdstypologie gemiddeld genomen een meer modern-westerse visie indiceert. Dat is opmerkelijk omdat we het omgekeerde hadden verwacht. Immers, vrijetijd zou mensen toch een gevoel van vrijheid moeten verschaffen.

Interessant is te signaleren dat de samenhang tussen de algemene gezinstypolo-

gie en de drie sociaal-structurele variabelen sterker is dan die tussen de vrijetijdstypologie en die variabelen, terwijl de samengang met de 'overall' typologie (de integratie van de algemene en de vrijetijdstypologie) het sterkst is. Dit laatste betekent dat de integratie van beide typologieën de gerichtheid ervan (modern-westers - transitioneel - postmodern) versterkt. De zwakkere samengang van de sociaal-structurele variabelen met de vrijetijdstypologie dan met de algemene gezinstypologie duidt erop dat variatie in de vrijetijdswaarden in het gezin meer diffuus is dan de algemene gezinswaarden waarvan de postmoderne uitingen vooral te vinden zijn in de hogere sociale en de minder religieuze milieus.

Een oorzaak voor het feit dat een groot deel van de vrouwen in haar normen en waarden met betrekking tot algemene gedragingen van het gezin meer postmodern is dan in haar normen en waarden specifiek gericht op de vrije tijd, kan in twee richtingen worden gezocht: een inhoudelijke en een methodologische.

Beschouwen we de inhoud van de voorgelegde vragen, dan kunnen enkele met betrekking tot vrijetijdswaarden bedreigender zijn overgekomen dan die met betrekking tot de algemene gezinswaarden (voorbeeld: als gehuwden apart op vakantie gaan respectievelijk vragen over taken in het huishouden). Het is voorstelbaar dat de respondenten behoudender op dergelijke vrijetijdsonderwerpen hebben gereageerd dan op de algemene gezinsthema's. Daarnaast is de (onuitgesproken) veronderstelling: hoe postmoderner, hoe individualistischer wellicht onjuist. Samen als partners, 'cocooning', kan 'heel postmodern zijn'. Hier wreekt zich overigens het probleem dat het methodisch-analytisch niet afdoende mogelijk is geweest het onderscheid 'hyperindivida(lisa)tie' en 'associatie' te hanteren. Was dat wel mogelijk geweest, dan hadden we wellicht twee varianten binnen de postmoderne gezins- en vrijetijdstypologie kunnen construeren.

De methodologische verklaring kan op twee manieren worden gezien. Ten eerste is het mogelijk dat dit verschil veroorzaakt wordt doordat de vragen over vrijetijdswaarden concreter zijn dan de vragen over gezinswaarden. Dit heeft tot gevolg dat de vrouwen de vragen over de vrijetijdswaarden meer op de eigen situatie betrekken dan de vragen over algemene gezinswaarden. Vrouwen kunnen bepaalde idealen nastreven, maar wanneer de situatie meer concreet is en meer op de eigen situatie betrokken wordt, zijn deze idealen moeilijker na te streven. Men kiest dan voor de alledaagse realiteit.

Een andere mogelijke oorzaak voor het verschil kan gezocht worden in de wijze waarop beide typologieën geconstrueerd zijn. De categorieën modern-westers, transitioneel en postmodern zijn door de onderzoekers via een subjectieve methode, hoewel controleerbaar, ingedeeld. Het is mogelijk dat het gevonden verschil juist veroorzaakt is door de indelingscriteria die gehanteerd zijn.

Het aangetoonde verschil in moderniteit tussen beide typologieën legitimeert de gekozen opzet in het onderzoek: het domein van de vrije tijd differentieert en nuanceert de gevonden gezinstypen.

Eén van de theoretisch meest uitgewerkte ideeën omtrent de gezinsontwikkeling in westerse samenlevingen betreft de typering van Scanzoni (1983) die geeft van de 'morphogenetic family' tegenover de 'morphostatic family'. Deze laatste heeft het meest verwantschap met het modern-westers of burgerlijk gezinstype, terwijl de eerste variant het meest lijkt op het plastische gezin zoals Douma dat

zag. Scanzoni denkt grip te kunnen krijgen op de variatie in gezinsconcepties door, op het niveau van waardenoriëntaties, te werken met de idee van 'moral norms'. De eerste van deze moral norms is het ook in de primaire leefsfeer geldende adagium dat alles *onderhandelbaar* moet zijn (behalve uiteraard deze waarde of norm zelf!). De tweede omvat 'equity'; een begrip dat zich nog het best laat vertalen met rechtvaardigheid of billijkheid als omgangsmaatstaf voor gelijken, met name in onderhandelingsprocessen: beslissings- en besluitvormingswijzen waarin 'maximum joint profit' voor beide partijen een nastrevenswaardig goed op zichzelf wordt geacht. De derde norm houdt de *verwisselbaarheid van taken en rollen* in, zowel voor die welke buitenshuis als die welke binnenshuis voor het gezin bestaan, waarbij impliciet het seksespecifieke ervan teruggedrongen wordt. De vierde norm reguleert de *verhouding ouder-kind*, voor een deel het socialisatieproces omvattend, waarvoor geldt dat de drie bovengenoemde 'moral norms' daarop ook zoveel mogelijk van toepassing verklaard worden: opvoeding wordt daardoor niet zozeer een overdragen van bekende 'taak-en-rof'-inhouden, als wel het bijbrengen en doen meebelevan van een af te spreken doel - en door middel van zoekend handelen is het daarmee veel meer procesgericht.

Wat meer toegepast op de sfeer van gezin en vrije tijd zien deze 'moral norms' er als volgt uit. Bij onderhandelbaarheid denken we aan hoe echtgenoten omgaan met vrije tijd en hoe bespreekbaar dat is. Geen van beiden kunnen van tevoren speciale voorrechten claimen ten aanzien van vrije tijd. Over de vraag wie wanneer bijvoorbeeld een avondje mag 'stappen' kan onderhandeld worden. Bij 'equity' (rechtvaardigheid als omgangsmaatstaf) gaat het erom dat de verantwoordelijkheid voor het huishouden en de huishouding door man en vrouw in gelijke mate wordt gedragen. Dit betekent dat man en vrouw beiden een 'recreational role' hebben. Ook naar de kinderen toe is er een mate van 'equity' die past bij de leeftijd. Zo zal een ieder zijn of haar eigen inbreng hebben met betrekking tot bijvoorbeeld het op vakantie gaan. Meer in het algemeen wordt gesteld dat de beslissingen over de claims van vrijetijdsgedrag (uitgaan, hobby's, sport) op andere gezinssferen en vanuit het gezin op de vrije tijd, via afspraken worden geregeld. Voorzover beslissingsmacht wordt toegekend, gebeurt dat op basis van pragmatisch inzicht, niet op basis van een traditionele rolverdeling. Wel kunnen - op basis van afspraken - bepaalde domeinen aan bepaalde personen worden toegekend. Verdeling van taken met betrekking tot het handelen in de vrije tijd is evenmin aan een traditionele rolopvatting gebonden. Als voorbeeld een alledaagse situatie. Zou in een bepaalde regio traditioneel bij de ontvangst van bezoek de vrouw geacht worden voor 'koffie met gebak' te zorgen en de man voor 'de borrel' (dat is jouw 'afdeling'), dan zou het equity-principe betekenen dat deze verzorgingstaken in de recreatieve sfeer gereguleerd worden via het 'gelegenheids-principe'. Rolverwisselbaarheid heeft betrekking op taken binnenshuis - huishoudelijke-, opvoedings- en verzorgingstaken - en taken buitenshuis - betaalde arbeid, vrijwilligerswerk - . Deze zijn niet meer seksespecifiek gebonden. Persoonlijke voorkeuren spelen een rol, terwijl gepoogd wordt de invloed van een traditionele structurering zoveel mogelijk 'af te bouwen'. Activiteiten als het organiseren van uitstapjes en vakanties, met kinderen over televisie kijken praten, met hen spelen, met hen sporten, met hen

televisiekijken, zijn bij het rolverwisselbaarheidsprincipe niet meer vanzelfsprekend aan deze of gene ouder gebonden. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor de maaltijdbereiding. In het postmoderne gezin is de keuken niet meer het domein van de huisvrouw, afgesloten voor de man, maar op zijn minst de plaats waar vrouw en man afwisselend de maaltijd bereiden. Ook de reclame speelt daarop in: het beeld van de maaltijd bereidende man in de keuken. De socialisatienorm (regulering van de verhouding ouder-kind) gaat over zaken als het gezamenlijk maken van regels en afspraken (bijvoorbeeld over het 'hoe laat thuiskomen'; De Hoog, 1982: 85), het doorbreken van sekse- en milieuspecificiteit (bijvoorbeeld het gezamenlijk kamperen van jongens en meisjes) en over doeleinden met betrekking tot 'speelgoed' en 'sporten'.

De ontwikkeling van sociale reflexiviteit (vgl. Giddens, 1994) is de hoofdoorzaak van een scala aan veranderingen, zoals technologische veranderingen en de informatietechnologie. De 'nieuwe globalisering' heeft nieuwe vormen van communicatie geschapen. 'Global money markets' - 24 uur beschikbaar - bestaan dankzij de computerisering van geld. Het proces van individualisering staat onder invloed van technologische en economische ontwikkelingen. Nieuwe technologische technieken worden gebruikt voor de uitbreiding van recreatieve mogelijkheden. Als resultaat van de grote variatie in vrijetijdsactiviteiten en -mogelijkheden, ontstaat een grote variëteit aan vrijetijdspatronen en -praktijken. Voorzover verondersteld wordt dat nieuwe technologie een postmoderne kenmerk is van de samenleving heeft zij ongetwijfeld invloed op het (postmoderne) gezinsleven. Volgens Presvelou (1995) oriënteren moderne gezinnen zich op nieuwe waarden als zelfverwerkelijking; deze waarden verzwakken volgens haar het gezin en de huwelijksband en leiden tot bindingen welke bemiddeld worden door huiscomputers en PC's. Zij vraagt zich verder of de ontwikkeling gaat naar "une forme de *cocooning* où la "maison électronique" serait la preuve de la réussite sociale et professionnelle" (ibid.: 14).

Sommige auteurs kritiseren deze ontwikkelingen. Ritzer (1993) typeert het veranderende karakter van het moderne sociale leven in termen van 'McDonaldization' en Postman (1986) bediscussieert de overgang van de leescultuur naar de beeldcultuur. We amuseren ons kapot. Alles wordt 'veramusementeerd'. Kinderen in westerse samenlevingen worden van kindsbeen af met de beeldcultuur opgevoed. In de Verenigde Staten is een tweede generatie opgevoed en opgegroeid met de televisie. In zijn meer recente studie beschrijft Postman (1993) de Verenigde Staten als een 'Technopoly', een systeem waarin technologie een vrolijk soort heerschappij voert over sociale instituties en het leven van alledag, volkomen vanzelfsprekend altijd en overal aanwezig (De analogie met Aldous Huxley's 'Brave New World' dringt zich op). Schrijvend over de invloed van de elektronische media, zegt hij dat kinderen verregaand beïnvloed door de beelden en vooroordelen van televisie naar school gaan. "There, they encounter the world of the printed word. A sort of psychic battle takes place, and there are many casualties - children who can't learn to read or won't, children who cannot organise their thought into logical structure even in a simple paragraph, children who cannot attend lectures or oral explanations for more than a few minutes at a time" (ibid.: 16-17). Op een recent gehouden congres werd beweerd dat het gezinsleven zou herleven door interactieve televisie: teleshopping, video-on-demand, interactieve medische diensten en reclame, televisie als

levensader naar de buitenwereld (Trouw, 1994, 1995). Deze consumptieprocessen zijn voorbeelden van wat Van der Poel (1993) de modularisering van het dagelijkse leven noemt. Terreehorst (1994) houdt een pleidooi om op een emancipatoire manier nieuwe communicatietechnieken te hanteren, zoals de elektronische snelweg, waarbij het woonhuis een kruispunt op die elektronische snelweg is. Een meer evenwichtige verdeling van taken tussen vrouwen en mannen wordt volgens haar een vanzelfsprekendheid. Wonen en werken lopen in haar 'boerderijmodel' naadloos in elkaar over, terwijl de scheiding tussen werktijd en vrije tijd diffuus zal worden. Haar wenken voor het postmoderne gezin lijken aan te sluiten bij de resultaten van ons onderzoek, voorzover een emancipatoire respectievelijk associatieve manier van denken de onderstroom vormt van zowel haar boerderijmodel als in onze postmoderne gezinnen.

In het eerste hoofdstuk is gesteld dat variaties in het individualiseringsproces de gezinsontwikkeling in westerse samenlevingen beïnvloeden. Gezinnen blijken volgens ons ontwerp te bestaan in drie varianten. Zowel de eerder onderscheiden hyperindividualisatie als associatie kunnen gezien worden als culturele onderstroom van de wording van het postmoderne gezin. In de sociale variant van individualisatie: 'associatie', ging het ondermeer om de betrokkenheid op de ander en het andere, op de sociale en natuurlijke omgeving, kortom om vormen van verantwoordelijkheid. Het is interessant dat vergelijkbaar denken recent door Bauman is verwoord, die de term 'morele verantwoordelijkheid' hanteert: "being for the Other before one can be *with* the Other" (Bauman, 1993: 13).

Yankelovich (1982) laat verschuivingen in waardenpatronen zien, in de Verenigde Staten van Amerika, sedert de Tweede Wereldoorlog. Deze auteur spreekt in termen van 'ethieken'. Eerst is er de 'ethiek van de zelfopoffering'. Amerikanen zijn geneigd - met voorbijgaan van eigen verlangens - er de schouders onder te zetten om de samenleving na de oorlog weer op te bouwen; huwelijk, werk en gemeenschap vertegenwoordigen belangrijke waarden. Na de getrooste opofferingen is er welvaart, maar ook niet meer dan dat. In de jaren '70 komt er een verlangen naar meer immateriële zaken: creativiteit, vrijetijd, autonomie, plezier: de 'ethiek van de zelfontplooiing'. Amerikanen gaan zoeken naar zelfontplooiing, zonder te kiezen tussen de verworvenheden van de welvaart in een technologische samenleving en de kwaliteit van het bestaan: het is èn-èn. Ook Nederlandse sociologen wijzen op dit fenomeen (Van den Akker en Mandemaker, 1991; Van den Akker *et al.*, 1992). Juist de hedendaagse combinatie binnen het gezin van geborgenheid en zelfontplooiing, maakt het begrip individualisering weerbarstig; vandaar onze term 'associatie'. Echter, de bomen van de welvaart blijken, economisch gezien, niet tot in de hemel te groeien; men ziet dat in en geleidelijk zijn de contouren van een nieuwe sociale ethiek te ontdekken: de 'ethiek van de verbondenheid'. Integratie van oude en nieuwe waarden vindt plaats: grotere autonomie voor mannen èn vrouwen; meer vrijheid een eigen levensstijl te kiezen; vrijetijd; creativiteit; grotere zorgzaamheid voor de sociale en natuurlijke omgeving. Het integratieve in deze ethiek kunnen we beschouwen als een typisch postmoderne trek.

Giddens (1994) redeneert op dezelfde wijze: "In the context of family life, active trust involves commitment to another or others, that commitment implying also the recognition of obligations to them stretching across time" (ibid.: 14). Nu heeft individualisering mensen niet alleen onafhankelijker gemaakt van bepaalde

instituties, maar tegelijkertijd afhankelijker gemaakt van andere (anonieme). Het sociale zekerheidsstelsel bijvoorbeeld, niet langer gezien als gunst, maar als recht, schept nieuwe afhankelijkheden. Er kan echter sprake zijn van een tendens naar een grotere verantwoordelijkheid naar anderen, de samenleving en zichzelf. Volgens Weeda (1992) zijn individualisering (het proces dat het individu meer verantwoordelijk is voor zijn eigen keuzen) en 'solidarisering' (het proces dat mensen op een nieuwe manier verantwoordelijkheid dragen voor anderen, uitmondend in nieuwe relaties) sociale processen, die gebaseerd zijn op ontwikkelingen in sekseparadigma's. "(...) autonomy is not the same as egoism and moreover implies reciprocity and interdependence. The issue of reconstructing social solidarities should therefore not be seen as one of protecting social cohesion around the edges of an egoistic marketplace. It should be understood as one of reconciling autonomy and interdependence" (Giddens, 1994: 13). In ouder-kind relaties ontstaat een 'dialogische democratie' in de mate waarin zulke relaties eerder door dialoog dan door vastgeroeste machtsverhoudingen worden geregeld; die 'democratie van de emoties' hangt af van de mate van integratie tussen autonomie en solidariteit (Giddens, 1994). In aansluiting daarop verwijzen we naar François Bourricaud die zegt dat een manier om moderniteit te definiëren de manier is waarop we solidariteit definiëren (in: Alexander, 1995). Dit hoeft niet te betekenen dat er sprake is van afnemende solidariteit. Van der Avort (1987) wijst er bijvoorbeeld op dat bij samenwonende paren de wederzijdse investeringen van de partners in deze 'moderne' relaties zeer hoog zijn.

De meeste gezinnen zoeken een weg tussen autonomie en controle (de transitio-
nele gezinnen), en sommigen proberen autonomie en solidariteit te integreren (Giddens, 1994). Dat zijn de 'associatieve' gezinnen onder de postmoderne gezinnen, die het individuele en het sociale geïntegreerd vorm geven (Te Kloeze, 1989), en bij wie een asymmetrische vrouw-man verhouding en ouderlijk gezag wellicht plaats maken voor intimiteit (Giddens, 1992), en die meer streven naar parallelle en rolwisseling tussen de partners en meer openheid tussen kinderen en ouders.

Literatuurlijst

- Akker, P.A.M. van den en T.H.J.M. Mandemaker. *Geborgenheid en zelfontplooiing*. Tilburg, IVA, 1991.
- Akker, P. van der, P. Cuyvers en C. de Hoog. Gezin en overheid: de mythe van de individualisering. In: *Gezin*, 4, 3-4, 141-156, 1992.
- Alexander, J.C. Modern, Anti, Post, Neo. In: *New Left Review*, No. 120/March/April 1995, pp. 63-104.
- Avort, A.J.P.M. van de. *De gulzige vrijblijvendheid van expliciete relaties*. Tilburg, University Press, 1987.
- Baumann, Z. *Postmodern ethics*. Oxford, Blackwell, 1993.
- Beckers, Th., D. Aldershoff, T. ter Veer-Bos en A. van 't Eind. *Huisvrouwen uit of thuis. De recreatie van huisvrouwen in de woonomgeving*. Deel 1. Wageningen, Landbouwhogeschool, Vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden, 1980.
- Beckers, Th. en H. van der Poel. *Vrijetijd tussen vorming en vermaak: een inleiding tot de studie van de vrijetijd*. Leiden, Stenfert Kroese, 1990.
- Betuw, A. van en S. van Dijk. *Familia Ludens: Een literatuurstudie naar gezin en vrije tijd*. Wageningen, Landbouwniversiteit, 1993.
- Blumstein, P. en P. Schwartz. *American couples: money, work, sex*. New York, Morrow, 1983.
- Bourdieu, P. *Distinction*. London, Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Carisse, C.B. Family and leisure: a set of contradictions. In: *The Family Coordinator*, April, 191-197, 1975.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. *Huishoudens 1985: sociaal - demografische cijfers*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1988.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. *Verblijfsrecreatie 1990. Vakanties van Nederlanders*. 's-Gravenhage, SDU Uitgeverij, 1991.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. *Jaarboek cultuur 1993*. 's-Gravenhage, SDU Uitgeverij, 1993.
- Collett, P. The viewers viewed: How people watch TV. In: *The listener*. 22 May, 1986.
- Collins, M. en Z. Strelitz. *Families in Britain*. London, Routledge & Kegan, 1982.
- Doorne-Huiskes, J. van en C. de Olde. *Emancipatie en vrije tijd: een studie in opdracht van het Sociaal Cultureel Planbureau en de Emancipatieraad*. Den Haag, Emancipatieraad, 1988.
- Douma, W.H. *Het gezinsleven op een verstedelijkend platteland; een gezinssociologisch onderzoek in twee Zuid-Hollandse plattelandsgemeenten met een verschillende urbanisatiegraad*. Wageningen, Afdeling Sociologie en Sociografie, Landbouwhogeschool, 1961.
- Douma, W.H. *Het gezin tussen verleden en toekomst*. Wageningen, Veenman & Zonen, 1975.
- Duvall, E.M. *Family Development*. Philadelphia, [s.n.], 1957.
- Eind, A. van 't, M. ter Veer-Bos en Th. Beckers. *Huisvrouwen uit of thuis. De recreatie van huisvrouwen in de woonomgeving*. Deel 2. Wageningen, Landbouwhogeschool, Vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden, 1981.

- Felling, A., J. Peters en O. Schreuder. *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland: een nationaal onderzoek naar waardenoriëntaties op de drempel van de jaren tachtig*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1983.
- Freysinger, V.J. en D. Flannery. Women's leisure: affiliation, self-determination, empowerment and resistance? In: *Loisir et Société*, 15, 1, 303-322, 1992.
- Giddens, A. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies*. Cambridge, Polity Press, 1992.
- Giddens, A. *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Stanford, Stanford University Press, 1994.
- Hantrais, L. *Leisure and the family in contemporary France: a research report based on an empirical study of the family-leisure interface in a small French town in the Paris Basin*. London, Polytechnic of North London, 1983.
- Harrington, M.A., D. Dawson en P. Bolla. Objective and subjective constraints on women's enjoyment of leisure. In: *Loisir et Société*, 15, 1, 203-221, 1992.
- Heiden, A.M. van der. *Gezin en vrije tijd*. Utrecht, SISWO, 1968.
- Henderson, K.A. The meaning of leisure for women: an integrative review of the research. In: *Journal of Leisure Research*, 22, 3, 28-243, 1990.
- Henderson, K.A. en M.D. Bialeschki. A sense of entitlement to leisure as constraint and empowerment for women. In: *Leisure Sciences*, 13, 1, 51-65, 1991.
- Hochschild, A. *The second shift*. [s.l.], Penguin Books USA, 1990.
- Hofstee, E.W. Vrijheid, gelijkheid en eenzaamheid. *Afscheidcollege*, Wageningen, 1980.
- Holman, T.B. en A. Epperson. Family and leisure: a review of the literature with research recommendations. In: *Journal of Leisure Research*, 16, 4, 277-294, 1984.
- Hoog, C. de. *Partnerselectie bij huwelijkssluiting in Nederland*. Wageningen, Landbouwhogeschool, 1982.
- Hoog, C. de. Het gezin: ontwikkeling en actualiteit. In: *Gezin. Tijdschrift voor Primaire Leefvormen*. Vol. 1, nr. 3, 1989, pp. 129-148.
- Hoog, C. de. De marginalisering van het gezin aan het einde van de 20ste eeuw: een poging tot opheiding van een hardnekkig misverstand. *Voordracht gehouden ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum*. Wageningen, 1995.
- Hoogeveen, K. en B. Smit. *Eerlijk delen, allicht*. Leiden, LICOR, 1991.
- Horna, J.L. The leisure component of the parental role. In: *Journal of Leisure Research*, 21, 3, 228-241, 1989.
- Hunter, P.L. en D.J. Whitson. Women, leisure and familism: relationships and isolation in a small town in Canada. In: *Leisure Studies*, 10, 1, 219-233, 1991.
- Jackson, E.L. Leisure constraints/constrained leisure: special issue introduction. In: *Journal of Leisure Research*, 23, 4, 279-285, 1991.
- Jansen, H. Klasse- en sexespecificiteit in de waardering van conformiteit en zelfbepaling; enkele ervaringen met de schaal van Kohn. *Sociologische Gids*, 1, 37-44, 1983.
- Jonghe, M. de, J. van Grumbkow, C. Clason, H. Hootsmans en M. Ottens. *Carrières in tweevoud: nieuwe ontwikkelingen in gezin en arbeid*. Heerlen, Open Universiteit, 1990.
- Kampschuur, P., B. Buunk en C. Schaap. *Het omstreden huwelijk*. Baarn, Ambo, 1990.

Karsten, L. *Speelruimte van vrouwen*. Amsterdam, SUA, 1992.

Kelly, J.R. *Freedom to be: a new sociology of leisure*. New York, Macmillan, 1987.

Kloeze, J.W. te. Recreatie en vrijetijd in verschillende leefvormen. Theoretische aanzetten voor de relatie tussen primaire leefvormen en recreatie. In: *Vrijetijd en Samenleving*, 3, 2, 187-212, 1985a.

Kloeze, J.W. te. *Gezin en vrije tijd: een literatuurstudie ten dienst van het deelproject "Gezin en vrije tijd in twee plattelandsgemeenten"*. Wageningen, Landbouwuniversiteit, Vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden, 1985b.

Kloeze, J.W. te. Recreatie in een relatie. In: C. de Hoog *et al.* (red.). *Tussen empirie en reflectie; verzamelde opstellen voor G.A. Kooy*. Wageningen, Ponsen & Looijen, 83-93, 1985c.

Kloeze, J.W. te. Recreatie en primaire leefvormen (2). In: H. van Leeuwen *et al.* (red.). *Nieuwe inventarisatie toegepaste huishoudwetenschappen, onderzoek en onderwijs*. Deel D. Algemene maatschappelijke vraagstukken. Den Haag, 27-32, 1985d.

Kloeze, J.W. te. Gezin als vrijetijdsverband: een kwestie van maatschappelijke verandering. In: *Recreatie en Toerisme*, 21, 5, XXXIII-XXV, 1989.

Kloeze, J.W. te. *Changing Economic Conditions in Relation to Recreation Styles in the Netherlands*. Paper Presented at the Polish Leisure and Recreation Association 7th Conference 'Leisure and Recreation of Different Social Circles. Leisure and the Future', November 29 - December 2, 1990, Zajaczkowo, Poland. Wageningen, Department of Sociology/Centre for Recreation Studies, Wageningen Agricultural University, 1990.

Kloeze, J.W. te. *Syllabus onderwijsmoment recreatie-onderzoek 1991/1992*. Wageningen, Landbouwuniversiteit, Vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden, 1992.

Kloeze, J.W. te. *Zeggenschap in gezinnen over vrijetijd*. Wageningen, Landbouwuniversiteit, Vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden (voorlopige titel, wordt gepubliceerd), 1993.

Kloeze, J.W. en B.A.J. van der Wouw. Children, Autonomy and Leisure. In: Tomlinson, A. and W. Murphy (Eds), *Children, Schooling and Education for Leisure*. Proceedings of the Leisure Studies Association 2nd International Conference "Leisure, Labour and Lifestyles: International Comparisons". Volume 5. Sussex University, England. June 29-July 3, 1988. Leisure Studies Association, Conference Papers no. 36. Eastbourne, LSA Publications, pp. 28-52, 1989.

Kloeze, J.W. te, A. van Betuw and S. van Dijk. Familia Ludens: a Literature Study Focused on the Netherlands. In: *World Leisure and Recreation*, Fall 1993, Vol. 35, Nr. 3, pp. 10-14, 1993.

Knijf, T. en C. Verheijen. *Moederschapsopvattingen, dagelijkse praktijk en spanningen*. Vakgroep Cultuur- en Godsdienstpsychologie, Katholieke Universiteit, Nijmegen, 1986.

Knijf, T. en C. Verheijen. *Tussen plicht en ontplooiing; het welbevinden van moeders met jonge kinderen in een veranderende cultuur*. Katholieke Universiteit, Nijmegen, 1988.

Knulst, W. en L. Schoonderwoerd. *Waar blijft de tijd: onderzoek naar de tijdsbesteding van Nederlanders*. Sociale en culturele studies; no, 4. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1983.

Kohn, M. *Social competence and underachievement in childhood: a longitudinal perspective*. New York, Wiley, 1977.

Komter, A.E. *De macht van de vanzelfsprekendheid: relaties tussen mannen en vrouwen*. Den Haag, VUGA, 1985.

Komter, A.E. *Omstreden gelijkheid: de macht van de vanzelfsprekendheid in huwelijksrelaties*. Amsterdam, SUA, 1990.

Kooy, G.A. *Het veranderend gezin in Nederland*. Leerdam, 1957.

- Kooy, G.A. *Het modern-westers gezin; een inleidende gezinssociologische beschouwing*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1967.
- Kooy, G.A. *Sexualiteit, huwelijk en gezin in Nederland: ontwikkelingen en vooruitzichten*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1975.
- Leeuwen, L.Th. van. *Het gezin als sociologisch studie-object*. Wageningen, Landbouwhogeschool, 1976.
- Liefbroer, A.C. *Kiezen tussen ongehuwd samenwonen en trouwen: een onderzoek naar plannen en gedrag van jong-volwassenen omtrent relatievorming*. Amsterdam, Vrije Universiteit, 1991.
- Maccoby, E.E. & J.A. Martin. Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In: P.H. Mussen (Ed.). *Handbook of child psychology, Vol. 4*. New York, John Wiley & Sons, 1983.
- Meijnen, G.W. *Maatschappelijke achtergronden van intellectuele ontwikkeling: een empirisch onderzoek naar de invloed van de statusspecifieke opvoeding op de ontwikkeling van intelligentie en leerprestaties*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1977.
- Mommaas, H. *Moderniteit, vrijetijd en de stad*. Sporen van maatschappelijke transformatie en continuïteit. Utrecht, Jan van Arkel, 1993.
- Mommaas, H. en H. van der Poel. Naar een sociologie van de vrije tijd? I. De omschrijving van het probleem; een evaluatie. In: *Vrijetijd en Samenleving*, 2, 4, 475-505, 1984.
- Morley, D. *Family television: Cultural power and domestic leisure*, London, Comedia Publishing Group, 1986.
- Nave-Herz, R. en B. Nauck. *Familie und Freizeit: eine Empirische Studie*. München, Juventa Verlag, 1978.
- Newson J. en E. Newson. *Seven years old in the home environment*. London, Allen & Unwin, 1976.
- Niphuis-Nell, M. *De gezinsfasen*. Amsterdam, S.I.S.W.O., 1974.
- Niphuis-Nell, M. *Motivatie voor ouderschap: een onderzoek naar de invloed van attitudes op het proces van gezinsvorming*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1981.
- Nooij, A.T.J. *Sociale methodiek, Normatieve en beschrijvende methodiek in grondvormen*, Leiden/Antwerpen, Stenfert Kroese, 1990a.
- Nooij, A.T.J. *Beknopt overzicht beschrijvende en inductieve statistiek*. Wageningen, Landbouw-universiteit, 1990b.
- Orthner, D.K. Leisure styles and family styles: the need for integration. In: *Journal of Health, Physical Education and Recreation*, 43-45, 1974.
- Orthner, D.K. Familia ludens: reinforcing the leisure component in family life. In: *The Family Coordinator*, april, 175-183, 1975.
- Parker, S. *Leisure and work*. London, Allen & Unwin, 1983.
- Peterson, G.W. en B.C. Rollins. Parent - child socialization. In: M.B. Sussman & S.K. Steinmetz (Eds). *Handbook of marriage and the Family*. New York, Plenum, 1987.
- Ploegmakers, M.J.H. en L.Th. van Leeuwen. *Nederlandse huishoudens; drie decennia verandering*. Zoetermeer, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 1994.
- Poel, H. van der. *De modularisering van het dagelijkse leven. Vrijetijd in structuratietheoretisch perspectief*. Amsterdam, Thesis, 1993.
- Postman, N. *Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business*. New York, Penguin, 1986.

- Postman, N. *Technopoly. The Surrender of Culture to Technology*. New York, Alfred A. Knopf, 1993.
- Presvelou, C. Informatique, lien social et familles. In: Presvelou, C. en A. Raugé. *Chaînes de télévision et usagers familiaux*. Paris, Conseil Mondial pour la Radio et la Télévision, pp. 6-16, 1995.
- Rapoport, R. en R.N. Rapoport. *Leisure and the family life cycle*. London, Routledge and Kegan Paul, 1975.
- Ritzer, G. *The McDonaldization of Society*. Thousands Oaks, Pine Forge Press, 1993.
- Roberts, K. *Contemporary society and the growth of leisure*. London, Longman, 1978.
- Rubin, L.B. *Pijn en moeite: hoe arbeidersgezinnen leven*. Baarn, Ambo, 1976.
- Saal, C.D. *Gezin: ideaal of alternatief?: waardering van het gezin*. Baarn, Bosch en Keuning, 1985.
- Samdahl, D.M. A symbolic interactionist model of leisure: theory and empirical support. In: *Leisure Sciences*, 10, 1, 27-39, 1988.
- Scanzoni, J. *Shaping tomorrow's family: theory and policy for the 21st century*. Beverly Hills, Sage, 1983.
- Shank, J.W. An exploration of leisure in the lives of dual career women. In: *Journal of Leisure Research*, 18, 4, 300-319, 1986.
- Shaw, S.M. Leisure, recreation or free time? Measuring time usage. In: *Journal of Leisure Research*, 18, 3, 177-189, 1986.
- Sociaal Cultureel Planbureau. *Sociaal Cultureel Rapport 1992*. Den Haag, VUGA, 1992.
- Terreehorst, P. *Het Boerderijmodel. Wenken voor een postmodern gezin*. Amsterdam, De Balie, 1994.
- Trouw, 12 november, 1994.
- Trouw, 14 januari, 1995.
- Weeda, I. *Huwelijk, gezin en samenleving: centrale problemen, alternatieven en overzichten*. Assen, Van Gorcum, 1981.
- Weeda, I. *Ideaalbeelden rond leefvormen*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1982.
- Weeda, I. *Van huwelijk tot echtscheiding: een regenboog van ervaringen*. Wageningen, Landbouwhogeschool, Vakgroep Sociologie van de Westerse gebieden, 1983.
- Weeda, I. *Huwelijksleven: ideaal en praktijk*. Utrecht, Uitgeverij Het Spectrum, 1984.
- Weeda, I. *Vrouwen Verlangen MANNEN*. Utrecht, Het Spectrum, 1992.
- Westerlaak, J.M., J.A. Kropman & J.W.M. Collaris. *Beroepenklapper*. Nijmegen, ITS, 1975.
- Wouw, B.A.J., van der. *Gezinnen op het verstedelijkte platteland*. Concept onderzoeksrapport, niet gepubliceerd, 1988.
- Wouw, B.A.J. van der en J.W. te Kloeze. Kinderen en autonomie in de vrije tijd. In: *Pedagogische Studiën*, 67, p. 368-381, 1990.
- Yankelovich, D. *New Rules*. New York, Random House, 1982.
- Young, M. en P. Willmott. *The symmetrical family: a study of work and leisure in the London region*. London, [s.n.], 1973.
- Zipper, J. *Moeders in soorten en maten*. De Horstink, Amersfoort/Leuven, 1987.

Alle bijlagen en de vragenlijst zijn verkrijgbaar bij: Secretariaat Vakgroep Sociologie, Landbouwniversiteit Wageningen, Hollandseweg 1, 6706 KN Wageningen, Nederland, tel. + 31 317-484452, fax. + 31 317 483990